

The background is an abstract composition of swirling, organic shapes in shades of blue, white, and grey, with some darker, more textured areas in the lower half. The overall effect is one of movement and depth, resembling a microscopic view of a liquid or a close-up of a mineral surface.

Bewogen woorden

Klein apostolisch woordenboek

‘Het doel van dit boek is de apostolische cultuur beter te leren begrijpen, de lange ontwikkelingslijnen ervan. Onze cultuur bestaat uit lagen en die gelaagdheid houdt me in mijn werk en in ons Werk sterk bezig, dat fascineert me. Naar mijn gevoel is daar niet altijd voldoende oog voor; we zijn vaak radicaal voor ‘het nieuwe’ en daardoor kunnen de ‘lange lijnen’ zomaar uit het blikveld verdwijnen. Maar die zijn wel nodig voor de identiteit en cultuur van mensen. Misschien is dat het belangrijkste wat ik met het boekje wil zeggen: let op de lange lijnen en op onze identiteit. Het is heel goed om naar buiten te treden, maar je kunt dat pas goed doen, wanneer je als apostolische weet wie jezelf bent. Je moet je identiteit kunnen verstaan vanuit het verleden, natuurlijk wel naar de toekomst gericht. Als je de ‘brokstukken’ waarmee onze cultuur is opgebouwd niet meer ziet, wie ben je dan?’

Koen Hertbeek, interview met Manfred Horstmanshoff in *De Stroom* januari-februari 2011.

Bewogen Woorden

Bewogen woorden

Klein apostolisch woordenboek

Manfred Horstmanshoff

met foto's van Wil Werner

Het Apostolisch Genootschap Baarn MMXI

© 2011 Het Apostolisch Genootschap

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De opneming in deze uitgave van auteursrechtelijk beschermde werken van derden is, voor zover mogelijk en noodzakelijk, bij de desbetreffende uitgevers gemeld.

Zij die menen rechten te kunnen doen gelden op niet aangemelde overgenomen citaten en/of fragmenten of illustraties, kunnen contact opnemen met de uitgever.

Uitgever: Het Apostolisch Genootschap, Postbus 116, 3740 AC Baarn.

Tekst: Manfred Horstmanshoff

Foto's: Wil Werner

Projectleider: Bert Bekenkamp

Grafisch ontwerp: Marieke Riedijk

Coördinator drukwerk: Wim Timmer

Druk: Tromp Drukkerij BV, Rotterdam

ISBN/EAN: 978-90-803358-8-2

Inhoudsopgave

Ten geleide	7	24. Klop op de deur	72
Vooraf	8	25. Maak, maak u op!	74
1. Aanbieding.	11	26. Melding	77
2. Aangezicht.	13	27. Omstellen	80
3. Amen	16	28. Opziener	83
4. Apostel	18	29. Oudste	85
5. Apostolisch.	21	30. Priester	88
6. Broeders en zusters	23	31. Roeping.	90
7. Confirmant.	26	32. Staan en gaan	93
8. Consistorie.	29	33. Stroom	96
9. Declamatorium	31	34. Uitstrekken, zich.	99
10. Dienen	34	35. Verbond	102
11. Eersteling.	37	36. Verhoging	106
12. Engel	40	37. Volgen	109
13. Erkenning	42	38. Weekbrief	113
14. Fakkel.	45	39. Werk	116
15. Gemeenschap	48	40. Zang	118
16. Gezindheid.	51		
17. G'd	54	Overzicht van apostelen en opzieners . .	120
18. Groeten.	57	Bronnen en Literatuur	124
19. Heer.	60	Noten	129
20. Heilshandeling	63	Afkorting en	136
21. Herder	65		
22. Ideaal	67		
23. Joods-christelijk	70		

Ten geleide

*En telkens als ik even
knikte dat ik het wist,
liet hij het water beven
en het werd uitgewist.*

Bewogen woorden en rimpelend water ... de titel en het omslag van dit boek deden me denken aan het gedicht van Martinus Nijhoff, 'Het kind en ik'¹. De dichter 'zou een dag uit visen'. In een visioen ziet hij hoe onder het wateroppervlak een kind alle woorden opschrijft die hij ooit nog eens zou willen schrijven. Iedere schrijver, iedere spreker weet dat het onmogelijk is om volkomen uit te drukken wat je bedoelt. Gelukkig zegt Abel Herzberg:

Eén troost blijft:

*Er is in ieder woord een woord,
dat tot het onuitspreekbare behoort.*¹¹

Woorden brengen in beweging. Er zijn woorden die ons tot daden dringen, of te denken geven, die ons verwarmen of ergeren. Woorden zijn zelf ook in voortdurende beweging. Sommige komen op, andere verdwijnen weer. Woorden kunnen van betekenis veranderen, ook van vorm. De maatschappij verandert en wij veranderen mee, dus ook onze taal. Oude, ogenschijnlijk onveranderde woorden zien we vandaag in een nieuw licht.

In dit boek vertelt Manfred Horstmanshoff de geschiedenis van 40 woorden. Daarin weerspiegelen zich de veranderingen die zich in de maatschappij, en dus ook in het apostolische Werk hebben voltrokken. Het is een momentopname. Zelf leveren we als apostolische taalgebruikers – bewust of onbewust – ook weer een bijdrage aan het veranderingsproces.

Wil Werner heeft verrassende foto's gemaakt die een dialoog aangaan met de tekst, herkenbare apostolische beelden, maar ook universeel menselijke. Enkele bieden een onverwachte blik op de natuur, een verband dat ons overstijgt.

Dit boek is in de eerste plaats bedoeld voor lezers met een apostolische achtergrond. Zij zullen veel vertrouwd herkennen, maar tevens verrast worden door de eeuwenlange ontwikkeling die woorden en begrippen die we dagelijks gebruiken, hebben doorgemaakt. Niet velen zullen dit boek in één keer uitlezen. Dat hoeft ook niet. U kunt hier en daar lezen, een ervaring, een gedicht, een stuk geschiedenis. Het gaat over onze apostolische cultuur, die sporen heeft nagelaten in onze taal, in ons denken, tot op de dag van vandaag.

Ik twijfel er niet aan of dit boek zal zijn weg vinden, binnen en buiten ons genootschap. Ik wens u, lezer, een genoeglijke en verrijkende ervaring bij het lezen en bekijken van *Bewogen woorden*.

D. Riemers, apostel
Amersfoort, 21 maart 2011

Vooraf

Een deel van de hiernavolgende artikelen is in de periode 2006-2010 verschenen in *De Stroom*, periodiek van Het Apostolisch Genootschap. Voor deze heruitgave zijn ze herzien en aangevuld met enkele niet eerder gepubliceerde artikelen. Zij willen een beeld geven van de apostolische cultuur. De foto's van Wil Werner vertellen hun eigen verhaal bij elk thema.

Etymologie, woordafleidkunde, is de wetenschappelijke bestudering van de herkomst van woorden. Woorden veranderen voortdurend van vorm en betekenis. De cultuurgeschiedenis van vele eeuwen kan worden gedemonstreerd aan de hand van een enkel woord, ook die van het apostolische Werk. Wie geïnteresseerd is in de taalwetenschappelijke aspecten kan voldoende informatie vinden in de inleidingen tot de etymologische woordenboeken die in de literatuuropgave worden genoemd. Kennis daarvan is voor het lezen van dit boek niet nodig.

In 1999 gaf apostel J.L. Slok mij de opdracht en de ruimte me te verdiepen in de geschiedenis van de apostolische cultuur. *Bewogen woorden* heeft daaraan zijn ontstaan te danken. Apostel D. Riemers heeft mij gestimuleerd mijn werkzaamheden voort te zetten en de mogelijkheid geboden de resultaten te publiceren. Ik ben beide apostelen dankbaar voor hun vertrouwen.

Dit boek heb ik op persoonlijke titel geschreven. De tekst vertegenwoordigt niet het standpunt van Het Apostolisch Genootschap. Ik neem waar, van binnenuit, met een grote liefde voor het apostolische Werk. Mijn verhaal is gekleurd door mijn persoonlijke levensgeschiedenis.

Het is onmogelijk om de namen van al mijn helpers te noemen. Ik maak een uitzondering voor Minke Slok-Zwaan, die nauwgezet en met warme belangstelling enkele versies van welwillend commentaar heeft voorzien. Mijn collega de hebraïcus dr. M.F.J. Baasten, Universiteit Leiden, was zo vriendelijk de transcripties uit het Hebreeuws te toetsen. Ik ben hen allen zeer dankbaar.

Sommige mensen reizen graag vooruit in de trein. Ik reis liever achteruit, met mijn rug naar de rijrichting. Ik wil graag weten hoe iets, of iemand, is begonnen en geworden. Mijn grootste dank gaat uit naar mijn vrouw Greetje, al bijna 44 jaar mijn reisgenote.

*We zien dezelfde dingen wel,
maar ik heel traag en zij heel snel.
Zij kijkt tegen de toekomst aan,
ik zie wat is voorbijgegaan.^{III}*

Manfred Horstmanshoff
Delft, 21 maart 2011

Aanbieding

Als u leest: ‘aanbieding’, waaraan denkt u dan? Het merendeel van de Nederlandse bevolking denkt aan *halen*. ‘Extra aanbieding: drie halen, twee betalen!’ Denkt u echter aan *brengen*: iets aanbieden in de zin van geven, offeren, dan is de kans groot dat u ²apostolisch bent, of een apostolische achtergrond heeft.

Wakker zijn

Iets aanbieden doe je bewust. ‘Bieden’ is uiteindelijk afkomstig van de Proto-Indo-Europese wortel **b^heu^dh-* ‘wakker zijn, wekken, waarnemen, verkondigen, bevelen’. Dezelfde wortel is te herkennen in de naam *Boeddha*, ‘de ontwaakte, tot inzicht gekomene’, de titel van de stichter van het boeddhisme.¹ ‘Aan-bieden’ is ‘Iets vrijwillig ter beschikking van iemand stellen, hetzij door dadelijke overreiking, hetzij door er zich mondeling of schriftelijk bereid toe te verklaren’. ‘Aanbieding’ kan zowel gebruikt worden voor de daad van het aanbieden als voor hetgeen aangeboden wordt.²

Offeren

Geen godsdienst zonder offer. *Uuillico sal ic offran thi* ‘vrijwillig zal ik u offers brengen’, zo luidt een van de oudste teksten in het Nederlands (10e eeuw). Het Nederlandse werkwoord ‘offeren’ is rechtstreeks afgeleid van het Latijnse *offerre*, letterlijk ‘tegemoet brengen’, dus aanbieden, in algemene zin. In het christelijk Latijn wordt het specifiek: ‘schenken aan God’, zo ook in het Nederlands. Een offer is een ‘gave, die men aan de Godheid toewijdt, en welke met de gebruikelijke plechtigheden, als een zichtbaar teken van vereering, hulde of dankbaarheid, of als een middel ter verzoening, aan haar wordt opgedragen’.³

Waarom offeren mensen? Indrukwekkende, soms schokkende, voorbeelden van zelfopoffering staan tegenover bloedige offers van dieren, zelfs van mensen, en het uitdrijven van zondebokken.^{*} Een boeiende verklaring geeft een 19e-eeuwse Duitse geleerde.⁴ De mens ervaart het leven als een onbegrijpelijk en nooit terug te betalen geschenk van de godheid. De enige manier om het te vergelden is door zijn eigen leven aan de godheid te wijden en zichzelf op te offeren. Om pragmatische redenen vervangt hij dat hoogste offer door iets waardevols dat hecht met hem verbonden is: zijn kind (Abrahams zoon Isaak, [†] Jefta’s dochter[†]), of iets anders kostbaars in plaats daarvan. Ieder offer is in deze visie een plaatsvervangend offer, als substituut voor het offer van het eigen leven.

^{*} Lev 16:20-22

[†] Gen 22:1-14

[†] Re 11:28-40

Grieken en Romeinen zagen offeren – door mensen aan goden – en gunsten bewijzen – door goden aan mensen – als een soort handelsverkeer dat noodzakelijk is om de kosmische en maatschappelijke orde te bewaren of bij verstoring te herstellen. *Do ut des* ‘Ik geef opdat jij geve’ is de kernachtige samenvatting in het Latijn. Mensen zijn afhankelijk van goddelijke gaven, zoals vruchtbaarheid en voorspoed, maar goden zijn niet minder afhankelijk van menselijke eerbewijzen.

Liefdesaanbieding⁵

Een ‘extra aanbieding’ is in de apostolische cultuur een extra mogelijkheid om een geldelijke bijdrage te leveren, buiten de maandelijks of wekelijkse offergaven om. De ‘extra aanbieding’ bij uitnemendheid was in de jaren ‘50 en ‘60 van de vorige eeuw bestemd voor de nieuwbouw

van plaatsen van samenkomst. Die was noodzakelijk doordat als gevolg van het conflict met de Neuapostolische Kirche het grootste deel van het gebouwenbezit verloren was gegaan.⁶ Alleen al tijdens de arbeidsperiode van apostel L. Slok konden 86 nieuwe gebouwen worden gebouwd. Toen zijn inderdaad 'bergen verzet'.⁷ Het woord 'liefdesaanbieding', eerst in algemene zin gebruikt,⁸ werd specifiek toegepast op de extra inspanning die nodig was voor de nieuwbouw en daarna ook op het wekelijks of maandelijks 'geloofsoffer'. Het woord 'liefdesaanbieding' werd door apostel L. Slok ingevoerd. Hij wilde afstand nemen van de verticale verhouding God-mens, waarin de aan God onderdanige mens aan God offert. Het woord 'liefdesaanbieding' drukte naar zijn gevoelens wederzijdse liefde in gelijkwaardigheid uit.⁹ Vandaar de kapitale L op de buidel waarin de geldelijke aanbieding wordt verzameld.

Tot in de jaren '50 van de vorige eeuw was in het apostolische 'Werk' 'geloofsoffer' het gebruikelijke woord voor de geldelijke aanbieding waartoe iedere lidmaat verplicht was. In de Katholiek-Apostolische Kerk werd de Bijbelse 'tiende', een tiende deel van de inkomsten van alle gelovigen als maatstaf gehanteerd.^{†10} Apostel Schwartz¹¹ nam deze regel over. Het geloofsoffer diende in papier gewikkeld te worden waarop de naam van de gever ter controle was vermeld. Apostel Van Oosbree voerde in 1912 een wijziging in. Naamsvermelding hoefde niet meer, maar de verpakking in papier bleef: 'om gerinkel bij het inwerpen te voorkomen'. Wat de hoogte van het bedrag betreft: 'Eene wet schrijf ik in deze niet voor; het geloof zal door de liefde werkzaam zijn'. Nog steeds worden elke zondag bij de rondgang verpakte anonieme geldelijke aanbiedingen in een 'zakje met korten stok', nu 'buidel' geheten, in ontvangst genomen.¹²

Zielsaanbieding

Apostolischen namen aanvankelijk deel aan het avondmaal, net als in de protestantse kerken gewoon is, en hoorden dan de woorden 'Neemt en eet, neemt en drinkt, het leven van Jezus'. In 1917 gaf apostel Van Oosbree een andere vorm aan het ritueel. Voortaan werd ouwel gedrenkt in wijn uitgereikt met een pincet. In 1936 wijzigde hij ook de formulaire woorden die daarbij werden gesproken in: 'Hiermede wordt uw zielsaanbieding aanvaard en bevestigd'.¹³

'Ziel' is een oud woord. In de *Wachtendonkse Psalmen*, die het vroegst bekende Nederlands bevatten (10e eeuw), komt het al voor: *Thurstan thi sela min* 'Mijn ziel dorstte naar u'. De afleiding is onbekend. Misschien hangt het samen met het Proto-Germaanse woord **saiwa*- 'zee, meer', dat zou kunnen duiden op de woonplaats van de zielen voor de geboorte en na de dood volgens oude, voorchristelijke opvattingen. 'Ziel' is het 'onstoffelijk beginsel waarop het leven (van mensch, dier of plant) berust, levensbeginsel, levenskracht'.¹⁴ Het is ook de aanduiding van de 'kern', 'het unieke karakter en de onverwisselbaarheid van elke individuele persoon'.¹⁵ Iemand die 'zijn ziel aanbiedt' is niet bereid die te verkopen, zoals Faust aan Mephisto, maar staat bewust open, 'met hart en ziel' om vanuit zijn diepste wezen het 'verbond te vernieuwen met God, en vandaar uit met de 'gemeenschap, met de 'apostel. Je aanbieden doe je, als je wakker bent en tot inzicht gekomen.

* 1 Kor 13:2 NBG, HSV

† Deut 14:22-28

Aangezicht

Op 29 juni 1984 overleed de onvergetelijke apostel Lambertus Slok, 79 jaar oud. In zijn portefeuille trof zijn zoon, Jan Lambertus Slok, een opgevouwen papier met de tekst van de bekende hymne op de liefde uit Paulus' *Eerste brief aan de Korintiërs*.^{*16} De tekst was handgeschreven, in hartvorm. Blijkbaar was de apostel er zo door getroffen, dat hij hem altijd bij zich droeg. Tegen het einde staan de woorden: 'Thans zien wij in een spiegel, onduidelijk, maar dan van aangezicht tot aangezicht'.[†] In de Bijbel, in *Weekbrieven* en in apostolische liederen wordt het 'aangezicht Gods' vaak genoemd.

* 1 Kor 13:1-13

† 1 Kor 13:12

Aensichte en gesichte

Het woord 'aangezicht' komt alleen nog voor in versteende, vooral aan de Statenvertaling ontleende uitdrukkingen. Het is eigenlijk een samenstelling van het Middelnederlandse *aensichte* 'gelaat' en *gesichte* 'gezicht'.¹⁷ 'Gelaat' duidt in het Middelnederlands op de wijze waarop iemand zich voordoet. 'Gezicht' hangt samen met het Middelnederlandse *sichten* 'kijken'. 'Gezicht' duidt aan wat men ziet – zo schilderde Vermeer zijn 'Gezicht op Delft' – en wat gezien wordt: 'Het voorste gedeelte van 's menschen hoofd; dat gedeelte dat men aanziet, als men met hem spreekt'.¹⁸ 'Aanschijn' komt al in het Oudnederlands voor (*antsceine*); het betekent 'het tegemoet stralende'. In het Middelnederlands is het een gewoon woord voor 'gezicht', 'datgene, waaruit blijkt wat er in het binnenste omgaat'.

'Houd niet op zijn gelaat te zoeken'

Het Hebreeuwse woord *paniem* 'gezicht' is één van de meest voorkomende woorden in het Oude Testament.¹⁹ Het wordt zowel gebruikt voor het gelaat van God als voor dat van de mens. Helaas is *paniem* in diverse Bijbelvertalingen niet steeds herkenbaar. Zo geeft de Herziene Statenvertaling de opdracht in Psalm 105:4 weer als 'Zoek Zijn aangezicht voortdurend', terwijl de Nieuwe Bijbelvertaling heeft: 'Zoek voortdurend zijn nabijheid'. Kenmerkend voor het oudtestamentische godsbeeld is dat God met Zijn aangezicht, met Zijn oog, Zijn volk leidt.[‡] Door het, naar de betekenis, met 'nabijheid' te vertalen, gaat die gedachte verloren.

‡ Deut 4:37

In het Nieuwe Testament is het Griekse *prosôpon* ('wat tegenover de ogen is') het gebruikelijke woord voor gezicht: *prosôpon pros prosôpon* 'van aangezicht tot aangezicht'.[§]

§ 1 Kor 13:12 NBG, HSV

God zien

Kan een mens God zien? In de Griekse mythologie was een sterveling die een godheid in zijn ware gedaante zag ten dode opgeschreven. Tiresias die de godin Athena naakt zag, werd op slag blind. Semele, die Zeus in zijn ware gedaante wilde kennen, werd door de bliksem verzengd. Goden kunnen verschrikkelijk zijn.

In het Oude Testament is Mozes de enige met wie God spreekt 'van aangezicht tot aangezicht, zoals iemand spreekt met zijn vriend'.[¶] Toch mag Mozes God alleen van achteren zien. 'Mijn gezicht zul je niet kunnen zien, want geen mens kan mij zien en in leven blijven'.^{**} Toen Mozes met God had gesproken, straalde zijn gelaat zo, dat hij het moest omhullen.^{††} Het was voor mensen onverdraaglijk hem aan te zien.

¶ Ex 33:11 NBG

** Ex 33:20-23

†† Ex 33:29-35

God geeft Mozes de opdracht de Israëlieten te zegenen met de woorden: 'De Here zegene u en behoede u; de Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig; de Here

* Num 6:24-26 NBG verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede'. * Deze woorden, de hogepriesterlijke zegen, zijn gekrast op een zilveren amulet, als oudst bewaarde Bijbeltekst (7e eeuw v.C.), te zien in het Israël Museum in Jeruzalem.²⁰ Binnen Het Apostolisch Genootschap is de tekst vooral bekend in de door het mannenkoor gezongen versie.²¹

† Hand 9:3-9 In het Bijbelboek Handelingen wordt verhaald hoe Saulus, later Paulus genoemd, de christenen vervolgt. Op weg naar Damascus wordt hij plotseling omstraald door een licht uit de hemel. Hij 'ziet' de Heer en wordt, geheel volgens de klassieke traditie, verblind. † Pas als hij tot het geloof komt, vallen hem de schellen van de ogen. Christus neemt de sluier weg en toont God in volle luister. ‡

‡ 2 Kor 3:7-18

Het aangezicht van Christus

In de christelijke traditie zijn de woorden van Paulus in 1 Korintiërs 13:12 opgevat als een verwijzing naar de wederkomst van Christus. Volgens de hervormer Johannes Calvijn (1509-1564) is God pas werkelijk te zien in het aangezicht van Christus. Binnen en naast de christelijke traditie wordt 'het aangezicht Gods' echter ook ruimer geïnterpreteerd. De beide Emmaüsgangers herkennen de trekken van Christus in hun medereiziger als zij samen met hem de maaltijd gebruiken.⁸ Die geschiedenis kan worden gelezen als een gedurige menselijke opdracht. De kerkvader Augustinus (354-430) zag de opdracht om Gods aangezicht aanhoudend te zoeken als een aansporing om de naaste lief te hebben.¹² Het humanisme als levensbeschouwing is uit het christendom voortgekomen en stond oorspronkelijk niet tegenover de religie.²³ De humanist Pico della Mirandola (1463-1494) verklaarde in zijn *Rede over de menselijke waardigheid* dat de mens in hogere, goddelijke vormen herboren kan worden.²⁴

§ Luc 24:13-35

¶ Ps 105:4, 1
Kron 16:11

Het vriendelijk aangezicht Gods

Toen apostel L. Slok na het verlies van vrijwel alle plaatsen van samenkomst ten gevolge van de rechterlijke uitspraak in 1951 geld nodig had, klopte hij aan bij de directie van de HAV-bank te Schiedam. 'Ik wil zo graag het vriendelijk aangezicht Gods zien in de hulp die u mij geeft. Als u mij helpt, is dat voor mij hulp Gods.' Hij kreeg inderdaad een hypotheek. Een gebeurtenis die typerend was voor zijn geloof en voor zijn overtuigingskracht.²⁵ Hij geloofde in een proces van opgang Gods waardoor Gods vriendelijk aangezicht zichtbaar zou worden in het menselijk gelaat. Op die visie hebben apostolischen gelukkig geen patent. Toen in 1993 koning Boudewijn van België overleed, werd van hem gezegd: 'Tijdens zijn leven herkende hij in het gelaat van elk mens het gelaat van Christus'.²⁶ In het apostolische Werk gaf apostel L. Slok een nieuwe, levende inhoud aan de versteende uitdrukking 'aangezicht Gods'.

Amen

Laatst hoorde ik een klein meisje vragen: ‘Amen toe?’²⁷ Het deel voor het geheel. De door de hele gemeenschap aan het einde van de dienst gezongen bevestiging: ‘Amen! Amen! A-A-men!’ had op haar zoveel indruk gemaakt dat zij die had onthouden en identificeerde met de dienst als geheel. ‘Amen toe’; heb je een hele dienst gehad en krijg je nog eens ‘amen’ toe, en maar liefst driemaal! Een fossiel gebruik?

Vast en zeker

Het woord ‘amen’ is via het Latijn en het Grieks afgeleid van het Hebreeuwse *amen* ‘vast, zeker’.²⁸ In het Oude Testament heeft het de waarde van een hele zin: ‘Waarachtig, zo is het!’ bijvoorbeeld na een lofprijzing van God,^{*} een vervloeking,[†] of als men een opdracht aanvaardt, voor de uitvoering waarvan men Gods hulp nodig heeft. Na een wens of gebed krijgt het de waarde: ‘Dat zij zo!’ De bidder hoopt dat de bede vervuld wordt. De joden zeggen telkens ‘amen’ na ieder onderdeel van de drievoudige hogepriesterlijke zegen.^{‡29} Zou dit de oorsprong zijn van ons drievoudig gezongen amen? Of is het de heilige drie-eenheid: God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest? Misschien is het niet zo diepzinnig. Herhaling is een kenmerk van formulaire uitspraken. Als er iemand jarig is zingen we: ‘Hoera! Hoera! Hoera!’

In het Nieuwe Testament is ‘amen’ het liturgische slot van een gebed[§] of een lofprijzing van God.[¶] Ook Jezus Christus zelf kan aangeduid worden met ‘de Amen’. Hij is immers de vervulling van Gods beloften aan de mens, bijvoorbeeld ‘Dit zegt de Amen’.^{**} In het Nieuwe Testament gaat ‘amen’ soms vooraf aan de woorden van Jezus om ze als betrouwbare uitspraken van Christus te karakteriseren.^{††30}

Ja en amen

‘Amen’ is al sinds circa 1000 opgenomen in het Nederlands als uitdrukking van bevestiging, net als in de andere Europese talen. ‘Beamen’ is bevestigen. ‘Ja en amen’ is een volledige onderschrijving.^{‡‡}

Oorspronkelijk is ‘amen’ een antwoord op de woorden van de priester. Wel handig; dan weet de gemeente wanneer ze moet invallen. Gebeden konden vroeger – en misschien nog wel eens – lang duren. Vandaar de uitdrukking ‘van eeuwigheid tot amen’, een verbastering van de woorden ‘... van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen!’, waarmee in veel kerkdiensten het slotgebed wordt afgesloten. Het verhaal gaat dat een kind dat de dankmelding van oudste J. Geerlof³¹ wel erg lang vond duren, de verhoging op kroop en hem aan zijn jasje trok: ‘Toe, oom, zeg nou amen!’ Dus: ‘Amen, toe!’

Bevestiging

In diensten van Het Apostolisch Genootschap horen en zeggen we vele malen ‘amen’. Als afsluiting van de voorarbeid – het inleidende gedeelte van de dienst – klinkt het, na een medebetuiging – de ondersteuning van de arbeid van de voorganger – klinkt het, na het lezen van de ³Weekbrief, als besluit van een ³heilshandeling, van een gebed, bij de rondgang, en tot slot van de dienst driewerf gezongen.³² Waarom? We komen niet in de dienst om een mening te horen of te geven, of om argumenten uit te wisselen en kennis over te dragen; nee, we verlangen naar woorden uit het hart, soms stamelend gesproken, die door de gemeen-

* Neh 8:7

† Deut 27: 15-26

‡ Num 6:24-26 NBG

§ Mat 6:13 NBG, HSV

¶ Rom 1:25

** Op 3:14

†† Mat 5:18

‡‡ 2 Kor 1:18-20

schap worden verstaan, niet naar de letter, maar naar de ⁷gezindheid die eruit spreekt. Die gezindheid bevestigen we met ‘amen!’³³ Het laatste gebed van de dienst, waarin tevens de opdracht ligt besloten, werd tot 2004 met ongeveer deze woorden afgesloten: ‘Breng de christusgezindheid in de samenleving op de plaats waar u leeft en werkt. Wees tot zegen en u zult ervaren dat u, al zegenend, ook zelf gezegend wordt!’³⁴ Deze opdracht wordt nu vrijer geformuleerd, maar blijft van kracht. Door amen te zeggen of te zingen, onderschrijft ieder persoonlijk niet alleen de zin van de arbeid, maar neemt die als het ware over.

Gezongen amen

De melodie van amen in de traditie van Het Apostolisch Genootschap bestaat uit een grote drieklank (bv. c-e-g), een rustig golvende beweging met één toegevoegde andere toon (hier de d). Volgens mondelinge overlevering werd in het begin van de 20e eeuw het ‘amen’ niet gezongen, maar als één uitroep gezegd. Apostel J.H. van Oosbree zou het gezongen amen in of omstreeks 1923 uit Duitsland hebben overgenomen. In de Nieuw-Apostolische Kerk in Nederland en in Duitsland is het gezongen driemaal amen nog steeds in gebruik. Het zou zijn overgenomen uit de Catholic Apostolic Church.³⁵ Ook in de evangelisch-lutherse en in de rooms-katholieke traditie bestaat een gezongen driemaal amen.³⁶ De oorsprong is duister. De eerste christengemeenten namen het Hebreeuwse woord *amen* onvertaald over, een uitroep van de gemeente. Langzamerhand werd deze uitroep van een melodie voorzien, gezongen aan het einde van een gezang of een gebed. Op den duur werd het muzikale amen een losstaand stuk muziek, dat ook aan het einde van een gesproken tekst kon worden gezongen.

Misschien kent u het: de organist zet een paar seconden later dan gebruikelijk, of in een onverwachte toonsoort, het ‘amen’ in en er ontstaat hilariteit. Zo vertrouwd zijn we met het ritueel. Als we het afschaffen omdat we de oorsprong niet kennen en de zin ervan niet meer inzien, moeten we vroeg of laat toch weer nieuwe vormen bedenken om de dienst af te sluiten, en of die dan wel zoveel mooier zouden zijn ... Daarom is mijn persoonlijke conclusie na al deze overwegingen: amen? Toe ...!

Apostel

'Ben jij niet ook een apostel?' Ik schrok van die vraag. Hij werd me gesteld door een medestudent die ik op een zondagmiddag had meegenomen naar de dienst in ons gebouw aan de Rembrandtstraat in Leiden, begin jaren '60. Zijn tweede vraag was al even lastig: 'Waarom houden jullie je geloof voor jezelf? Als het zo de moeite waard is, waarom maak je het dan niet beter bekend?'

'Apostel' is één van de dierbaarste woorden in de apostolische cultuur, een woord dat een aanzienlijke ontwikkeling heeft doorgemaakt, van de ⁷roeping van John Cardale als apostel in 1832: *Convey it, convey it, for art thou not an apostle?* 'Deel die (de Heilige Geest) dan uit! Want zijt gij niet een apostel?'³⁷ tot de uitspraak van apostel D. Riemers in de Doelen te Rotterdam op tweede paasdag 2006: 'Geloof me: u had hier ook kunnen staan!'³⁸

De meeste Nederlanders zullen bij het horen van het woord 'apostel' denken aan het Bijbelse twaalfstal. * In meer algemene zin kan het woord ook gebruikt worden voor 'pleitbezorger' of 'iemand die zich beijvert voor vrede'.³⁹

* Mat 10:1-4,
Luc 9:13-16

Gezondene

'Apostel' is de vernederlandsing van het Griekse *apostolos* 'afgezant, gezondene', dat samenhangt met het werkwoord *apostellein* 'uitzenden'. Jezus zond (*ap-esteilen*) zijn leerlingen de wereld in.[†] Het woord *apostolos* komt in het klassieke Grieks niet voor. Het is in het vroege christendom in gebruik gekomen als vertaling van het Aramese *sjeliach* 'gezant, bode', in het Hebreeuws *sjaliach*, meervoud *sjelichim* 'iemand met een bepaalde opdracht'.⁴⁰

† Mat 10:2-14
Luc 9:1-6

De eerste leerlingen die Jezus roept om hem te ⁷volgen zijn de vissers Simon en Andreas.[‡] Later wordt het aantal leerlingen op twaalf bepaald. Lucas spreekt zelfs van 72 medewerkers die twee aan twee worden uitgezonden. §⁴¹ Paulus geeft het woord *apostolos* een ruimere inhoud. Hij noemt zich 'geroepen tot apostel en uitgekozen om het evangelie van God te verkondigen'. ¶ Hij zet het werk van Christus voort, die door hem werkzaam is. ** Het is in het Nieuwe Testament niet zo duidelijk wie wel en wie niet aanspraak kan maken op de naam 'apostel'.⁴²

‡ Mat 4:18-20
§ Luc 10:1

* Rom 1:1,
vgl. Gal 1:1

** 2 Kor 13:3-4

Uit het vroeg-christelijke geschrift *Didachê* (eerste helft 2e eeuw) kunnen we afleiden dat apostelen rondreisden, ongetwijfeld *per pedes apostolorum*, te voet:

*Elke apostel, die naar u toekomt moet u ontvangen als de Heer. Hij moet niet langer dan een dag blijven, zonodig nog een. Als hij echter drie dagen blijft is hij een leugenprofeet. Als de apostel vertrekt moet hij niets meer meenemen dan brood, totdat hij weer komt overnachten.*⁴³

Herstel

Het woord 'apostel' is in de apostolische traditie geen term uit een Bijbels verleden, maar een levende arbeidsnaam. Het apostolische ⁷Werk heeft zich van het begin af aan gepresenteerd als een poging om alle christenen te herenigen in één Algemene Kerk, bestuurd door apostelen en gediend door profeten, evangelisten en herder-leraren, het zogenaamde viervoudig ambt, waarvan de apostelen de belangrijkste waren. †† Door de roeping van Cardale, voorbereid door de prediking van Edward Irving, dacht men de aansluiting met de eerste

†† Efez 4:11-12

christengemeente te herstellen. Het belangrijkste motief dat geleid heeft tot het ontstaan van het apostolische Werk was het geloof in de voortdurende werkzaamheid van Gods Geest.

‘Wie is hier het laatst binnengekomen?’

Een bewogen geschiedenis brengt apostel F.W. Schwartz in 1863 vanuit Hamburg naar Amsterdam.⁴⁴ Als de 14-jarige Johannes Hendrik van Oosbree met een vriend meegaat naar de dienst op het Prinseneiland in Amsterdam en daar met apostel Schwartz kennismaakt, vertelt hij het aan zijn (hervormde) vader. Die raadt zijn zoon aan daar niet meer heen te gaan. Hij verwijst naar 1 Korintheïers 4:9, waar in de Statenvertaling de volgende woorden van Paulus vermeld staan: ‘Want ik acht, dat God ons, die de laatste apostelen zijn, ten toon heeft gesteld als ter dood verwezen.’⁴⁵ Daaruit leidt hij af dat apostel Schwartz een bedrieger is. Twee jaar later, na de dood van zijn vader, besluit Johannes Hendrik de apostel zelf om uitleg te vragen. Apostel Schwartz toont eenvoudig aan dat de Bijbeltekst andere interpretaties toelaat en dat de suggestie dat er in de tegenwoordige tijd geen apostelen meer zouden kunnen zijn, onjuist is.

Dat woord ‘laatsten’ wil ook zeggen de minsten of de verachtsten, het kan ook betekenen ‘de laatst geroepen’. Opeens keek apostel Schwartz op en zei tegen mij: ‘Wie is hier het laatst binnengekomen?’ ‘Wel, mijnheer, dat was ik toch’, zei ik. – ‘O, en komen er nu na U niet meer?’ – ‘Dat weet ik niet, mijnheer, dat zal zeker wel’. ‘Nu’, zeide hij, ‘zoo is het. Paulus zei op dat moment, wij zijn de laatst geroepen.’ (...) ‘Mijnheer, ik geloof het en dank u wel.’⁴⁶

Een gewoon mens met een bijzondere opdracht

Als we de functie van de apostel in ons ⁷Werk zouden reduceren tot die van ‘bestuursvoorzitter’ – een benaming die we naar buiten soms gebruiken – zouden we tekort doen aan zijn ⁷priesterfunctie. Voor de apostel geldt: een gewoon mens met een bijzondere opdracht. Alle vormen van zielsverzorging en alle rituelen in ons Werk zijn gebaseerd op ons geloof dat God in mensen ons nabij komt. De apostel gaat ons daarin voor. De ⁷erkenning voor zijn opdracht legitimeert alle ⁷heilshandelingen. Zonder het geloof in de priesterlijke opdracht van de apostel en van degenen die aan zijn plaats werken, missen onze rituelen de religieuze dimensie.

In het oratorium *Paulus* van Felix Mendelssohn-Bartoldy (1836) zingt het koor op het moment dat Paulus en Barnabas als apostelen, gezanten van Christus,^{*} worden uitgezonden:[†]

Wie lieblich sind die Boten, die den Frieden verkündigen, in alle Lande ist ausgegangen ihr Schall und in alle Welt ihre Worte.[‡]

‘Hoe liefelijk zijn de boden die de vrede verkondigen. Over alle landen is hun roep uitgegaan en over de hele wereld hun woorden.’⁴⁷

Dat is een prachtige opdracht. *Mê pantes apostoloi?* ‘Is iedereen soms een apostel?’ vraagt Paulus.[§] Uit het Grieks en uit de context is duidelijk dat hij als antwoord ‘Nee’ verwacht. Ik ben daarentegen geneigd die vraag nu met ‘Ja’ te beantwoorden.

* 2 Kor 5:20

† Hand 13:1-4

‡ 1 Kor 12:29

§ Ps 90:17

Apostolisch

‘Bent u christelijk of humanistisch?’ Die vraag stelde een enquêtrice mijn vrouw en mij eens, gelijktijdig. ‘Christelijk’ antwoordde ik; ‘humanistisch’ antwoordde mijn vrouw. Voor de goede orde: we zijn allebei apostolisch, maar voor ‘apostolisch’ was geen hokje te vinden op het formulier. Het werd een interessant gesprek.

Christelijk

Als christenen mensen zijn die ‘voortbouwen op de grondslag die Jezus van Nazaret met zijn woord en levenshouding heeft gelegd’, zoals het in onze statuten heet, dan zijn we christenen.⁴⁸ Het zal andere christenen echter opvallen dat gesproken wordt over ‘voortbouwen’. Dat is iets anders dan het geloof in het eenmalige zoenoffer van Gods zoon voor de zonden der mensheid. Er spreekt vertrouwen uit in het menselijk vermogen om Jezus na te volgen,⁴⁹ in de vrije wil. Bovendien wordt gesproken over Jezus, niet over Christus. Hij is voor apostolischen immers niet de Zaligmaker en Verlosser, maar ‘Ons aller ‘Eersteling’, zoals apostel Van Oosbree hem vaak noemde, degene wiens gezindheid wij ons eigen willen maken. Het geloof in Christus als Gods eniggeboren zoon is één van de criteria waaraan men toetst of iemand christen is of niet. Volgens die dogmatische maatstaf is Het Apostolisch Genootschap niet christelijk, naar de ‘gezindheid echter wel.

Humanistisch

In ‘humanistisch’ is het Latijnse woord *humanus* te herkennen, dat ‘menselijk’ betekent. *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* ‘Ik ben een mens. Niets menselijks is mij vreemd’ is een bekend Latijns spreekwoord, dat de lotsverbondenheid van alle mensen uitdrukt.⁵⁰ Al in het klassieke Latijn betekent *humanus* onder meer ‘menswaardig, vriendelijk, beschaafd’. In het Nederlands en in de moderne westerse talen is ‘humaan’ ‘menselijk’, in de betekenis van ‘menslievend, welwillend, zorgzaam’.

Het begrip *humanitas* ‘menselijkheid’ heeft in de westerse cultuur vanaf de oudheid, een boeiende ontwikkeling doorgemaakt. De herontdekking van vele geschriften uit de oudheid, gelezen in het oorspronkelijke Grieks en Latijn, bracht in Italië de culturele vernieuwing die we de renaissance zijn gaan noemen, de ‘wedergeboorte’ van de klassieke beschaving. Geloof in het menselijk vermogen zichzelf te corrigeren en te ontwikkelen en afkeer van het kerkelijk leergezag waren er kenmerken van. Pico della Mirandola was een *umanistá*, een humanist, zoals men een geleerde noemde die de *humaniora* beoefende, de studie van de klassieke literatuur, waardoor je – zo veronderstelde men – meer mens werd. In zijn *Rede over de menselijke waardigheid* (1486) verklaart hij dat de mens volledig vrij is om de plaats in de schepping in te nemen die hij zelf wil. Hij zegt daarbij met nadruk dat de mens die vrijheid gebruiken moet om te streven naar God.⁵¹ Religieuze inspiratie is ook kenmerkend voor het vroege humanisme in de Nederlanden, waarvan Erasmus en Coornhert in de 16e eeuw de belangrijkste vertegenwoordigers zijn. Zij verdedigden de vrije wil. Humanisme en christendom zijn elkaar van oorsprong af niet vijandig. Het humanisme is religieus geïnspireerd. In het moderne humanisme, ook in het Nederlands Humanistisch Verbond (opgericht in 1946), is steeds, naast een stroming die zich afzijdig houdt van godsdienst, een stroming geweest die voor religieuze inspiratie openstaat.⁵²

Apostolisch

'Apostolisch' is: 'van de apostelen afkomstig, tot hen behorende of betrekking hebbende, met hunnen geest overeenkomende', zoals het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt.⁵³ Geruststellend staat erbij: 'zonder trappen van vergelijking', dus 'apostolischer' kun je niet zijn, laat staan 'het apostolisch'!

Mensenogen

Apostel D. Riemers vertelde in een Weekbrief een chassidisch verhaal.⁵⁴ Als antwoord op de vraag: 'Wanneer breekt de morgen aan?' antwoordt de rabbi: 'De dag breekt aan als je in het gezicht van een mens kunt kijken en daarin je "broeder of zuster ziet. Tot dat moment is de nacht nog bij ons'.

Nederlandse gevangenen in een Jappenkamp was het verboden hun bewakers aan te kijken. Toen één van de gevangenen het verbod trotseerde en zijn bewaker ging tekenen ontstond het begin van een menselijke relatie.⁵⁵ In zijn verslag over zijn ervaringen in het concentratiekamp Auschwitz *Is dit een mens* schrijft Primo Levi over een medegevangene: 'Ik kijk hem aan en zie achter de regendruppels en de brillenglazen zijn ogen, en dat waren de ogen van de mens Kraus.'⁵⁶ Het zien van het gelaat van de ander maakt hem en zijn medegevangene in het systeem, dat daders en slachtoffers ontmenselijkt, weer tot mensen. 'Indien alles niet draait om het geluk van de mens, draait het uit op vernietiging van de mens' schreef apostel J.L. Slok in 1992, eraan toevoegend dat we hierbij dienen te beseffen dat we in de ander met God te maken hebben.⁵⁷

Wat verbindt nu joden, christenen, humanisten en apostolischen? We kunnen de kring nog veel ruimer maken. Wat mensen verbindt en overstijgt is barmhartigheid en het vermogen om compassie in het gelaat van de ander te zien. Een unieke ervaring kan grond worden voor een levenshouding.

Mensenogen

*Ik zag in mensenogen
de glorie van Gods mededogen.
Ik zag Zijn zielekracht als liefdeslicht,
't was Gods vriend'lijk aangezicht
in 't menselijk gelaat,
verheerlijkend m'n levensstaat.*

*M'n Levensvriend, op wie ik bouw.
m'n dank is hartenstrouw.⁵⁸*

Gods mededogen

*Ik zie in mensenogen
de glorie van Gods mededogen.
Ik zie Zijn scheppingskracht als liefdeslicht,
ja, Gods vriend'lijk aangezicht
in 't menselijk gelaat,
verheerlijkend m'n levensstaat.*

*Ik dank m'n God, op wie ik bouw.
Mijn dank is hartenstrouw.⁵⁹*

Broeders en zusters

Elke dienst begint met: 'Broeders, zusters en jonge mensen, hartelijk welkom!' Waarom niet: 'Geachte aanwezigen', of: 'Lieve allemaal'? Waarom noemen we elkaar 'broeders en zusters'? Waar komt die gewoonte vandaan en wat zeggen we ermee? Sluiten we zo anderen niet uit?

'Geboren uit dezelfde moederschoot'

Het woord 'broeder' gaat terug op dezelfde Indo-Europese wortel als het Engelse *brother*, het Franse *frère*, het Latijnse *frater* en het Oudindische *bhrātār*. 'Zuster' heeft dezelfde oorsprong als *sister*, *soeur*, *soror* en *svásar*. Ze duiden kinderen van dezelfde ouders aan. In het oud-Grieks zijn de gewone woorden voor 'broer' en 'zus' *adelphos* en *adelphê*, letterlijk: 'geboren uit dezelfde moederschoot'.

'Ben ik mijns broeders hoeder?'

De Hebreeuwse woorden *ach* 'broer' en *achot* 'zus' komen in het Oude Testament vaak voor, meestal in letterlijke betekenis: kinderen van dezelfde ouders. De naam *ach* kan ook worden gebruikt voor 'stamgenoot', 'iemand van hetzelfde volk', 'naaste'.^{*60}

* Ex 2:11

In veel verhalen uit het Oude Testament speelt broederschap een rol. Kaïn doodt uit afgunst zijn broer Abel. Als God hem vraagt waar zijn broer gebleven is, antwoordt hij: 'Dat weet ik niet. Moet ik soms waken over mijn broer?', of in de spreekwoordelijk geworden Statenvertaling: 'Ben ik mijns broeders hoeder?'.[†] Niemand kan dit oerverhaal van broederhaat lezen zonder aan zijn eigen houding tegenover zijn naaste te denken. Apostel L. Slok liet zien dat de geschiedenis van Kaïn, die eeuwenlang gebruikt is om de mens van zijn zondigheid te doordringen, het ontwaken beschrijft van het geweten, van berouw en priesterzin.⁶¹

† Gen 4:9

Philadelphia

In de Handelingen der apostelen en de Brieven van Paulus worden af en toe namen genoemd van mensen die deel uitmaken van de christengemeenten. We moeten ons een doorsnee van de bevolking voorstellen, voornamelijk middenklasse, enige personen uit de elite, maar ook slaven.⁶² Sommige gemeenten hielden dienst bij iemand thuis, een huisgemeente. Zo'n 'huis' (Grieks *oikia*) werd doorgaans bevolkt door een uitgebreide familie, niet alleen het 'kerngezin' van ouders en kinderen, maar ook grootouders, ooms, tantes, neven en nichten, en inwonend personeel: slaven. Veel gemeenteleden behoorden dus al tot dezelfde huishouding en waren verwanten. Het moet daarom heel natuurlijk zijn geweest om elkaar broeder en zuster te noemen. De verwantschap in de christelijke gemeente was echter van een andere aard: zielsverwantschap. Men sprak met elkaar over de Schriften, at en dronk samen en zong na de maaltijd, zoals ook andere vriendenclubs in die tijd.⁶³ In de christengemeente gold niet de gewone maatschappelijke indeling tussen hoger en lager geplaatsten, mannen en vrouwen. Zelfs slaven waren er gelijk aan de andere gemeenteleden. Een krachtig argument bij de verbreiding van het christendom!⁶⁴

Het doet denken aan de verhalen over de eerste apostolische gemeenten in Nederland. De familie De Boer in Den Helder en de familie Zabel in Vlaardingingen bijvoorbeeld ontvingen jarenlang broeders en zusters bij zich thuis voor de dienst.⁶⁵

Van het Griekse *adelphos* 'broer' is *philadelphia* afgeleid, dat een aantal keren in het Nieuwe Testament voorkomt in de betekenis van 'broederliefde', zoals in Paulus' Brief aan de Romeinen: 'Heb elkaar lief met de innige liefde van broeders en zusters en acht de ander hoger dan uzelf.'^{*}

* Rom 12:10

Mannen broeders!

'Mannen broeders!' ... zo begroette opziener E.J. Scheeper nog in 1987 alle (!) aanwezigen in de Doelen op tweede paasdag. We kunnen ons nu haast niet meer voorstellen dat de kringen van mededienenden en priesters toen nog geheel uit mannen bestonden. De apostelen Petrus[†] en Paulus[‡] spreken de gemeente menigmaal toe met de woorden *andres adelphoi*, letterlijk: 'mannen broeders', maar in de Nieuwe Bijbelvertaling staat steeds: 'broeders en zusters'. Is dat historisch correct? 'Ja,' zeggen de voorstanders, 'want er waren ook vrouwen aanwezig en *adelphoi* kan "broeders en zusters" betekenen.' 'Nee,' zeggen de tegenstanders, 'dat staat er gewoon niet!'⁶⁶ In elk geval reden voor sommige orthodoxe kerkelijke richtingen om vrouwen het spreekrecht in de kerk en daarbuiten, in de politiek, te ontzeggen.

† Hand 1:16

‡ Hand 22:1

Verschuivingen

Ongeveer tot de laatste eeuwwisseling was het in apostolische kring gebruikelijk dat volwassenen elkaar met 'broeder' en 'zuster' en met 'u' aanspraken. Dat is in de nieuwe eeuw snel veranderd. Voornamen en tutoyeren zijn niet meer uitzonderlijk, met als gevolg dat het traditionele 'broeder en zuster' door sommigen als afstandelijk wordt ervaren.

'The Family of Man'

In 1951, middenin de Koude Oorlog, begon de Amerikaanse fotograaf Edward Steichen aan de samenstelling van wat de grootste fototentoonstelling aller tijden zou worden: 'The Family of Man'. Hij selecteerde foto's van fotografen over de hele wereld rondom thema's als liefde, huwelijk, geboorte, werk, eten en drinken, oorlog en vrede, en de dood, vanuit zijn geloof in de mens en in de fotografie als universele beeldtaal. De expositie, die in 1955 in New York werd geopend en later in diverse landen te zien was, werd een overweldigend succes.⁶⁷ Miljoenen mensen hebben de foto's gezien. Wat mensen bindt, hun menselijkheid, is meer dan hun verschillen. 'Er is maar één land en dat is de wereld. Er is maar één mens en dat is de mensheid', zo zei apostel L. Slok het.⁶⁸

Enkele jaren geleden vroeg een jongen van acht jaar of hij aan het einde van de dienst op zijn gitaar mocht spelen. De verjaardag van de voorganger werd gevierd. Het werd heel stil toen Beethovens 'Ode an die Freude' klonk: 'Alle Menschen werden Brüder'. Nooit heb ik als voorganger een mooier verjaarscadeau gekregen. Alle mensen *worden* broeders (en zusters). Dat is een ideaal. In beginsel is het zo. Wij mogen die gevoelens bij elkaar oproepen. Elkaar 'broeder en zuster' noemen sluit niemand uit, het sluit in.

Confirmant

‘Er is confirmatie’ staat vaak onderaan de 7^e Weekbrief. Maar wie confirmeert wat? ‘Word je geconfirmeerd?’ of ‘confirmeer je je?’ Een ‘confirmant’ is iemand die als lidmaat toetreedt tot Het Apostolisch Genootschap.

Confirmant of confirmand?

Bij ‘lopen’ hoort ‘lopend’, een deelwoord. Het drukt uit dat iemand bezig is een handeling uit te voeren. Dat kan ook in het Latijn. Bij een bepaalde groep werkwoorden eindigt het tegenwoordig deelwoord op *-ans*: bijvoorbeeld *ambulans* ‘wandeland’. Er zijn Nederlandse woorden op *-ant* die teruggaan op Latijnse tegenwoordige deelwoorden op *-ans*. ‘Confirmant’ komt van het Latijnse *confirmare*, ‘versterken, bevestigen’. *Firmus* betekent ‘stevig, sterk’; het voorvoegsel *con-* heeft hier een intensiverende betekenis. ‘Confirmant’, zou je denken, is dus afgeleid van het Latijnse deelwoord *confirmans*, ‘bevestigend.’ Een ‘confirmant’ is dan iemand die bevestigt. Toch berust deze woordafleiding op een misverstand.

In de prachtige, barokke rooms-katholieke abdijkerk van het Duitse stadje Amorbach zag ik eens op één van de banken het bordje *Konfirmanden*. Daar kwamen de jonge mensen te zitten die de *Konfirmation* zouden ontvangen, in het Nederlands de ‘vormelingen’. Het vormsel is het ‘door den bisschop toegediend sacrament waarbij de jonge, al gedoopte geloovige door handoplegging, zalving met chrisma⁶⁹ en het uitspreken der heilige woorden de kracht ontvangt om het geloof standvastig te belijden; confirmatie’.⁷⁰

Het Nederlandse woord zou niet ‘confirmant’ moeten luiden, maar ‘confirmand’. Het Duitse *Konfirmand* is, evenals het Franse *confirmand* en het gelijkkluidende Engelse woord, niet afgeleid van het Latijnse deelwoord *confirmans*, met actieve betekenis, maar van een

Latijnse werkwoordsvorm met passieve betekenis,⁷¹ *confirmandus*: ‘hij die bevestigd moet, mag of kan worden’ en wel door de bisschop. Onze Engelstalige broeders en zusters schrijven ‘confirmand’, met een –d, en doen het dus ‘goed’!

De vraag is: wat is ‘goed’? Taal is onderhevig aan constante verandering. Als een grote groep leden van een taalgemeenschap een bepaald woord of een bepaalde uitdrukking bezigt, wordt die vanzelf tot norm verheven, dus ‘goed’, ook al druist het gebruik in tegen de traditionele regels. De oudste vermelding in de archieven van het apostolische Werk van het woord ‘confirmant’ dateert van 1915.⁷² Het artikel is uit het Duits vertaald. Ligt een vertaalfout ten grondslag aan het Nederlandse apostolische woord ‘confirmant’?

In protestantse kerken wordt de term ‘confirmatie’ wel gebruikt voor ‘opneming als lidmaat van de kerk’.⁷³ ‘Bevestiging’, ‘aanneming’ en ‘belijdenis doen’ zijn echter gebruikelijker. De confirmatie is bij de protestanten de bevestiging van de doop door middel van de openbare belijdenis van het geloof.

Passief of actief?

Hoe zien apostolischen de confirmatie? Passief, of actief? ‘Confirmand’ of ‘confirmant’? Word je bevestigd in je geloof of bevestig je zelf? In de rooms-katholieke traditie word je bevestigd. In de protestantse belijd je actief, openlijk, je geloof. Een joodse jongen van dertien jaar wordt *bar mitswa* ‘zoon van het gebod’. Hij mag dan voor het eerst in de synagoge een gedeelte uit de Thora voorlezen. Hij verklaart daarmee dat hij zich aan de geboden zal houden. Hij wordt opgenomen in het ⁷Verbond. Meisjes worden op hun twaalfde *bat mitswa* ‘dochter van de wet’. De mens heeft van God de opdracht gekregen de schepping te voltooien, te zorgen voor een vreedzame en rechtvaardige samenleving.

Confirmant of conformist?

‘Zich confirmeren’, het klinkt in apostolische oren heel normaal. Het lijkt op ‘zich conformeren’. Is ‘conformeren’ wel wat ons bij de confirmatie voor ogen staat? Streven we conformisme na, dezelfde vorm en kleur aannemen als de omgeving?⁷⁴ Of hechten we waarde aan onafhankelijke geesten, die, vanuit een gedeeld geloof, tegenspel durven bieden? Overigens, al in het Middelnederlands werden ‘confirmeren’ en ‘conformeren’ met elkaar verward.⁷⁵

‘Zich confirmeren’ is nu de officiële term voor als lid toetreden tot Het Apostolisch Genootschap. Het betekent zoveel als ‘bevestigen, onderschrijven’. Een confirmant confirmeert zich; twee woorden met een bijzondere, gegroeide betekenis die buiten apostolische kring niet zijn te vinden.

Wederzijdse erkenning

In mijn boekenkast staat een exemplaar van *Van Licht tot Licht*. Het bevat een inlegvel getekend door apostel J.H. van Oosbree, met de tekst:

Bij het verkrijgen der zelfstandigheid betreffende het beheer der ontvangene Hemelschatten, wordt U door Uwen Apostel ter herinnering aan Uw, in Uw Ja afgelegde belofte dit Boek ten geschenke aangeboden.

Mijn vader kreeg het bij zijn confirmatie in 1933 op 18-jarige leeftijd. Apostel Van Oosbree zag de confirmatie als ‘een plechtige verklaring van jonge apostolischen dat zij het verbond van de doop en de verzegeling,⁷⁶ door hun ouders gesloten, “uit vrije wil en eigen overtuiging” erkennen, vernieuwen en bevestigen.’ De jonge mensen, vanaf de leeftijd van 16 jaar, namen de doopbelofte van hun ouders als het ware voor eigen rekening.⁷⁷

Sinds 1995 bood apostel J.L. Slok gelegenheid tot confirmatie tijdens zijn bezoek aan een bepaalde gemeente, net als destijds apostel J.H. van Oosbree. Zo doet apostel D. Riemers het nog. Zowel jonge mensen die in apostolische gezinnen zijn geboren en veelal gedoopt, als volwassenen die op latere leeftijd het ⁷⁸Werk leren kennen, maken daarvan gebruik. Sinds apostel L. Slok was het ‘erkenningsbewijs’, door de apostel ondertekend, het bewijs van lidmaatschap.⁷⁸ Met ingang van 2010 wordt de confirmatie vastgelegd in een ‘Bewijs van confirmatie’, gebaseerd op wederzijdse ⁷⁹erkenning en door zowel confirmant als apostel ondertekend.

Ik schrijf deze regels uitziende op de meer dan duizend jaar oude kathedraal van Durham in Noord-Engeland. Aan de voet van de kathedraal staat een verkeersbord: ⁸⁰“Werk in uitvoering”. Aan en in de kathedraal wordt gewerkt; er is elke dag dienst. Gods Werk is nooit af. Confirmatie is een ⁸¹heilshandeling, geen contract. Dan welt de bede op: ‘Geef mij meer van uwe geest Heer, versterk in mij uw liefde’,⁷⁹ of in de woorden van de psalmist: ‘Laat ons uw genade zien, Heer, onze God. Bevestig het werk van onze handen, het werk van onze handen, bevestig dat.’⁸²

* Ps 90:17

Consistorie

‘Heeft u een hoek?’ vraagt een voorganger in de film ‘Rondom de eredienst’.⁸⁰ Even later zien we enkele vrouwen en mannen in een kring staan, de handen gevouwen in geconcentreerd gebed. Na een ⁷klop op de deur van de grote zaal begint de dienst.⁸¹

‘Bij elkaar gaan staan’

De ruimte waarin dit gebed plaatsvindt, werd in het apostolische ⁷Werk tot ongeveer 1957 ‘consistorie’ genoemd. Dat is oorspronkelijk een Latijns woord, *consistorium*, afgeleid van het werkwoord *consistere* ‘bij elkaar gaan staan’. De Romeinse keizer Diocletianus (284-305) gaf zijn raad van adviseurs deze naam, omdat de leden ervan in zijn aanwezigheid bleven staan, een probaat middel om vergaderingen kort te houden. In de rooms-katholieke Kerk, die vele gebruiken van het laat-Romeinse keizerlijke hof heeft overgenomen, werd *consistorium* de naam van de vergadering van kardinalen onder leiding van de paus.

Het Nederlandse ‘consistorie’ – als woord bekend sinds circa 1350 – is van oudsher niet alleen de naam voor de raad, maar ook voor de plaats waar de raad vergadert, de ‘consistoriekamer’ of raadkamer, ook in de protestantse Kerken. De verwante woorden in het Frans (*consistoire*) en Duits (*Konsistorium*) hebben een vergelijkbare betekenis.

‘... Een kleine spreekkamer’

In het apostolische Werk was het woord ‘consistorie’ heel gebruikelijk. In het verslag van de opening van het nieuwe gebouw aan de Johannes Geradtsweg te Hilversum (1938) is sprake van ‘een kleine spreekkamer (consistorie, waar de dienende Broederen vóór de Dienst zich verenigen)’.⁸² Ik kan me herinneren dat we in de jaren ‘50 nog over ‘de consistorie’ spraken. Heel lang was het de enige bijzaal van een plaats van samenkomst. Vanaf 1958 komt het woord in de periodieken van Het Apostolisch Genootschap niet meer voor. In plaats daarvan vinden we ‘spreekkamer’ of ‘bijzaal’. Mogelijk vond apostel L. Slok ‘consistorie’ te kerkelijk en is het zo uit ons collectieve geheugen verdwenen. Ook de veranderde manier waarop het gebouw sindsdien wordt gebruikt, heeft wellicht invloed gehad. De bijzaal waarin de priesters zich op de dienst voorbereiden is zeker na de invoering van de ‘nieuwe jeugdverzorging’ in de jaren ‘70 van de vorige eeuw allang niet meer de enige.

Het consistoriegebed

‘Wanneer dienende broederen zich in de consistorie verbonden hebben, kan deze melding met een handdruk bevestigd worden, waarin dan als het ware uitgesproken wordt: – Ik reken op U: en U kunt op mij rekenen!’ Zo instrueerde apostel J.H. van Oosbree de districtsoudsten in 1933.⁸³ Toen was er dus al een ⁷‘melding’ voor de dienst. Zo gaat het nog steeds: ‘De voorganger en de priesters melden zich voor aanvang van de dienst in een gebed.’⁸⁴ Over de inhoud van het gebed wordt niets aangegeven. In 1997 stond daar nog bij: ‘... om zich te verbinden met de Apostel en zich in te stellen op de ontmoeting met de broeders en zusters.’ In het *Werkboek eredienst en liturgie* (2010) heet het ‘kringgebed’.⁸⁵

Voor mij is de zin van dit gebed te vinden in de hulpzoekendheid, ook al een kenmerkend ⁷apostolisch woord, dat niet in een woordenboek te vinden is. Niemand gaat in een dienst voor omdat hij of zij daar zelf om gevraagd heeft. De moed en de kracht om het toch te

doen, zijn te vinden in de verbinding met God, de bron van ons bestaan, met de apostel, die de opdracht gaf, met alle ⁷broeders en zusters op de verschillende arbeidsplaatsen waar ook ter wereld, en met alle mensen die aan vrede willen werken. Ook het gevoel van dankbaarheid voor het verkregen vertrouwen van de apostel en van de kring waarin deze woorden worden uitgesproken, geeft al moed.

Knielen achter de dientafel

‘... Deze melding ...’ heette het hierboven. We zijn geneigd deze woorden te lezen vanuit het perspectief van vandaag: priesters melden zich biddend, met gevouwen handen en gesloten ogen, en bevestigen hun verlangen en hun belofte daarna met een handdruk, de ogen geopend. Toch is dat uit deze woorden niet met zekerheid af te leiden. Ten tijde van apostel Van Oosbree bestond namelijk nog het gebed achter de dientafel, voor de aanvang van de dienst.

Herder P. Groenendijk, voorganger van Rotterdam-5 (1955-1981), vertelde eens over zijn verlegenheid bij het begin van de eerste dienst die hij als priester leidde. Hoe dat moest, kon je vanuit de zaal niet zien. Je zag de voorganger binnenkomen en achter de dientafel verdwijnen. Na verloop van een minuut of zo dook het gezicht van de voorganger weer op.

J.G. Scherpenisse (geboren in 1922) gaf mij de oplossing van het raadsel. Hij vertelde mij dat hij op eerste kerstdag 1931 voor het eerst door het poortje van Overtoom 209 in Amsterdam stapte dat toegang gaf tot de voormalige plaats van samenkomst. Blijkbaar was er een kort gebed in stilte.

Mijn vader nam me mee een draaitrapje op, dat ons bij de galerij bracht. We konden nog net een plaats achter het harmonium krijgen. Wij zaten dus in feite recht voor de dientafel en konden de zaal beneden ons inkijken. De dienst werd verzorgd door herder J. Wallagh – voorganger Amsterdam-1 (1933-1966). Toen hij de verhoging betrad, knielde hij achter de dientafel. Later zag ik dat daar een dik, blauw kussen lag.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

Als je na het ‘consistoriegebed’ de zaal binnenkomt, waar de broeders, zusters en jeugd zijn gaan ⁷staan, nadat velen zich, als spiegelbeeld van het zojuist uitgesproken gebed, zelf, staande in een stil gebed hebben ingesteld op de ontmoeting, dan komt de ontroering al gauw en wordt de rest je gegeven. ‘De dienst is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid’ zei opziener F.H.J. le Fèvre op eerste paasdag 2008.

*Na het dagelijks gebeuren
even stilstaan in de tijd;
een moment van herbezinnen,
kostbaar deel der eeuwigheid.⁸⁶*

Bij elkaar gaan ⁷staan, rondgaan en uiteengaan, de samenleving in, met een opdracht. Zo eenvoudig is het.

Declamatorium

Kerstavond 1955 in het gebouw van de Katholieke Arbeiders Beweging in de wijk Klarendal, dat wordt gehuurd door de gemeenschap Arnhem van Het Apostolisch Genootschap. Dat heeft voordelen, want er is een podium. Zusters gehuld in witte lakens, gelijkend op Griekse priesteressen, en broeders in donkere pakken dragen op het toneel teksten voor. Vader Tijd, herkenbaar aan zijn zandloper, schrijdt tussen hen door. Het is de vroegste herinnering die ik aan het kerstdeclamatorium bewaar. Het was de eerste 'wijdingsavond' waarop een 'declamatorium' werd aangeboden.⁸⁷ Later mocht ik jarenlang zelf meedoen en ontroerende momenten beleven als spreker, als luisteraar, als voorganger.

De woorden *declamatorium* en *declamant* zijn buiten ons genootschap weinig gangbaar of geheel onbekend.

Declamator of declamant?

Het Nederlandse woord *klaar* is verwant met het Latijnse *clarus* 'helder' zowel voor het oog als voor het oor. *Clarus* heeft dezelfde wortel als *clamare* 'helder en verstaanbaar roepen'. Het voorvoegsel *de* kan in samenstellingen 'van af' betekenen. Het kan ook aanduiden dat iets intensief gebeurt. Het Nederlandse *declameren* is afgeleid van het Latijnse *declamare* 'van een podium af roepen' of 'intensief roepen'.

In de Grieks-Romeinse oudheid stond de redenaarskunst in hoog aanzien. In het onderwijs werd daaraan veel aandacht besteed. *Declamatio* 'voordracht' wordt in het klassieke Latijn vaak gebruikt voor een oefenredevoering. Een *declamator* is iemand die voordraagt, zoals een *recitor* iemand is die bestuurt. Het achtervoegsel *-tor* wijst op de handelende persoon. *Declamant* is noch in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, noch in de dikke *Van Dale* te vinden. Het is een apostolische nieuwvorming. Het is correct gevormd zoals bijvoorbeeld *declarant*, 'iemand die declareert', of *dirigent* 'iemand die dirigeert.' Zulke woorden zijn ontstaan op basis van het Latijnse tegenwoordige deelwoord, zoals respectievelijk *declamans* 'declamerende', *declarans* 'declarerende' en *dirigens* 'dirigerende'.⁸⁸ In het eerste apostolische kerstdeclamatorium *De Gouden Draad* (1951) staan nog de woorden *declamator* en *declamatrice*. In het kerstdeclamatorium van 1954 staat voor de eerste keer te lezen: 'Alle declamanten op het podium'. Misschien werd *declamator* te pretentius gevonden en *declamant* iets bescheidener?

Het woord *declamatorium* komt in het klassieke Latijn niet voor, wel in het Duits en in het Engels. In die talen en in het Nederlands is het een gedeclameerde voordracht of een 'dichtstuk dat bij de voordracht wordt begeleid en afgewisseld door muziek of zang'.⁸⁹ Dat klopt aardig met het apostolische gebruik van de term.

De Gouden Draad

Ik bewaar een nog oudere herinnering aan het apostolische kerstfeest: een komische scène waarin twee geblinddoekte broeders trachten elkaar pudding met bessensap te voeren. Grote hilariteit natuurlijk, maar geen kerstsfeer. Toch was dat de realiteit die apostel L. Slok na zijn roeping in 1946 aantrof. Reeds als voorganger van Schiedam zorgde hij voor apostolische kerstvieringen met meer verdieping en bezinning. Dat streven heeft hij op landelijk niveau voortgezet. In dat kader paste een kerstdeclamatorium, een dichtwerk

De Gouden Draad. Over de wordende schepping en de zoektocht naar menswording Gods (1951).⁹⁰

Sinds 1952 bestaat de tekst uit Weekbrieffragmenten, 'aaneengeregen tot een betrouwbaar richtsnoer in het bos van velerlei meningen'.⁹¹ Steeds meer groeide de gedachte dat de broeders en zusters in het declamatorium als het ware de liefde teruggeven die zij van de apostel hebben ontvangen, *Een werkelijke rozenkrans van Hartensuitingen* (1979), verbonden door poëzie, zang en muziek.

Vanaf 1955 werd kerstavond de avond voor het declamatorium: 'wijdingsavond'. De wijdingsavond begon sinds 1960 met een opname van klokgelui, gevolgd door een gesproken kerstboodschap van de apostel. Het declamatorium kende vaste elementen, zoals een deel dat speciaal gewijd was aan de apostolische jeugd. Kinderen, in witte blouse, kwamen zingend naar voren: een hand op de rug, in de andere een brandende elektrische kaars. De stijl van het geheel was plechtig, zowel de kleding als de toon. 'De gewenste kleding is u

bekend: zusters in het lang. Broeders in donkerblauw costuum, parelgrijze das, zwart schoeisel.' Zo stond het in het 'Voorwoord' van het kerstdeclamatorium van 1956 en zo zou het jarenlang blijven. Later werden de witte gewaden van de zusters vervangen door speciaal gemaakte japonnen. Apostolisch blauw was daarbij favoriet, behalve voor DE zuster die – in het wit gekleed – de stem van het Volk Gods vertolkte.⁹² Dat betekende heel veel tekst uit het hoofd leren.

In 1992, tijd van heroriëntatie op vele terreinen in ons ⁷Werk, gaf apostel J.L. Slok het sein voor een andere aanpak. Het declamatorium werd minder statisch. De declameertoon verdween, ook al doordat niet meer alle teksten uit het hoofd behoeften te worden geleerd. De kleding was niet meer uniform en voor DE zuster was geen speciale rol meer weggelegd. Vele jaren heeft M.M. Slok-Zwaan, zelf dichter, samen met anderen de tekst van het declamatorium samengesteld en het landelijk declamatorium voorbereid dat jaarlijks aangeboden werd aan de apostel in Bussum, begin december.⁹³

Een wisselende werkgroep van broeders en zusters stelt sinds 2002 de tekst van het declamatorium samen. *De verbindende kracht van de liefde* is een recente titel (2010).

'Een stil en zacht geweld'

Wat zou toch het geheim van de ontroering zijn, die elk jaar weer komt, als ik mag luisteren naar het declamatorium? Misschien duiden de woorden van een gedicht het aan, zonder het te noemen. Het stond meer dan dertig jaar geleden in *Ons Weekblad*:⁹⁴

*Er heeft zich iets voltrokken
zo onopvallend schoon,
zo verbijsterend gewoon,
dat het ons zou ontgaan ...*

*Alleen de 'gewonen'
die Aandacht voor Het Leven tonen
en in 'de wereld' niet vergaan;
zij hebben het signaal verstaan. (...)*

*Het is een stil en zacht geweld,
dat in zijn opgang dóór zal gaan ...*

Dienen

‘Waarmee kan ik u van dienst zijn?’ Nog maar zelden word ik in een winkel zo begroet. De winkelbediende, de diender en de dienstmaagd zijn uitgestorven. Dienen is niet meer zo populair. Geen wonder, want het duidt op ongelijkheid.

‘Wij mogen leren dienen’

In Het Apostolisch Genootschap struikel je haast over het woord ‘dienen’. In elke gemeente is een ‘dienende kring’ van priesters en ‘mededienenden’. De ‘dientafel’ is bij ons niet een bijzettafeltje,⁹⁵ nee, het is het spreekgestoelte, dat centraal staat, op een verhoging, in de grote zaal van onze plaatsen van samenkomst, voorzien van ‘dienschalen’, waarmee tijdens de rondgang het ‘verbondsteken’ wordt uitgereikt.⁹⁶ ‘Wij mogen leren dienen’ zong het kinderkoor nog in de jaren ’90.⁹⁷ ‘In stille trouw wil ik U dienen’ behoort tot onze dierbaarste liederen.⁹⁸ Wat zou de oorsprong zijn van die tegendraadse apostolische fascinatie voor ‘dienen’? En wie dient wie eigenlijk?

Dienst

De dienst op zondagochtend is één van de kernactiviteiten in ons genootschap. Meestal spreken we tegenwoordig van ‘eredienst’, maar tot circa 1974 kortweg van ‘dienst’.⁹⁹ ‘Eredienst’ is in de Bijbel (NBG-vertaling) de vertaling van het Griekse *latreia* of van *leitourgia*, ‘openbare godsdiensttoefening’.¹⁰⁰

‘Kies dan nu wie u wilt dienen’

Het woord ‘dienen’ komt al in het Oudnederlands voor (*thianon*, 10e eeuw) en is verwant met het eerste deel van het woord ‘deemoed’, dat duidt op onderworpenheid.¹⁰¹ Het werkwoord ‘dienen’ in het Nieuwe Testament is meestal een vertaling van het Griekse *douleuein*, ‘slaaf zijn’, of van *diakonein* – vergelijk *diakonos* ‘dienaar’ – waarvan het Nederlandse ‘diaken’ is afgeleid.

Eén van de in ons genootschap meest gebruikte citaten uit het Oude Testament is wel: ‘Kiest dan heden wie gij dienen zult. (...) Maar ik en mijn huis, wij zullen de Here dienen’.^{*} Het hier gebruikte Hebreeuwse werkwoord *avad* betekent: 1. werken, bewerken (land), 2. werk verrichten voor een ander, dienen (een baas, goden, of God). Voor het volk Israël was het dienen van God, ‘de ⁷Heer’, een bewuste keuze. God had Mozes de tien geboden gegeven en die bekrachtigd met een verbond.^{†102} Dat bezegelde een bijzondere relatie tussen het volk Israël en God, een partnerschap. Als Jozua, na Mozes’ dood, op het punt staat de Israëlieten het beloofde land binnen te leiden, wil hij eerst te Sichem het ⁷verbond vernieuwen. Hij stelt het volk voor de keuze: de afgoden dienen, of God. In dat Bijbelse perspectief moeten we de ‘Dag van verbondsvernieuwing’ met Pasen zien, ‘de bijeenkomst van de apostel met alle dienenden in het Huis Gods’.¹⁰³

‘Ik ben in jullie midden als iemand die dient’

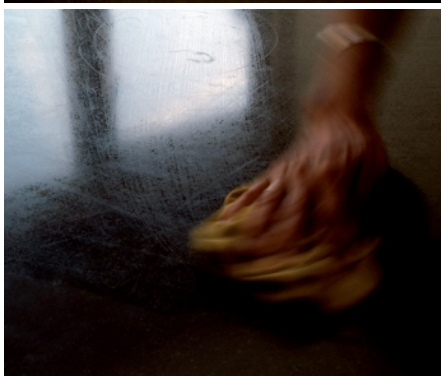
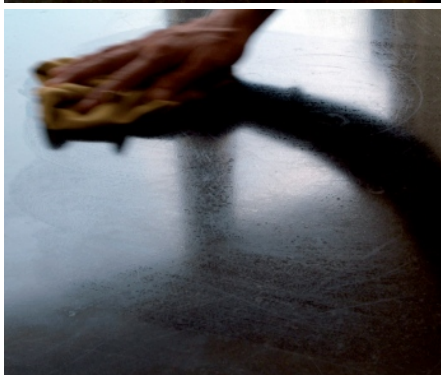
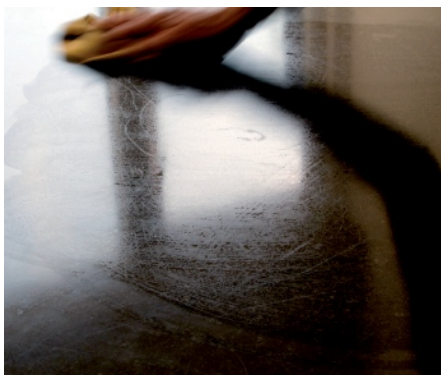
In het Oude Testament is sprake van God dienen door de naaste lief te hebben.[‡] Jezus versterkt deze ‘horizontale’ uitleg van het begrip ‘dienen’. Tijdens het pesachmaal aan de vooravond van zijn gevangenneming deelt hij brood en wijn met zijn leerlingen. Hij spreekt daarbij nadrukkelijk van een ‘nieuw verbond’.[§] Even verder blijkt welke inhoud hij daaraan

* Joz 24:15 NBG

† Ex 19:5-6

‡ Lev 19:18

§ Luc 22:20

* Luc 22:26-27

geeft. De leerlingen hebben ruzie over de vraag wie van hen de belangrijkste is. Jezus heeft een eenvoudige oplossing: 'de belangrijkste van jullie moet de minste worden en de leider de dienaar (*diakonôn*)' (...) 'Ik ben in jullie midden als iemand die dient'. * De algemene regel, God dienen, wordt toegepast in het dienen van de naaste. Jezus geeft zelf het voorbeeld. Volgens het evangelie van Johannes heeft Jezus tijdens datzelfde laatste avondmaal al zijn leerlingen de voeten gewassen, een nederig werk dat meestal door slaven werd verricht. Petrus weigerde dit aanvankelijk: 'Mijn voeten zult u niet wassen, nooit!' Toen Jezus hem duidelijk maakte dat hij dan niet bij hem kon horen, draaide hij om als een blad aan een boom: 'Heer, dan niet alleen mijn voeten, maar ook mijn handen en mijn hoofd!'. †

† Joh 13:1-11

'... om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen'

‡ Mar 10:45

De evangelist Marcus voegt aan zijn versie van het verhaal toe: '... want ook de Mensenzoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen'. ‡ Aan deze woorden is de christelijke leer van de verzoening verbonden, de gedachte dat God Zijn Zoon gezonden heeft om de mensen verlossing te brengen. Wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat de gedachte van de ene zondebok, die als losprijs voor velen wordt geofferd, geen oorspronkelijk Joodse gedachte is, maar uit de Griekse traditie stamt.¹⁰⁴ Daarmee is de hele christelijke heilsleer, historisch gezien, op losse schroeven komen te staan. Voor ons, apostolischen, gaat het niet om de verlossing van de erfzonde door Jezus Christus' offerdood. Wij verbinden ons liever aan zijn dienende gezindheid, waarvan de evangeliën zo overvloedig getuigen.

De vreugde van het dienen om het dienen zelf

*Geboortefeest Gods is het Feest der Dienende Liefde ... De Brengers van dit Licht der Wereld dienen, wáár zij ook zijn. (...) Zij hebben geen anderen stimulans nodig dan het dienen zelf; hun leven is dienen en dientengevolge hebben zij beslag weten te leggen op het hoogste levensgeluk; dit geluk schittert door een nevel van tranen heen ...*¹⁰⁵

Woorden van apostel L. Slok, geschreven in 1948. Dienen zoals een orgaan in het lichaam, elkaar al samenwerkend aanvullen, vraagt geen opoffering of vernedering, maar schenkt hoogste vreugde.

In 2005 wijdde apostel D. Riemers een Weekbrief aan dienen:

*Door je dienstbaar op te stellen, wil je dat een ander zich kan ontwikkelen en tot zijn recht komt. (...) Door dienend te leven beogen we het geluk van de ander, maar wordt tevens ons eigen geluk versterkt.*¹⁰⁶

Dienen is God eren en dit betonen aan onze naaste. Zo worden mensen gelijkwaardig. We zijn altijd in Gods dienst, niet alleen op zondag.

Eersteling

‘Ons aller Eersteling’. Zo werd Jezus van Nazaret in ons ⁷Werk vaak aangeduid. Het klinkt vertrouwd. In oudere liederen zijn tal van verwijzingen te vinden. Apostolischen werden ‘eerstelingen’ genoemd: ‘O Eerst’lingskind! waardeer ... uw plaats in ‘t Heilsplan Gods’;¹⁰⁷ ‘Wees welkom, Eerst’lingsvolk!’;¹⁰⁸ ‘Waarom zongen wij ‘blij/in der Eerst’lingenrij’?’¹⁰⁹ Veel mensen zullen bij ‘eerstelingen’ denken aan een bepaald soort aard-appelen ...

Eerst

‘Eerst’ is de overtreffende trap van ‘eer’, dat verwant is met het Griekse *eri* ‘‘s morgens vroeg’. Het is een rangtelwoord: ‘in betrekking tot de tijd, de ruimte of de rang het meest voor-aan komend of staand’, maar kan ook een bijwoord zijn: ‘vóór ieder ander, vóór elke of een andere handeling’.¹¹⁰ Het achtervoegsel ‘-ling’ betekent ‘behorend tot’, vergelijk ‘jongeling’.

Eerstelingenoffer

In het Oude Testament worden de eerste vruchten (Hebreeuws *bikkoeriem*), en het eerstgebo-ren jong van het vee (*bechor*) aan God geofferd. * Bij de eerste oogst, op het Joodse Paasfeest, wordt de eerste garf door de priester omhoog geheven en God aangeboden. † Vijftig dagen later, op het Wekenfeest (*Sjavoet*), ‘de dag der eerstelingen’, ‡ worden twee broden geofferd, de eer-ste opbrengst van de nieuwe oogst. Uit het Wekenfeest ontstond het christelijke Pinksteren.

* Ex 23:19

† Lev 23:9-14

‡ Num 28:26 NBG

De Eersteling Christus

Het Nieuwe Testament wordt gepresenteerd als de vervulling van de oudtestamentische profetieën. Jezus wordt de Messias (Grieks *Christos*), de Gezalfde. Hij is Gods ‘eerstgebo-rene’.[§] Paulus stelt de offerdood van Christus gelijk met het traditionele Joodse eerstelin-genoffer. Christus staat als eerste op uit de dood: ‘Christus is werkelijk uit de dood opge-wekt, als de eerste van de gestorvenen.’ Anderen, die in hem geloven, zullen volgen bij zijn wederkomst: ‘Maar ieder in zijn eigen rangorde: Christus als eersteling, vervolgens die van Christus zijn bij zijn komst’.[¶]

§ Luc 2:7

¶ 1 Kor 15:20-23
NBG

‘Eerstelingkindje, als groen rijsje’

De apostolischen volgden deze traditionele christelijke opvattingen. In een P.S. onder een Weekbrief schrijft apostel J. Kofman: ‘j.l. Zondag zijn te Hoorn nog 7 levenden geoogst – hierbij was ook een kindje van Purmerend; dit Eerstelingkindje, als groen rijsje, geeft goede hope ook voor die stad.’¹¹¹ In de apostolische gedachtegang kon de apostel ‘zielen’, zelfs van gestorvenen, ‘verzegelen’, zodat zij bij de wederkomst van Christus als eersten uit de dood zouden opstaan.¹¹²

‘De Eersteling (dus geen eenling)’

Apostel J.H. van Oosbree gaf aan het woord ‘Eersteling’ een heel andere inhoud. In 1935 werd zijn 25-jarig ambtsjubileum gevierd. In het jubileumboekje lezen we:

Noemen wij onzen Heere Jezus 'ons aller Eersteling', dan spreken wij daarmede stilzwijgend de ²erkenning uit, dat ook wij (...) voorbestemd zijn, den beelde des Zoons van God gelijkvormig te worden en te zijner tijd ook voor de geslachten van onzen tijd den Vader te openbaren.¹¹³

Jezus 'kon met recht de Eersteling genoemd worden (dus geen eenling)', omdat hij God als 'Macht der Liefde' 'onder en bij de kinderen der menschen' 'in volheid openbaarde'.¹¹⁴ Het ging apostel Van Oosbree niet meer om Jezus als Gods zoon, maar om de levenshouding van de mens Jezus, om de 'Christusgeest', zijn ⁷gezindheid, die door mensen aan mensen moest worden geopenbaard.¹¹⁵ Zijn opvattingen verschillen niet zoveel van die van bijvoorbeeld Spinoza, die schreef:

*Ik kom dus tot de conclusie dat de opstanding van Christus uit de doden in werkelijkheid geestelijk is geweest en alleen aan de gelovigen is geopenbaard overeenkomstig hun bevattingsvermogen. Ik bedoel (...) dat hij in zoverre zijn leerlingen van de doden opwekt, als zijzelf dit voorbeeld van zijn leven en sterven volgen. En het zou niet moeilijk zijn de hele leer van het evangelie volgens dit beginsel te verklaren.*¹¹⁶

Wonderlijk dat apostel Van Oosbree in staat was duizenden mensen, die toch in het algemeen weinig geletterd waren, met zulke vrijzinnige opvattingen te bezielen die tot op de dag van vandaag in ons ⁷Werk richtinggevend zijn.

De Eersteling Christus

Apostel L. Slok ging in dezelfde lijn door. Gedurende zijn hele arbeidsperiode sprak hij consequent over de Eersteling Christus, die hij als voorbeeld koos om zelf de christusgezindheid na te volgen en alle apostolischen daartoe te inspireren.

Op 20 maart 1996, 50 jaar na de dood van apostel Van Oosbree, schreef apostel J.L. Slok:

*Ik voelde een sterke behoefte om op die gedenkwaardige dag naar de algemene begraafplaats in Bussum te gaan waar zijn grafmonument staat. Daar heb ik een bloemstuk neergelegd als eerbetoon aan deze moedige man. Er doortrok mij een diep gevoel van ontroering toen ik voor het monument stond. Ineens besefte dan hoe belangrijk het leven van apostel Van Oosbree is geweest voor de verdere ontwikkeling van het apostolische Werk. (...) Apostel Van Oosbree noemde Jezus 'De Eersteling', wiens gezindheid we ons eigen moesten maken. Daarom zei hij ook vaak dat het niet alleen ging om het geloof in Jezus, maar om het geloof van Jezus, waarmee hij bedoelde 'tot het geloof geroepen te zijn om de Macht der Liefde tot gestalte te brengen'. En de gedachte achter deze woorden staat in ons Werk tot aan de dag van vandaag nog steeds centraal.*¹¹⁷

Navolging

De laatste jaren worden de woorden 'Eersteling' en 'Christus' nauwelijks meer gebruikt. De Bergrede* en de 'Werken van barmhartigheid'[†] komen echter regelmatig voor in onze liederen,¹¹⁸ in de Weekbrieven en in De Stroom.¹¹⁹ Het gaat om de navolging van Jezus in de praktijk, om ons ⁷Werk:

* Mat 5-7

† Mat 25:35-40

*Ik word mens dankzij een ander mens en het is liefde voor mijn medemens die in mijzelf barmhartigheid oproept. Wie dit ziet en echt doorvoelt, wordt door ontferming bewogen, spreekt met eerbied over wie hulp nodig heeft en doet wat echt gedaan moet worden.*¹²⁰

Engel

Engelen horen bij Kerstmis, net als de herdertjes. In het kerstevangelie kondigt een engel de geboorte van de messias aan. ‘Een groot hemels leger’ zingt dan tot Gods eer.* Engelen wonen bij God. Zij verblijden hem met hun zang en snarenspeel. Volgens sommigen spelen zij Bach — en als God even niet oplet, Mozart. Bestaan engelen? Dat lijkt op het eerste gezicht niet een vraag waarmee veel apostolischen zich bezighouden. Toch heeft het woord ‘engel’ een bewogen geschiedenis in ons ⁷Werk.

* Luc 2:8-11

In het algemeen is men het erover eens: ‘mensen zijn geen engelen’. Alleen schertsend of vleierend kunnen stervelingen met zulke innerlijk en uiterlijk volmaakte bovenmenselijke wezens worden vergeleken. Een ‘reddende engel’ helpt je uit de nood.†. ‘Engelengeduld’ is onuitputtelijk.¹²¹

† Hand 12:7

Boodschapper

‘Engel’ betekent ‘boodschapper’. Het woord is afgeleid van het Griekse *angelos*, ‘bode, afgezant’, een woord dat via de Septuagint,¹²² de Griekse tekst van het Nieuwe Testament en de Latijnse vertalingen daarvan (*angelus*) zijn religieuze betekenis heeft gekregen als boodschapper van God. ‘Evangelie’ is afgeleid van het Griekse *eu* ‘goed’ en *angelion* ‘boodschap’. Het is de blijde boodschap van God over leven en leer van Jezus Christus. In de ons vertrouwde Bijbel zijn vier evangeliën opgenomen, die van Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes, maar er zijn er meer geweest, die ons, zij het fragmentarisch, zijn overgeleverd, zoals het evangelie van Thomas en het herontdekte evangelie van Judas. Het Hebreeuwse woord voor engel *mal’ach* hangt samen met een werkwoord dat betekent: ‘een boodschapper sturen’.

Engelen in soorten

In de Bijbel komen ook engelen voor die niet zo liefdevol zijn. In Genesis stuiten we op de cherubs met het vlammend zwaard, die Adam en Eva de terugkeer naar het paradijs ontzegt.‡ We lezen over cherubijnen en serafijnen, over aartsengelen (‘aarts’ komt van het Griekse voorvoegsel *archi-*, dat ‘opper-’ betekent en samenhangt met *archê* ‘heerschappij’). En niet te vergeten de ‘gevallen engelen’. Satan (van het Hebreeuws *satan* ‘tegenstander’) is hun vorst. Hij was helper van God, maar heeft zich tegen Hem gekeerd. Een andere naam voor Satan is Lucifer (Latijn voor ‘Lichtdrager’), de uit de hemel gevallen Morgenster,[§] de duivel (via het Latijnse *diabolus* afgeleid van het Griekse *diabolos*, de ‘lasteraar’), die oorspronkelijk tot taak had het kwaad in de wereld op te sporen.

‡ Gen 3:24

§ Jes 14: 4-23

Prachtig in al zijn raadselachtigheid is de beschrijving van Jakobs gevecht met de engel.¶ Jakob worstelt tot het aanbreken van de dag met iemand die zijn naam niet noemen wil. Jakob overwint bijna: ‘Ik laat u niet gaan tenzij u mij zegent’, zegt Jakob. Hij krijgt de zegen. Hij heeft oog in oog gestaan met God.

¶ Gen 32: 23-31

In Openbaring worden herhaaldelijk ‘engelen’ genoemd, bijvoorbeeld: ‘Schrijf aan de engel van de gemeente in Efeze’.^{**} ‘Engel’ betekent hier de Geest van de gemeente, haar ware zelf.

** Op 2:1

In de theologische traditie bestond zelfs een apart vakgebied dat zich wijdde aan de engelenleer. Het probleem hoeveel engelen er op een speldenknop passen, werd in dat kader bestudeerd.

‘Engeltje van’t hemelrijk’

In veel culturen bestaat de gedachte dat de gestorvenen op een of andere manier voortleven. Die gedachte wordt gevoed met vooroudercultussen, grafrituelen en –monumenten. In onze westerse cultuur zijn Allerzielen en de moderne variant Halloween er voorbeelden van. In de Griekse en Romeinse oudheid komt de voorstelling voor dat de ziel van de gestorvene, vooral van een jonggestorven kind, voortleeft in een ster of een engel. Een voorbeeld uit de 17e eeuw is het bekende gedicht van Vondel: ‘Constantijntje, ’t salig kijndje,/ Cherubijntje van omhoog’ die als een ‘engeltje van’t hemelrijk’ gelukkig op ons stervelingen neerziet.¹²³ Dit voorbeeld zou met talloze grafteksten en rouwadvertenties uit onze eigen tijd kunnen worden aangevuld.

Engelen in het apostolische ʹWerk

In de Engelse Katholiek-Apostolische Kerk, waaruit Het Apostolisch Genootschap is voortgekomen, wilde men de ambtenstructuur van de eerste christelijke gemeente ‘herstellen’.^{*} Vanuit dat ideaal werden niet alleen de ambten van ʹapostel, profeet, evangelist, ʹherder en diaken gecreëerd, maar ook dat van engel/bisschop, de ambtsdrager die aan het hoofd van de gemeente stond, de voorganger die de gedachten van de mensen opheft naar God.¹²⁴ J. Kofman bekleedde het ambt van engel, voordat hij als apostel werd geroepen.

* Efez 4:8, 11-12;
1 Kor 12:28

In ons Werk bestond van het begin af aan een levend geloof in het weerzien in het paradijs van de ‘scharen van ontslapen vrienden’.¹²⁵ De ontslapenen traden in de ‘Eng’lendienst’.¹²⁶ Sinds de arbeidsperiode van apostel L. Slok wordt het geloof in een persoonlijk voortbestaan niet meer onderhouden en ligt het accent op de arbeid in het hier en nu. Wel houden we in ons hart de herinnering levend aan ‘hen die ons zijn voorgegaan’¹²⁷ en aanvaarden we als een opdracht dat ‘dat blijft bestaan wat in liefde is gedaan’,¹²⁸ zonder dat daaraan een persoonsnaam wordt verbonden.

Apostel J.H. van Oosbree sprak menigmaal over ‘de strijd in de hemel tussen Michaël en zijne engelen tegen de draak en zijn trawanten’ door hem uitgelegd als zinnebeeld voor de strijd in de mens zelf.¹²⁹ Apostel L. Slok vertaalde de belofte Gods: ‘Zie, ik zend een engel vóór uw ʹaangezicht’[†] als een opdracht tot medemenselijkheid.¹³⁰ Herder E. Hanzon¹³¹ besloot het gebed aan het einde van de dienst altijd met de woorden: ‘Sta dan voor uw medemens in de engelendienst. Dan zal trots de eigenaardigheden des levens het waarachtig levensgeluk uw deel kunnen zijn.’ Dan liep hij naar de trap, stak hij zijn hand op en zei: ‘Tot wederziens in het paradijs!’¹³²

† Ex 23:20 NBG

Misschien heeft de Poolse dichter Cheslaw Milosz toch gelijk:

*Alles is van jullie weggenomen: witte kleren,
vleugels, zelfs bestaan.
Toch geloof ik in jullie,
boodschappers.*¹³³

Erkenning

‘Hoe is het met uw erkenning?’ Dat was vroeger een van de standaardvragen aan de vooravond van confirmatie of zelfs bij huisbezoek. Erkenning ‘voor de Apostel’ werd daar als vanzelfsprekend achter gedacht. ‘Erkend gasfitter’ stond vroeger op zo’n kleurige emailen bord, bevestigd aan de muur. Is erkenning uit de tijd?

‘Kennen’ (in het Oudnederlands *kennan*) is verwant met ‘kunnen’. ‘Kunnen’ is ‘kennis hebben, weten’, verwant met het Griekse *gignôskein* en het Latijnse *gnoscere*: ‘leren kennen’. ‘Erkennen’ is via het Duits, of via de Oost-Nederlandse dialecten, in de 14e eeuw in het Nederlands terechtgekomen. Het voorvoegsel ‘er-’ (Gothisch *-us*, vergelijk het Nederlandse ‘oer-’) versterkt de betekenis van het werkwoord. ‘Erkennen’ is ‘kennen van binnenuit’, ‘oorspronkelijk kennen’.

In het Nederlands betekent ‘erkennen’ onder meer: ‘inzien, toegeven, openlijk willen kennen’. In 1581 weigerden de Staten-Generaal der Nederlanden nog langer koning Filips II te erkennen, omdat hij zijn onderdanen onderdrukte. Die *Akte van Verlatinghe* was een daad van wereldhistorische betekenis, omdat voor het eerst duidelijk werd geformuleerd dat erkenning van gezag berust in het geweten en niet kan worden afgedwongen.¹³⁴

‘Erken het ...’

De psalmist zegt het zo: ‘Erken het: de ⁷Heer is God, / hij heeft ons gemaakt, hem behoren wij toe, / zijn volk zijn wij, de kudde die hij weidt.’ * In de Statenvertaling: ‘Wetet dat de HEERE is Godt: / hy heeft ons gemaect, / (ende niet wy) / sijn volck ende de schapen sijner weyde’ zien we de oorsprong van het zangkoorlied ‘Heden’, een lied van erkenning.¹³⁵ Erkenning duidt op een juist beeld van je eigen positie tegenover anderen, het andere en het geheel. Je moet weten dat je een mens bent, een sterveling.[†] Dezelfde gedachte komen we tegen in het beroemde opschrift dat de ingang van de Apollotempel in Delphi moet hebben gesierd: *gnôthi sauton* ‘Ken jezelf’. Daarover zijn vele diepzinnige gedachten uitgesproken. De kern is echter eenvoudig. De woorden wijzen op het besef van sterfelijkheid en zijn dus een aansporing tot zelfbeheersing en realisme.

‘Woorden die eeuwig leven geven’

In de apostolische traditie wordt een plaats uit het evangelie van Johannes vaak geciteerd.[‡] Veel leerlingen van Jezus blijken niet bereid met hem mee te gaan en trekken zich terug. Als hij aan zijn naaste vrienden vraagt: ‘Willen jullie soms ook weggaan?’ antwoordt Petrus: ‘Naar wie zouden we moeten gaan, Heer? U spreekt woorden die eeuwig leven geven’. De Statenvertaling geeft hier: ‘ghy hebt de¹³⁶ woorden des eeuwigen levens’.[§]

In de laatste jaren van apostel L. Slok was er nogal wat te doen over de vraag of de erkenning voor de apostel vereiste dat men kon onderschrijven: ‘Gij hebt de woorden des eeuwigen levens’, dus een exclusieve aanspraak op het Woord Gods, gesproken door de apostel, of ‘woorden van eeuwig leven’, een formulering die het mogelijk maakt dat ook anderen dan de apostel woorden van eeuwigheidswaarde spreken. In de Griekse brontekst staat: *rhêmata* ‘woorden’, zonder lidwoord.¹³⁷ Met weemoed bedenk ik dat deze discussie dramatische persoonlijke gevolgen heeft gehad, waardoor sommigen, zogenaamd wegens ‘gebrek aan erkenning’, het genootschap hebben verlaten.¹³⁸

* Ps 100:3

† Ps 9:21

‡ Joh 6:67-68

§ Joh 6:67-68
(sv 1637)

De Zonne mijner ziele

O dat gij mocht bekennen,
hoezeer gij zijt in nood,
en dan ook mocht erkennen
Gods hulp, zo rijk, zo groot.¹³⁹

Eerst tot inzicht komen wie je bent, hoe je verhouding is tot anderen, tot God. Zo kan tot je doordringen hoe nodig je anderen hebt en hoe nodig zij jou. Als je dan Gods hulp kunt erkennen, dringt de zon door in je ziel.

In een Weekbrief schreef opziener F.H.J. le Fèvre over de plaats van de ⁷apostel in ons ⁷Werk. De relatie die wij, ⁷apostolischen, met de apostel hebben en het ⁷verbond dat hij met velen van ons sloot, worden gedragen door een grote erkenning voor de apostel:

*Naast het religieuze ideaal is het oorspronkelijke en onderscheidende van ons Werk voor mij, dat ik in grote liefde bouw en vertrouw op mijn bondgenootschap en vriendschap met een levend mens, de Apostel. Laten we deze bijzondere plaats dan ook koesteren, niet in slaafs en kinderlijk opzien of gedweë volgzaamheid, maar in een volwassen, eigen verantwoordelijkheid gelijkwaardig aan die van de Apostel.*¹⁴⁰

Op 11 september 2001, terwijl de puinhopen van de Twin Towers nog smeulden, schreef apostel D. Riemers in zijn Weekbrief:

*Mensen die niet in hun nood en in hun waarde worden erkend, kunnen tot wanhoopsdaden komen. Zou dit gevoel van niet-erkend worden de voedingsbodem voor de terreur zijn die nu zoveel leed veroorzaakt?' (...) Zo'n basaal gevoel van erkenning is voor ons apostolischen verbonden met een religieuze dimensie. De uniciteit van elk mens is een wonder op zichzelf en brengt ons tot erkenning voor elkaar.*¹⁴¹

'Erkennend wil ik leven', een levenshouding die voorheen gebaseerd was op erkenning voor de apostel, krijgt dan een universele betekenis: erkennen en erkend worden in ons mens-zijn.

Erkenningsbewijs

Toen in 1946 apostel L. Slok werd aangewezen, erkende het grootste deel van de apostolischen hem van harte; een ander deel niet. Op grond van de gerechtelijke uitspraak moesten degenen die hem wilden ⁷volgen, erkend worden als lidmaat van Het Apostolisch Genootschap. De apostel ondertekende dit 'Erkenningsbewijs'. Apostel L. Slok heeft aan dit gebruik bij eigening en confirmatie vastgehouden.¹⁴² In 1999 kreeg het erkenningsbewijs een nieuwe vorm, gebaseerd op de statuten van 1997. In 2010 introduceerde apostel D. Riemers een nieuw 'Bewijs van confirmatie', aangepast aan de nieuwe formulering van ons ideaal, de zogeheten 'kenschets'.¹⁴³ Het document wordt niet langer alleen door de apostel ondertekend, maar ook door de ⁷confirmant zelf, als een uitdrukking van gezamenlijke verantwoordelijkheid, in wederzijdse erkenning.¹⁴⁴

'Wie deze woorden van mij hoort en ernaar handelt, kan vergeleken worden met een verstandig man, die zijn huis bouwde op een rots', zegt Jezus in de Bergrede. * Om de 'invloed der tijden te weerstaan' moeten we het onszelf en elkaar blijven toezingen: 'Staat u op de rots van erkennen, ondermijnt u geen zee en geen wind.'¹⁴⁵

* Mat 7:24

Fakkel

'Als ik de tijd eens even neem / voor het bekijken van het embleem, / zie ik de wereld / en een fakkel en twee handen', zingt het kinderkoor.¹⁴⁶ Bewust of onbewust sluiten we ons als apostolischen aan bij een lange traditie. Het woord 'traditie' betekent overigens letterlijk 'overdracht'. Het is afgeleid van het Latijnse werkwoord *tradere* 'doorgeven'. Het overdragen van het licht. Dat is de kortste omschrijving van wat het embleem uitbeeldt.

Symbool, embleem en logo

Natuurlijk is dat licht hier niet letterlijk bedoeld. Het is een 'symbool' dat verwerkt is in een 'embleem'. De Grieken gebruikten twee helften van bijvoorbeeld een potscherf, die precies bij elkaar pasten, als herkenningsteken bij het nakomen van een afspraak. Zo'n teken noemden zij een *sumbolon*, letterlijk 'het samenvallende', afgeleid van het werkwoord *sumballein* 'samenwerpen'; een symbool laat dus twee werkelijkheden, een abstracte en een concrete, samenvallen, het beeld en het verbeelde.¹⁴⁷ Een 'embleem' (van het Grieks *emblêma*, afgeleid van *en-* 'in' en *ballein* 'werpen') is een beeldmerk, een zinnebeeldige prent. Logo betekent eveneens 'beeldmerk'. Het woord is pas sinds de jaren '80 van de vorige eeuw vanuit het Engels in het Nederlands opgenomen. 'Logo' is een verkorting van 'logogram' of 'logotype' en gaat uiteindelijk terug op het Griekse *logos* 'woord'. In een logo zijn dus doorgaans letters verwerkt, in een embleem niet. Wereldbol, fakkel en handen boven de dientafel vormen dus een embleem; het embleem samen met de woorden 'Het Apostolisch Genootschap in liefde werken aan een menswaardige wereld' zou je een logo kunnen noemen.

Licht

In de Bergrede spoorde Jezus zijn toehoorders aan het licht niet te verbergen. * Het is het licht dat Gods goedheid laat zien, dat troost en bemoediging brengt, 'een toorts in de branding des levens, een fakkel des lichts in de tijden van smart,' zong het meisjeskoor.¹⁴⁸ Als we in de dienst op oudejaarsavond, of met Pasen in de Doelen de namen horen noemen van degenen die we het afgelopen jaar moesten missen,¹⁴⁹ beloven we aan onszelf dat we de fakkel van die 'gezindheid, die zij niet meer kunnen dragen, brandend willen houden.

* Mat 5:14-16

De Griekse filosoof Plato (5e-4e eeuw v.C.) vertelt over een fakkelloop, die in de buurt van Athene ter ere van een godin werd gehouden.¹⁵⁰ In een wedren te voet of te paard gaven de leden van een team een fakkel (*lampas*) aan elkaar door om het vuur op het altaar van een godheid te ontsteken. In de 1e eeuw v.C. dichtte de Romeinse dichter Lucretius:

*inque brevi spatio mutantur saecula animantum
et quasi cursores vitae lampada tradunt*

'In korte tijd wisselen de generaties der levende wezens elkaar af
en als hardlopers geven zij de fakkel des levens over'.¹⁵¹

In het Latijnse woord *lampada* herkennen we ons Nederlandse 'lamp', dat via het Frans en het Latijn van het Griekse *lampas* is afgeleid.

Op grafmonumenten uit de Grieks-Romeinse oudheid zien we soms een omlaaggekeerde fakkel afgebeeld, symbool van het gedoofde levenslicht. Een fakkel die je niet

omhoog houdt gaat vlug uit. Het Nederlandse woord 'fakkel' is ontleend aan het Latijnse *facula*, een verkleinwoord bij *fax* 'fakkel, toorts'.

Fakkeldragers en Olympisch vuur

Na de oudheid heeft de fakkel als symbool een lange geschiedenis gehad. Ouderen van socialistische huize herinneren zich nog wel de fakkeloptochten en de zogenaamde 'fakkeldragers'-bijeenkomsten die tot in de jaren '60 van de vorige eeuw door de SDAP en later door de PvdA werden georganiseerd.

En het Olympische vuur? Het ontsteken van de Olympische fakkel in het Griekse Olympia door 'priesteressen', waarna de toorts over duizenden kilometers in estafette naar het stadion wordt gebracht waar de Olympische Spelen worden gehouden, spreekt sterk tot de verbeelding. Om de vier jaar zien we de foto's ervan in de krant. Het ontsteken van het Olympisch vuur is het hoogtepunt van de openingsceremonie van de spelen. In de Griekse oudheid is echter gedurende de duizend jaar waarin de Olympische Spelen werden gehouden nooit het Olympisch vuur ontstoken.

Pas in 1928 brandde het eerste Olympische vuur als symbool voor de menselijke geest bij de Spelen in Amsterdam. In 1936 werd de eerste estafetteloop georganiseerd die het vuur van Olympia naar Berlijn moest brengen. Minder vredelievende krachten maakten van de aansprekende symboliek misbruik: de nationaal-socialisten in Duitsland. Gelukkig heeft de fascistische propaganda de gedachte van het Olympische vuur geen blijvende schade toegebracht. Als nu een atleet het Olympisch vuur ontsteekt, voelen velen dat als een symbool van het streven naar vrede dat de tegenstellingen tussen de volken overbrugt. 'Grieks' is het echter niet. De fakkel is dus geen nieuw symbool; apostolischen hebben er zeker niet het alleenrecht op.

Het nieuwe embleem

Het is een zonnige dag in mei, 1950. De gordijnen van de woonkamer zijn gesloten. Binnen, in het halfduister, staat een kring van mannen die bidden. We gaan naar de begraafplaats Moscowa. Mijn vader heeft een ongeluk met de motor gehad. Ik heb viooltjes geplukt uit mijn tuintje voor op het graf. Mijn grootouders hebben een grafsteen besteld. Welk embleem moet erop komen? Het oude, vertrouwde, met het kruis, de zon en de golven? Of het nieuwe, met de fakkel? Op de steen is het kruis gebeiteld. Op een kaart bij de bloemengroet van de Kring van Dienenden van de gemeente Arnhem staat de fakkel afgebeeld met de woorden: 'Want zijn leven was gegeven God tot glorie, Hem tot eer.'¹⁵² Sindsdien heeft de fakkel betekenis voor mij.

*Die fakkel wordt ook doorgegeven
aan een volgend, jonger leven.
Zo zijn oud en jong
steeds met elkaar verbonden.*

Gemeenschap

Het gebouw van de gemeenschap Zoetermeer wordt gerenoveerd.¹⁵³ Er zal tijdelijk dienst zijn in een andere plaats van samenkomst. Jonge broeders en zusters hebben het plan opgevat om op internet een 'huis van inspiratie' te bouwen, een 'virtueel' onderkomen. Wat is eigenlijk 'gemeenschap'?

Gemeen

'Ge-meen' heeft in het Indo-Europees dezelfde oorsprong en betekenis als het Latijnse *com-munis* 'gemeenschappelijk'. Als iemand echter zegt: 'Dat is gemeen van je!' betekent 'gemeen': 'verachtelijk, slecht'. Aan dat gebruik ligt het vooroordeel ten grondslag dat het 'gemene' volk zich laat leiden door lagere lusten. Een staaltje elitair denken dus.

Abstract en concreet

Het woord 'gemeenschap' kan in het Nederlands zowel abstract als concreet worden gebruikt. We spreken van 'gemeenschap van goederen' in een huwelijk. Eén van de oudste teksten van het christendom, de zogeheten 'Apostolische' geloofsbelijdenis, spreekt van de 'gemeenschap der heiligen' (Grieks *koinônia*), die wordt gevormd door alle gelovigen gezamenlijk.¹⁵⁴ Als verschillende mensen boven zichzelf uitstijgen en in hun gemeenschappelijke ideaal zichzelf en elkaar herkennen, mogen we spreken van *communio* (Latijn voor 'gemeenschap'). Liturgie en gemeenschappelijke ⁷zang versterken dat gevoel. In de gemeenschap Perth (West-Australië) wordt de rondgang aangeduid met het Engelse woord *communion*.

*Waar ieder in zijn eigenheid
ervaart hoe liefde voelt,
waar blijkt hoe de verscheidenheid
als zegen is bedoeld.*¹⁵⁵

'Gemeenschap' kan ook verwijzen naar een concrete groep mensen. 'Gemeente' heeft gewoonlijk een meer administratieve betekenis: een dorp of stad die een bestuurlijke eenheid vormt, of van een bepaald kerkgenootschap, in een bepaalde plaats.

Binnen Het Apostolisch Genootschap was 'gemeente' tot voor kort de aanduiding voor de administratieve eenheid. Onder de Weekbrief schreef de apostel bijvoorbeeld: 'Zondag wil ik de gemeente Amersfoort bezoeken'. Apostel D. Riemers gebruikt bij voorkeur ook in deze betekenis het woord 'gemeenschap'.

Eerste christelijke gemeente

'Ze bleven trouw aan het onderricht van de ⁷apostelen, vormden met elkaar een gemeenschap (*koinônia*), braken het brood en wijdden zich aan het gebed. (...) Zij hadden alles gemeenschappelijk'.^{*} Zo wordt het ontstaan van de eerste christengemeente in de Bijbel beschreven.

Het bijzondere van het christendom is dat het een gemeenschap van mensen van verschillende sociale status mogelijk maakte, zonder dat een familierelatie hen bond: slaven en vrijen, vrouwen en mannen. Dat zij elkaar ⁷'broeders en zusters' noemden, wekte in de hiërarchische antieke maatschappij bevreemding.¹⁵⁶ We moeten ons de eerste christengemeente

* Hand 2:42-44

niet te idyllisch voorstellen. Drukkende sociale controle kostte enkele weerspannige gemeentelieden het leven. * Door de eeuwen heen hebben mensen geëxperimenteerd met samenlevingsvormen die gebaseerd waren op gelijkheid, en vrijwel altijd liepen zij uit op een drama, zoals het 'nieuwe Jeruzalem' van de Wederdopers in het 16e-eeuwse Munster, of de collectieve zelfmoord van meer dan 900 mannen, vrouwen en kinderen in Jonestown, Guyana, in 1978.¹⁵⁷

• Hand 5:1-11

Plaats van samenkomst

Het huis van de gemeenschap noemen we 'plaats van samenkomst', of 'het gebouw', niet 'kerk'.¹⁵⁸ De joden noemen hun vergaderplaats 'synagoge', uit het Grieks *sun* 'samen' en *agein* 'laten komen'. 'Plaats van samenkomst' is dus een letterlijke vertaling.¹⁵⁹

Het Franse woord voor 'kerk' is *église*, afgeleid van het Griekse *ekklêsia*, oorspronkelijk de volksvergadering: 'degenen die uit (*ek*) de totaliteit van de bevolking zijn geroepen' (*kaleo* 'roepen'). Het sloeg op de weerbare mannen die onder de wapenen konden worden geroepen. Bij de vorming van de christelijke gemeente gebeurde in geestelijke zin hetzelfde, en nog. De broeders – en zusters! – worden opgeroepen. Daaraan herinnert de opdracht aan het einde van de dienst.¹⁶⁰ Apostolisch-zijn, opdracht en gemeenschap zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In de voorchristelijke tijd was de tempel (Grieks *temenos*, Latijn *templum*) het huis van de godheid. Het heiligste deel daarvan werd alleen door de priester betreden. De vereerders bleven buiten. De vernieuwing die het christendom bracht, waren de leergesprekken zoals die in de voorchristelijke oudheid alleen in filosofische scholen plaatsvonden.¹⁶¹ Daarom

was er een gebouw nodig dat een gemeenschap kon huisvesten.

In overdrachtelijke zin gebruiken we het woord 'tempel' nog wel: 'Samen aan een tempel bouwen'.¹⁶² Die tempel is niet het gebouw, hoe dierbaar ons dat ook is. Het is evenmin de gemeenschap van broeders, zusters en jonge mensen die wij in de dienst ontmoeten, zelfs niet als wij degenen die ons zijn voorgedaan tot de gemeenschap rekenen. De tempel is een ideaalbeeld.

Verleden, heden en toekomst

'Waar is de gemeenschap gebleven?' vraagt Kees Schuyt zich in de negende Van Oosbree-lezing¹⁶³ af. Hij laat zien door welke oorzaken 'oude' gemeenschapsvormen als kerkgenootschap en universiteit verdwijnen en schetst hoe een moderne gemeenschap er uit zou moeten zien: 'Eenheid in verfijnde verscheidenheid'.

Het woord 'gemeenschap' heeft in ons genootschap voor iedere generatie een andere betekenis.¹⁶⁴ Zo zijn er de ouderen, wier leven is bepaald door hun apostolisch-zijn; degenen die jaren actief zijn geweest in ons genootschap, maar daarbij het gevoel hebben gekregen dat zij niet altijd zichzelf konden zijn; de broeders en zusters die zoeken naar rust, houvast en religieuze beleving in de eredienst en in de gemeenschap, maar ook daarbuiten; ten slotte degenen die recentelijk hun confirmatiebelofte hebben gedaan, omdat ze de doelstellingen van ons genootschap onderschrijven, maar al sinds hun vijftiende jaar nauwelijks in de dienst komen en de gemeenschap als een groep ouderen zien.¹⁶⁵

Als voorganger heb ik broeders en zusters en jonge mensen die verhuisden nog in de jaren '70 en '80 de raad gegeven: 'Los u op in het gemeenschapsleven', een onthullende term! Moderne gemeenschappen bieden ruimte voor individuen die anders dan anders durven zijn, voor mensen die er een tijdlang deel van willen uitmaken in verschillende mate van betrokkenheid. De nieuwe lidmatenstructuur, geïntroduceerd in 2010, maakt ruimte voor verschillende soorten van verbondenheid met de apostolische gemeenschap.¹⁶⁶

Hoe zal het verder gaan? Voor de kostbare erfenis van de gemeenschap zullen we steeds opnieuw een vorm moeten vinden die past bij de tijdsomstandigheden. Misschien helpt samen luisteren naar een koorwerk dat Anton Bruckner in 1869 schreef voor de inwijding van een kapel in Linz (Oostenrijk) meer dan alle beschouwingen:

*Locus iste a Deo factus est,
inaestimabile sacramentum,
irreprehensibilis est.*
'Deze plaats is door God gemaakt,
een onschatbaar mysterie,
is smetteloos.'¹⁶⁷

Gezindheid

'Zeg waarom toch overal vreugde?' vraagt het kinderkoor met Kerstmis.¹⁶⁸ 'Daarom!' zingt de hele zaal ten antwoord in het derde couplet. Maar daarom is geen reden ... Wat de reden dan wel is van 'die schitterende lichtjes' en van 'die boom daar, met alles erbij', blijkt in het tweede couplet: 'Wij vieren vandaag de geboorte van Jezus in Bethlehems stal'. Een duidelijk antwoord.

Of toch niet? Want het blijft een betoverend verhaal, waarvan de historische juistheid nooit bewezen zal kunnen worden. Je zou het ook abstracter kunnen zeggen: we vieren 'de geboorte van een gezindheid'¹⁶⁹. Dat woord, 'gezindheid', gebruiken we in apostolische kring vaak. De klassieke vraag van de zorgzame, thuisblijvende, echtgenote tot haar man, als hij 's ochtends naar zijn werk ging, luidde: 'Heb je je brood bij je? Je portemonnee? En hoe zit het met je gezindheid?'

Richting

Volgens sommige geleerden is de grondbetekenis van *sin* (Oudnederlands) 'richting'.¹⁷⁰ Het woord is via het Indo-Europees **senn-* verwant aan het Latijnse *sentire* 'waarnemen, ervaren', waarop het Franse *sens* teruggaat: 'zin' en 'richting', *sens unique* 'eenrichtingverkeer'. Het Nederlandse werkwoord 'zinnen' (bijvoorbeeld: 'hij zon op wraak') betekent 'zijn gedachten in een bepaalde richting laten gaan, streven'. 'Zin' betekent onder meer: 'zintuig, gevoel, gemoedsgesteldheid, wil, betekenis' en, niet te vergeten, losstaande woorden kunnen in een geordend verband richting en betekenis krijgen; zij vormen dan een 'zin'. 'Gezind' is 'voorzien van zin', van een bepaalde denkwijze of gemoedsgesteldheid: 'goed gezind', vaak ook als tweede deel van een bijvoeglijk naamwoord: 'vergevensgezind', geneigd tot vergeven. In de *Levensregelen*, opgesteld door apostel J.H. van Oosbree, komen beide woorden voor:

Een Dienaar moet zijn:

*In het liefhebben groot,
in het minachten klein
Voornaam van zin
gelijk een koninklijk kind.
Eenvoudig in 't benemen,
tot 'dienend gezind.'*¹⁷¹

'Gezindheid' is 'denkwijze, overtuiging', 'innerlijke houding'.¹⁷²

'De mens kijkt naar het uiterlijk, maar de Heer kijkt naar het hart'

Het woord 'gezindheid' komt in de Nederlandse Bijbelvertalingen een enkele keer voor; eenmaal in een brief van Paulus. Hij schrijft aan een gemeente: 'Laat onder u de gezindheid heersen die Christus Jezus had'. * In de Griekse grondtekst staat letterlijk: 'denk (*phroneite*) dat wat ook in Jezus Christus was'. Het gaat om de manier van denken van Jezus. * Fil 2:5

De gedachte dat de instelling, de geestelijke houding, de bedoeling, minstens zo belangrijk is als de feitelijke daad, is in de Bijbel vaak terug te vinden.

* 1 Sam 16:7

† Joh 8:7

‘De mens kijkt naar het uiterlijk, maar de Heer kijkt naar het hart’.^{*} Als Jezus met de op overspel betrapte vrouw wordt geconfronteerd, vraagt hij de schriftgeleerden en Farizeeën wie van hen zonder zonde is.[†] De Bergrede is één groot betoog over het belang van de gezindheid, samengevat in de gulden regel: ‘Behandel anderen dus steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen’.

‘Eén in gezindheid’

In de Nederlandstalige apostolische traditie is ‘gezindheid’ van aanvang af een veelgebruikt woord. In *Het Getuigenis van de ⁷Apostelen aan de hoofden der Kerk en der Christenheid* heet het: ‘De Kerk is Eén. (...) Eén (...) in gezindheid, één van hart, één in geest.’¹⁷³ Een kernachtig voorbeeld is een verslag uit 1929 van een door de opzieners geleide bijeenkomst, dat in typescript bewaard is gebleven.¹⁷⁴ Wie de gezindheid van Christus wil bezitten, kijkt naar de ⁷apostel. ‘Het gaat om de Christusgezindheid, welke niet verkregen wordt door beschrijving met pen en inkt.’ In oorlogstijd, 7 oktober 1940, schrijft herder L. Slok, voorganger van de gemeente Schiedam, in zijn wekelijkse verslag aan apostel Van Oosbree dat voor hem het woord van de apostel het woord Gods is. Wie dat niet alleen maar aanhoort, maar een plaats geeft, ‘bij dezulken kan de Christusgezindheid, zoals tot gestalte gekomen bij den Gezant-Gods, aangebracht worden’.¹⁷⁵

Na zijn ⁷roeping in 1946 kwam apostel L. Slok steeds meer tot het inzicht dat de christusgezindheid onmisbaar was in de samenleving en dat het de taak was van de apostolischen uitgangspunt voor die gezindheid te zijn. In zijn ‘radiopraatje’ voor ‘onze jongens in de Oost’ (Indonesië) op zondag 12 Maart 1950 riep hij hen op te zorgen voor de ‘gezindheid Christi’ in de samenleving.¹⁷⁶ Zelf ging hij daarin voor als ‘Christus van deze tijd’. Dat betekende niet dat hij zichzelf zag als de incarnatie van Jezus Christus, maar als de eerst geroe-

pene om de christusgezindheid in de samenleving te brengen. Daarin sloot hij consequent en radicaal aan bij de gedachte die apostel Van Oosbree reeds koesterde: het Koninkrijk Gods zou niet uit de hoogte nederdalen, maar tot verschijning komen in de harten van mensen. Hij had een diep ontzag voor de grootheid van Jezus Christus, juist doordat hij hem kon zien als een gewoon mens. ‘Christus’ (‘Gezalfde’) zag hij niet als een bovennatuurlijke gestalte, maar als een ‘functie’.¹⁷⁷

‘Hij het hoofd, wij allen leden’

‘Wie zet de Christusgezindheid nu voort?’ was de vraag na het overlijden van apostel L. Slok in 1984. Apostel J.L. Slok gaf daarop direct na zijn ⁷roeping een duidelijk antwoord: ‘Ik zie het als mijn primaire taak u voor de toekomst meer en meer bewust te maken van uw medeverantwoordelijkheid tot het beleefbaar maken van de Christusgezindheid.’ Hij verwees daarbij naar 1 Kor 12:27: ‘U bent het lichaam van Christus en ieder van u maakt daar deel van uit.’^{*178} Hij vond de christusgezindheid ‘iets voor ons allemaal’.¹⁷⁹ Een gemeenschapslied is op die Bijbeltekst gebaseerd: ‘Hij het hoofd, wij allen leden’.¹⁸⁰ De Christusnaam heeft apostel J.L. Slok niet meer gebruikt. Daarmee heeft hij ons ⁷Werk teruggebracht in de hoofdstroom van de christelijk-humanistische traditie.

* vgl. Rom 12:4-9

Het woord ‘christusgezindheid’ wordt de laatste tijd minder vaak gebruikt. Zou er geen reden zijn om dat woord in ere te herstellen? Ook buiten apostolische kring, bijvoorbeeld door remonstranten, wordt de term begrepen.¹⁸¹

*Wij vieren vandaag de geboorte
van Jezus in Bethlehems stal.
Hij gaf ons het voorbeeld van liefde
en dat maakt ons blij bovenal.*

Met Kerstmis vieren we de geboorte van de christusgezindheid. Omdat die ons denken richting geeft. Daarom.

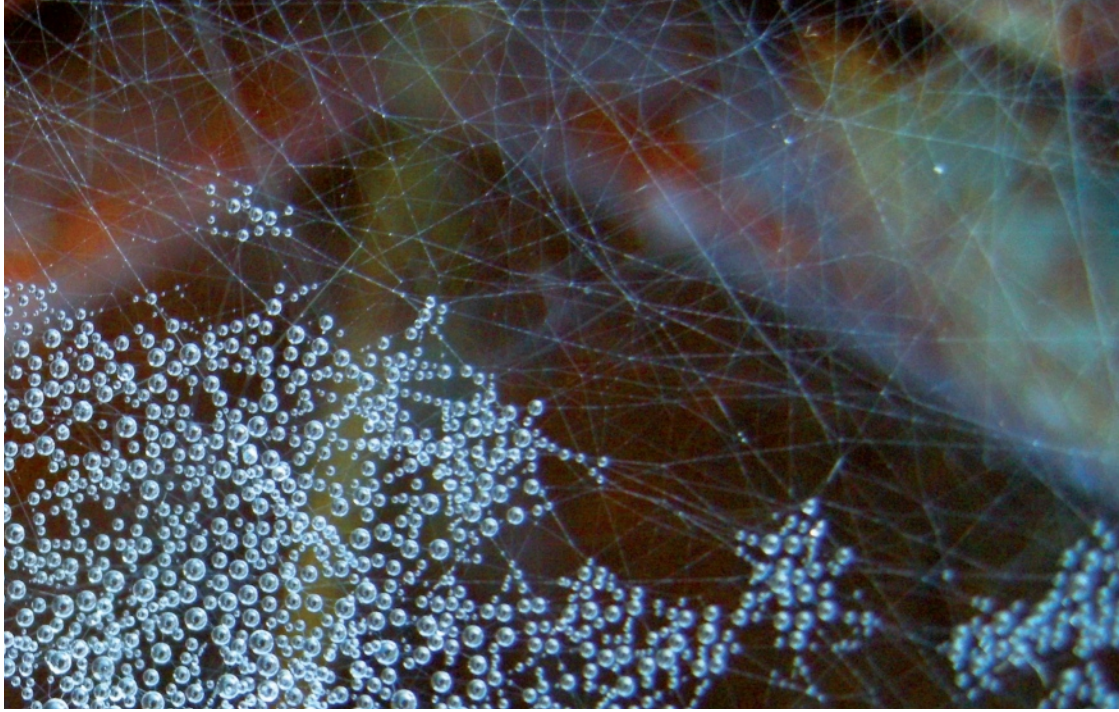
G'd

Is God goed? De woorden lijken zoveel op elkaar dat je haast zou geloven dat het niet toevallig is. Volgens taalkundigen zijn de woorden echter van een heel verschillende herkomst.¹⁸² 'God', Duits *Gott*, Engels *God* komt alleen in de Germaanse talen voor. Het Franse *Dieu* en het Italiaanse *Dio* wijzen, evenals het Griekse *theos* en het Latijnse *deus*, in de richting van het Indo-Europese woord voor godheid **déiu-os*, dat 'stralende hemel' betekent. We herkennen het in het Latijnse woord voor 'dag' *dies*, en in de naam voor de Griekse oppergod, *Zeu-s*, en zijn Latijnse evenknie *Jupiter* (eigenlijk **Iov-pater* = 'Stralende-Hemel-Vader').

Toen de Westgotische bisschop Wulfila in de 4e eeuw de Griekse Bijbel in het Gotisch vertaalde, een Germaanse taal, stond hij voor het probleem dat het Germaanse woord dat dezelfde wortel heeft als *theos* al in gebruik was voor de Germaanse oorlogsgod *Tīw*, nog herkenbaar in het Engelse *Tuesday*. Hij moest dus een 'nieuw' woord bedenken. Dat werd *guth*, afgeleid van de Gotische vorm van ons werkwoord 'gieten'. Het zou dan 'drankoffer, plengoffer' (van olie of wijn) betekenen en vervolgens ook 'degene aan wie dit offer wordt gebracht', de godheid. Volgens andere theorieën zou het woord 'god' oorspronkelijk 'het aangeroepene' of 'die daarboven' betekenen.

Hij, zij of het?

Het Gotische woord *guth* was aanvankelijk onzijdig, maar onder invloed van het Bijbelse mannelijke beeld van God veranderde *het* in *hij*. Een voorvechtster van het vrouwenkiesrecht in Engeland aan het begin van de 20e eeuw, die haar geloof in het ideaal kwijt was,

zocht steun bij een van haar leidsters. Zij kreeg de raad: 'Bid maar veel tot God. Zij zal je wel helpen'. Haar van Boven! De dichter Leo Vroman publiceerde in 1995 een dichtbundel met veertien 'Psalmen'. Daarin spreekt hij niet God aan, maar *het Systeem*: 'Systeem, gij spitst geen oog of baard ..., Systeem, ik noem u dus geen God ...'.¹⁸³ Vroman licht toe: 'Het bestaan van een meneer God, met al zijn mannelijke en vrouwelijke synoniemen, is in de loop van millennia ineengekrompen door onze pietluttige gebeden: die van vijanden om elkaar te verslaan, van zieken om te genezen, van gokkers om winst. Wel wil ik geloven in een Systeem, dat onmenselijk groot is, en dat ons menselijk heelal, en elk ander heelal, waarin ieder en alles een onbegrijpelijk mooie plaats inneemt, bestuurt.' Hij, zij of het? 'Alle spreken over boven komt van beneden, ook de uitspraak dat iets van boven komt,' zo vatte de theoloog Harry Kuitert samen.¹⁸⁴ Het kan alleen in mensentaal, in menselijke beelden, met alle beperkingen van dien.

'... en toch ...'

In 1992 schreef apostel J.L. Slok dat wij apostolischen 'in ons gods- en mensbeeld een grote mate van overeenstemming ervaren'.¹⁸⁵ Is dat nog steeds zo? Soms zou je denken van niet. Ons genootschap telt gelovigen, die God missen als hij in een dienst niet genoemd wordt, vrijdenkers die God kunnen missen als kiespijn, en agnosten die menen dat je geen oordeel kunt uitspreken over het al dan niet bestaan van God.

En toch ... In een Weekbrief haalt opziener H.J. Kooreman de Nederlandse theoloog Bas van Iersel (1924-1999) aan die in een paar regels een poëtische schets van God heeft gegeven:¹⁸⁶

*tegenwoordige,
geen naam, geen adres, geen beeld,
geen gezicht, maar toch*

*tegenwoordige,
overal en altijd, nooit
en nergens, en toch*

Elke naam schiet tekort om Gods wezen te duiden. De vertalers die de Nieuwe Bijbelvertaling hebben gemaakt, hebben tientallen varianten als mogelijke vertaling van de Bijbelse Godsnaam overwogen, zoals: Aanwezige, Barmhartige, Eeuwige, G., G'd [de schrijfwijze die sommige orthodoxe joden gebruiken], Heere, Ik ben die ik ben, JHWH, Wezer. Uiteindelijk is toch de traditionele naam ¹⁸⁷Heer gehandhaafd om het contact met de traditie niet te verliezen.

Vermoeden

Apostel D. Riemers is zich ervan bewust dat de naam God vaak ten onrechte gebruikt is en wordt. Daarom vermijdt hij stellige uitspraken, maar spreekt hij tastend over God: 'Alles maakt deel uit van dezelfde scheppende kracht, waarvan ik het bestaan vermoed en die ik eerbiedig God noem'.¹⁸⁸ Opziener F.H.J. le Fèvre 'wil en kan niet zwijgen over ons bescheiden vermoeden' van 'de oorzaak van de oorzaak, deze niet in woorden te vatten macht'.¹⁸⁹

Of wij nu spreken of zwijgen over God, het meest kenmerkende van ons apostolisch-zijn is wellicht het woordje *als*: God *als* liefdemacht nabij brengen. De naam van God klinkt in vele talen en toonaarden. Niets is vaker bezongen dan de liefde. Dat mensen het *als* hun opdracht willen zien die beide abstracties te verbinden is echter zeldzaam; *als* transformeert, verbindt en brengt in praktijk.

Beelden van God

Weinig apostolischen zullen zich Gods ¹⁹⁰Werk zo voorstellen als de Venetiaanse schilder Tintoretto (1518-1594) het heeft uitgebeeld: een man met een baard die van buitenaf de scheping aanstuurt. Toch is Tintoretto's voorstelling van een ongelooflijke kracht. Zou het niet van beschaving getuigen, als we ruimte laten voor verschillende godsbeelden? Zouden we er niet goed aan doen onze geest lenig te houden door ons te verdiepen in oudere namen en beelden van God? Niemand hoeft het geloof van Johann Sebastian Bach te bezitten om toch door zijn muziek te worden geraakt. Als we in ons ¹⁹¹Werk steeds alle namen voor God moderniseren, of zelfs de naam van God vermijden, verliezen we het gevoel voor onze wortels en het besef van continuïteit. Laten we de verschillende beelden en namen naast elkaar accepteren, als poëtische benadering van het onnoembare.¹⁹¹ Het is onmogelijk om alle liederen te herdenken naar onze hedendaagse opvattingen. Mooi is juist de gelaagdheid, de rijkdom van de traditie. We kunnen leren als lezer, als luisteraar, als zanger, ons in te leven in een religieuze taal die misschien niet, of niet meer, de onze is. Dat is geen pleidooi voor een terugkeer naar oude voorstellingen van God, maar voor verdraagzaamheid en historisch besef.

Groeten

‘De groeten!’ zeg je verontwaardigd als je het ergens niet mee eens bent. Maar meestal zijn groeten toch positief. Apostolischen weten er wel raad mee. Wie een van onze gebouwen binnenkomt, wordt aan de deur begroet. Knikken, hoed afnemen, wuiven, handen schudden en omhelzen. ‘Hartensgroet!’, ‘liefste groet!’ ... in *Van Dale* zul je ze niet vinden, ook niet de ‘bloemengroet’, die op hoogtijdagen wordt gebracht aan diegenen naar wie het medeleven van de gemeenschap in het bijzonder uitgaat.

De dienst op zondag begint met de groet van de ⁷apostel. De groeten of ‘⁷meldingen’ van de zieken worden voor de dienst gebracht bij een broeder of zuster die daarvoor is aangewezen.¹⁹² Zij worden met enig ritueel bij de voorganger gebracht en de namen op de lijst worden collectief of individueel tijdens de dienst genoemd. Zo zijn de afwezigen – door hun groet – toch in de gemeenschap opgenomen.

Aanspreken

Het Nederlandse woord ‘groeten’ betekent oorspronkelijk: iemand aanspreken, ook in rechte. De oudst achterhaalbare vorm van het woord ‘groeten’ binnen de Indo-Europese taalfamilie is het Sanskriet *hrādate*: ‘het klinkt’.¹⁹³

Verlangen

In het Oude Testament wordt veel gegroet.¹⁹⁴ De Hebreeuwse groet, tevens een wens, is: *sjalom alechem*, hetzelfde als het Arabische *assalam aleikum*: ‘vrede met u’. *Sjalom* is verwant met het werkwoord *sjaleem*, dat ‘heel, gaaf, gezond zijn’ betekent. Het houdt onder meer in: volledigheid, veiligheid, welzijn en gezondheid, rust, vriendschap, vrede met God, geen oorlog. De groet is tevens een wens, een verlangen. Zo begroet de psalmist de dageraad:

*Mijn hart is gerust, o God,
ik wil zingen en spelen. Mijn ziel,
ontwaak met harp en lier,
ik wil het morgenrood wekken.**

* Ps 108:2-3

Johan Goud gebruikt dit citaat om een van de kenmerken van de apostolische geloofshouding aan te duiden: verlangen. ‘Dat het morgenrood verschijnt, spreekt niet vanzelf. Het heeft een waarnemende, lofzingerende mens nodig om wakker te worden en alle betekenissen te ontplooien die het in zich draagt: die van het levenwekkende licht na het duister, die van de nieuwe toekomst die daagt’.¹⁹⁵ In het lied ‘Almacht’ is de groet de uiting van een universeel verlangen naar de ontmoeting met ‘de hoogste Majesteit’:

*Ik wil dit laten klinken in mijn jubel toongezet,
of er ontroerd voor knielen in een fluisterend gebed.
Maar meer nog, meer dan alles, wil ik waar ik het ontmoet,
dat wezen weids omhelzen in m’n diepste liefdesgroet’.¹⁹⁶*

In het Griekse Nieuwe Testament worden verschillende woorden gebruikt om groeten uit te drukken. Ook daaruit spreekt een verlangen: *chairesthai* ('zich verheugen'), *aspazesthai* ('verwelkomen, zich verheugen, afscheid nemen, omhelzen'). Juist de intentie van de groet maakt het misbruik ervan zo schrijnend. Judas 'liep recht op Jezus af, zei "Gegroet (*chaire*), rabbi!" en kuste hem'.^{*}

* Mat 26:49

'Wees een groet!'

Al tientallen jaren komt de apostel wekelijks samen met zijn naaste medewerkers in de zielsverzorging, de kring van districtsverzorgers.¹⁹⁷ Aan het einde van de vergadering krijgen zij de opdracht de districtsvergaderingen overal in het land te verzorgen. Dat is een bewogen moment. Oog in oog vernieuwen zij hun wederzijds verbond en bevestigen dit met een handdruk. Menigmaal zegt de apostel erbij: 'Breng alstublieft mijn groet over'. Het in ontvangst nemen van die groet is het aanvaarden van de arbeidsopdracht, tevens de legitimatie van 'de gezondene van de apostel'. Met die groet begint de dienst op zondag. Zij vormt als het ware de levende verbinding tussen de apostel en de broeders, zusters en jeugd. De groet aan het begin van de dienst en de opdracht aan het einde horen bij elkaar. Zij herinneren aan de uitzending der ²apostelen: 'Groet (*aspasasthe*) de bewoners van het huis waar je binnengaat. Laat jullie vrede over dat huis komen als het dat waard is, maar als het dat niet waard is, laat dan de vrede naar je terugkeren.'[†]

† Mat 10: 12-13

In de oorspronkelijke versie van het koorlied 'Vrede zij met u' komen de woorden voor: 'Mijne vrede geef Ik u. Dit is des Heren groet'.¹⁹⁸ Zij verwijzen naar het evangelie van Johannes: 'Vrede laat Ik u, Mijn vrede geef Ik u'.[‡] Wie ontvankelijk is voor de groet van Christus ervaart vrede. Apostolischen zien het als hun opdracht die ²gezindheid op te roepen, door die groet niet alleen over te brengen, maar met hun eigen wezen te vullen. 'Wees een groet!' zei apostel J.L. Slok.¹⁹⁹ Een nieuwe tekst op dezelfde melodie verwoordt nu de vredesgroet als universele menselijke opdracht: 'Wees zo een vredesgroet'.²⁰⁰

‡ Joh 14:27 NBG

Van heler harte

Apostel L. Slok begon zijn ²Weekbrieven altijd met een uitvoerige 'begroeting', die door allen staande werd aangehoord.²⁰¹ Apostel J.L. Slok nam die gewoonte aanvankelijk over, maar ging in de jaren '90 over op een soberder stijl, daarin nagevolgd door apostel D. Riemers.

De groet en ondertekening aan het einde maken de Weekbrief tot een echte brief. Ik kan die woorden niet zonder ontroering lezen. 'Met de innige groet der liefde en des vredes, van heler harte, Uw Apostel';²⁰² 'Ontvangt u allen mijn innige groet van warm medeleven, van heler harte, uw Apostel', de ondertekening van de Weekbrief voor 28 mei 2000, na de vuurwerkkramp in Enschede;²⁰³ 'Ontvangt u allen mijn innige liefdesgroet van heler harte, uw Apostel', op de dag van de aanslag op de Twin Towers in New York (2001).²⁰⁴

De Weekbrief gaat als vorm terug op de brieven van Paulus en andere apostelen, die in het Nieuwe Testament zijn opgenomen. 'Ik, Paulus, groet u in mijn eigen handschrift. Dat is in elke brief het waarmerk dat ik hem zelf geschreven heb.'[§] 'Tot slot, broeders en zuster, groet ik u. Beter uw leven, neem mijn vermaningen ter harte, wees eensgezind, leef in vrede met elkaar — dan zal de God van de liefde en de vrede met u zijn'.[¶]

* 2 Tess 3:17

† 2 Kor 13:12

Groeten is een levenshouding die het bestaan bevestigt van degene die groet en van degene die de groet ontvangt, of het nu een welkomst- of een afscheidsgroet is. Anton van Duinkerken zei het zo:

*Al wat ik geloof en belijd vat ik samen
in deze, mijn opperste wet:
mijn ziel zij een wuivende groet aan mijn God
want ik heb geen volmaakter gebed* ²⁰⁵

Heer

'Ik zal U loven. Heer, met heel mijn hart',²⁰⁶ 'Geef mij meer van Uwe geest, Heer',²⁰⁷ het zijn maar enkele van de vele apostolische liederen waarin het woord 'Heer' voorkomt. Wie bedoelen we met 'Heer'? Is het woord niet volstrekt verouderd, of zelfs seksistisch?²⁰⁸

Het Nederlandse woord 'Heer', vollediger vorm 'Here', Oudnederlands *herro*, is, evenals het Duitse *Herr*, eigenlijk een vergrotende trap van het woordje 'heer-', dat wij nog kennen in 'heerlijk'. Dat betekent oorspronkelijk 'grijscharig' en vandaar 'eerbiedwaardig'.²⁰⁹ Een 'heer' is dus een mannelijk persoon aan wie meer dan gewone eerbied verschuldigd is. Het Franse equivalent *seigneur*, dat teruggaat op het Latijnse *senior* 'ouder', heeft een vergelijkbare betekenisontwikkeling doorgemaakt.

Godsnaam

De Grieken stelden zich hun goden voor in menselijke gestalte, met menselijke eigenschappen. Meer filosofisch ingestelde Grieken konden die veelheid van goden ook zien als uitingsvormen van één goddelijke macht, als het scheppende Vuur, of als de Rede. 'Veelnamige', zo roept de stoïsche wijsgeer Cleanthes (circa 300 v.C.) de oppergod aan in zijn *Hymne aan Zeus*.²¹⁰

De oude Israëlieten kenden oorspronkelijk ook een veelgodendom, waaruit zij hun unieke monotheïstische godsdienst ontwikkelden. In het Oude Testament heeft de ene God van Israël vele namen: *el* 'de sterke, de leider', soms voorzien van een bijnaam, zoals *el èljon* 'de allerhoogste God'. Andere frequent gebruikte Godsamen zijn *èlohiem* en *adonaj* 'mijn Heer'. Het meest komt voor het raadselachtige vierletterwoord *JHWH*. Waarschijnlijk omstreeks het begin van de christelijke jaartelling is het bij de Joden ongebruikelijk geworden om de Godsnaam *JHWH* uit te spreken. In plaats daarvan zei men: *adonaj* 'heer'. De schroom om 'De Naam' uit te spreken past bij het gebod om geen godenbeelden te maken en Gods naam niet te misbruiken.*

* Ex 20:4-7,
Deut 5:11

De uitspraak en oorspronkelijke betekenis van *JHWH* zijn onbekend, maar wel reconstrueerbaar. Een sleuteltekst is Ex 3:11-15. Mozes vraagt aan God hoe Zijn naam is. God antwoordt: *èhjè asjer èhjè* 'Ik ben die er zijn zal'. Het doet denken aan het maken van een afspraak: 'Ik zal er zijn!'. De Leidse hebraïcus Jan Fokkelman heeft ervoor gepleit deze woorden te vertalen als: 'Ik ben die ik ben'. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke 'naam' onvertaalbaar is.

Kyrie

In het Nieuwe Testament is 'Heer' (*Kurios*) niet alleen aanspreektitel en benaming van God, maar ook van Jezus.[†] In de apostolische traditie kennen we het koorlied 'Gij, Christus, onze Heer en Koning'.²¹¹ Als 'onze lieve Heer', is Jezus Christus in de hele christelijke traditie bekend. In Amsterdam woont hij zelfs 'op Solder'.²¹²

† Mat 25:37 en 44,
Joh 6:68

In de Egyptische stad Alexandrië, waar veel Joden woonden die het Hebreeuws niet meer beheersten, is in de periode 250-100 v.C. de Septuagint ontstaan, een Griekse vertaling van het Oude Testament. Stelselmatig is overal de Godsnaam *JHWH*, die alleen uit medeklinkers bestaat, 'vertaald' met het Griekse woord *kurios*. Dat is rechtstreeks de Nederlandse taal binnengedrongen. 'Kerk' is, net als het Duitse *Kirche*, afgeleid van het Griekse *kuriaka*, een bijvoeglijk naamwoord bij *Kurios*, 'Heer', waarachter gedacht moet worden *oikos* 'huis'.

De kerk is dus het 'huis des Heren'. Het *Kyrie, eleison* 'Heer, erbarm u', is een gebed dat een vast onderdeel uitmaakt van de rooms-katholieke en de anglicaanse mis en talloze malen is getoonzet door de grootste componisten.

Toen de Bijbel in het Nederlands werd vertaald, volgde men, al in de oudste vertalingen, het gebruik van de Septuagint: *JHWH* werd 'Here' of 'Heer'. Dat leidt soms tot een merkwaardige verdubbeling als in de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst de Godnaam wordt gebruikt, voorafgegaan door de beleefdheidsvorm *adonai*. Een voorbeeld: 'maar dit zegt God, de HEER'* luidt in de Statenvertaling: 'Aldus seyt de Heere HEERE', waarbij de Godnaam sinds de Statenvertaling van 1688 in zogenoemd 'klein kapitaal' wordt gezet.

* Jes 7:7 NBV

'... een woning bieden, God, mijn Heer'

Wie 'de HEER' wil verbannen uit onze religieuze taal, moet een stukje uit onze genetische code knippen. Het Oude Testament is een tekst van gemiddeld 2500 jaar oud; de Griekse vertaling ervan dateert van circa 2200 jaar geleden; de oudste Bijbelvertalingen in het Nederlands zijn 1000 jaar oud; de Statenvertaling – die de grondslag heeft gelegd voor ons hedendaagse Nederlands – verscheen voor het eerst in 1637. Willen, kunnen wij die erfenis negeren? Religieuze teksten, muziek, beelden uit vroeger eeuwen zouden hun herkenbaarheid volstrekt verliezen als we de naam 'Heer' niet meer zouden gebruiken. Is de charme van een stad of dorp niet dat je er bouwstijlen uit verschillende eeuwen tegenkomt? Is cultuur niet per definitie gelaagd? Zoals verschillende aardlagen in de loop van honderden miljoenen jaren over elkaar heen geschoven zijn en het landschap van vandaag, met bergen, dalen en rivieren, hebben gevormd, zo heeft de mens, in enkele duizenden jaren de cultuur vormgegeven. Ons past bescheidenheid als we zouden besluiten daaruit iets te verwijderen.

In de apostolische traditie is het woord 'Heer' in de loop der jaren steeds zeldzamer geworden, maar als het gebruikt wordt in liedteksten is het altijd met een grote intensiteit en op belangrijke liturgische momenten.

Apostel L. Slok sprak vaak over de prestant of principaal, het hoofdregister, de belangrijkste stem van het orgel, waar alle overige registers op zijn afgestemd. Het Latijnse *praestare* betekent 'vooraanstaan'. De prestant is vooraan in het front van een pijporgel meestal duidelijk zichtbaar. Hij noemde de prestant 'de Heer' van het orgel.²¹³ Zoals het orgel afgestemd moet zijn op de prestant, zo moet het bepalende in Gods 'Werk de Macht der Liefde zijn, waaraan ook de apostel gehoor moet geven.'²¹⁴

Het prachtige lied 'In stille trouw' is enige jaren geleden herdicht met teksten van Etty Hillesum (1914-1943) als uitgangspunt, een nieuwe tekst, waarin God tweemaal als 'Heer' wordt aangesproken.²¹⁵ In haar dagboek doet Etty Hillesum dat vaak, als ze bidt om kracht. God is voor haar zowel de schepper van alles, als machteloos en afhankelijk. Die God noemt zij 'Heer'.

*In stille trouw wil ik U dienen,
een woning bieden, God, mijn Heer,
U, onbegrepen Ongeziene
intens beleven telkens weer.*

En deze God zou ik niet eren?

Heilshandeling

Geboorte, volwassenwording, huwelijk en dood zijn de momenten waarop de individuele mens en de gemeenschap waarvan hij of zij deel uitmaakt het meest kwetsbaar is. Zij vormen de kruispunten van het leven. In alle culturen komen rituelen voor die de overgangen van de ene naar de andere fase begeleiden.²¹⁶ Ze hebben sociale aspecten en religieuze, die het individuele met het universele verbinden. De theoloog Lammert Leertouwer zegt daarvan: 'Het ritueel is de enige plek waar datgene wat wij vermoeden over de wereld en dat wat wij eraan beleven, samenvallen.' Het is een handeling die geen andere waarde heeft dan in de handeling zelf ligt besloten.

In ons ²¹⁷Werk spreken we van 'heilshandelingen', een heel doorzichtig woord.²¹⁷ Het zelfstandig naamwoord 'heil', betekent 'welzijn, voorspoed'. De betekenis 'redding, verlossing van zonde' is een latere ontwikkeling, ontstaan onder invloed van het christendom. 'Heil' is een andere vorm van het bijvoeglijk naamwoord 'heel', dat 'onaangetast, ongebroken, gezond' betekent.²¹⁸ 'Helen' is genezen. 'Handelen' is 'in de hand nemen, be-handelen' en hangt samen met 'hand'. Een heilshandeling is een religieuze handeling, een ritueel, dat de bedoeling heeft gebeurtenissen in het individuele menselijke leven te zien in universeel perspectief. In religies wordt veelal gesproken van sacramenten, van het Latijn *sacer* 'heilig'. De rooms-katholieke Kerk onderscheidt zeven sacramenten of genademiddelen: doopsel, vormsel, priesterwijding, biecht, communie, huwelijk en oliesel. Het Apostolisch Genootschap kent doop, confirmatie, huwelijksbevestiging en sluiten van het levensboek.²¹⁹

Verbroken zijn en verbinden

In een Weekbrief schreef apostel D. Riemers over '... het gevoel jezelf te zijn en te blijven; een gevoel van innerlijke verbondenheid.'²²⁰ Velen reageerden: dat zou ik wel willen, maar ik ervaar het leven juist als verbroken, stuk, fragmentarisch, verscheurd. Hoe komt dat toch? En: hoe kom ik aan het gevoel van verbondenheid?

Het antwoord op de eerste vraag is schrijnend eenvoudig: we weten dat we sterfelijk zijn. * Zodra we dat weten, verdwijnt de kinderlijke onbevangenheid. Zodra we het schrijnende ervan achter ons hebben gelaten, soms in hoge ouderdom, komt het gevoel van onbevangenheid terug. Daartussen ligt het grootste deel van ons bestaan. Hoe bereiken we daarin een gevoel van verbondenheid? Er zijn drie manieren: religie, kunst en de liefde. Geloof is één weg naar verbondenheid. Kunst – vooral muziek en poëzie, maar ook architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst, toneel – maakt dat je in het alledaagse, platvloerse, ineens een afglans van het eeuwige ziet. De derde weg is de liefde, die de ander ziet zoals hij of zij werkelijk is.

* Pred 3:18-19

Religie

Het woord religie wordt meestal verklaard als 'verbinding', van het Latijnse werkwoord *religare*, 'verbinden'; die woordafleiding staat echter allerm minst vast en is niet in overeenstemming met de manier waarop het woord *religio* in klassieke Latijnse teksten wordt gebruikt. Rituelen – afgeleid van het Latijnse *ritus* 'gebruik' en misschien verwant met het Nederlandse 'rijm' – zijn manieren om de brokstukken van de ervaren werkelijkheid, vreugde en verdriet, te ordenen, in te voegen in het ondeelbare. 'Een religie verschaft mensen woorden, handelingen, gebaren en gedachten voor de omstandigheden waarin zij niet weten wat te zeggen,

wat te doen, wat te denken' definieert de Franse schrijver Paul Valéry (1871-1945).²²¹ Zo'n zin zet aan het denken. Wij apostolischen passen onze rituelen steeds aan, als onze opvattingen veranderen. Het gevaar is echter dat we het wezenlijke van het ritueel kwijtraken door het te plat te maken, te menselijk. Het gaat niet om begrijpen, maar om vragen. God bestaat alleen als je naar hem vraagt, zegt Pascal. Juist in het vragen uit zich het menselijk vermogen tot bespiegeling, tot het zien van zichzelf en een glimp van de samenhang van het geheel. De Leidse godsdienstwetenschapper K.A. Hidding formuleert het zo:

*[De mens] is het van zichzelf en al het andere bewuste wezen, dat zich tegelijk onverbrekkelijk verbonden weet met en onderscheiden van de wereld, waarvoor hij open staat en die hij kan leren kennen. Juist deze paradoxale situatie biedt hem de gelegenheid zich van zichzelf en van zijn wereld rekenschap te geven en de vraag naar de zin van dit alles te stellen.*²²²

Apostolisch-zijn betekent voor mij de dingen steeds weer opnieuw leren zien 'Onder het gezichtspunt van de eeuwigheid', zoals Spinoza dat noemde, intuïtief zien.²²³ In de kerkelijke liturgie: 'Zoals het was in het begin en nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen.'

Op 20 augustus 1949 zei apostel L. Slok in de Goffert:

Op ons allen, op U en mij, maar ook op gans het schepsel en met hen verbonden, rust de grote verantwoordelijkheid onzer levensopgave, om die grote, voor de miljoenen nog onbekende God, bekend te maken.

Herder

Herders horen bij Kerstmis. Zij waken en zorgen; zij tellen hun schaapjes. Zij zijn de eersten aan wie de engel de geboorte van Jezus bekendmaakt. Zij zijn het die Maria en Jozef vertellen dat hun kind de Messias zal zijn. Hun woorden bewaart Maria in haar hart. *

* Luc 2:8-19

‘Herder’ is ook een karakteristiek apostolisch woord. Ik heb niet geturfd, maar ik vermoed dat ‘herder’ in apostolische kring vaker wordt gebruikt dan ‘apostel’. Er zijn nu eenmaal meer herders dan apostelen, hoewel het kinderkoor vroeger zong: ‘Wij hebben ene Herder’.²²⁴

De herder hoedt zijn kudde

Het Nederlandse woord ‘herder’ is van Germaanse oorsprong. Het is verwant met het Gothische *hairda* ‘kudde’, en met het Duitse *Herde* en het Engelse *herd*, die beide eveneens ‘kudde’ betekenen. Een herder is dus iemand die de kudde hoedt.²²⁵

In het Oude Testament komt het woord *ro'èh* ‘herder’ 88 keer voor, in letterlijke betekenis,[†] maar ook in overdrachtelijke zin.²²⁶ In Ezechiël is zelfs een heel hoofdstuk gewijd aan goede en slechte herders:[‡] ‘Zoals een herder naar zijn kudde op zoek gaat als zijn dieren verstrooid zijn geraakt, zo zal ik [God, de Heer] naar mijn schapen op zoek gaan en ze redden, uit alle plaatsen waarheen ze zijn verdreven op een dag van dreigende, donkere wolken.’[§] Het verlangen naar zo’n herder wordt zichtbaar in Psalm 23 ‘De Heer is mijn Herder’.²²⁷

† Gen 13:7

‡ Ez 34

§ Ez 34:12

In de Septuagint²²⁸ wordt *ro'èh* vertaald met *poimên*, een woord dat ook in het Nieuwe Testament wordt gebruikt. In de Latijnse Bijbelvertalingen is *poimên* vertaald met *pastor*, dat op zijn beurt weer ten grondslag ligt aan het Nederlandse woord ‘pastoor’, de katholieke benaming voor de priester aan wie de kerkelijke zorg over een parochie is toevertrouwd.²²⁹ Ook ‘pastor’ komt in het hedendaagse Nederlands voor. Het is een meer algemene benaming. Terwijl een pastoor altijd een gewijde priester is – een celibataire – kan een pastor gehuwd zijn. ‘Pastor’ wordt zowel voor (rooms-)katholieke als voor protestantse geestelijken gebruikt, bijvoorbeeld ‘studentenpastor’.

‘De schapen luisteren naar zijn stem’

Op twee plaatsen in het Nieuwe Testament komen herders prominent voor: in letterlijke betekenis in het kerstverhaal[¶] en als beeldspraak in het evangelie van Johannes.^{**} Vooral het beeld van de goede herder is artistiek vruchtbaar gebleken. In twee cantates beeldt Johann Sebastian Bach herder en schapen uit: in ‘Er rufet seine Schafen mit Namen’²³⁰ – je hoort de stem van de herder zachtjes roepen – en in ‘Ich bin ein guter Hirt’, met de ontroerende aria ‘Seht, was die Liebe tut’.²³¹

¶ Luc 2:1-20

** Joh 10:1-16, 27

In de beeldende kunst behoort de voorstelling van de herder die een schaap, een lam, ram, of kalf, op zijn schouders draagt tot de alleroudste, van ver voor de komst van het christendom. Er zijn afbeeldingen bekend uit het oude Mesopotamië en uit de Griekse wereld.²³²

De apostolische traditie

De arbeidsnaam ‘herder’ gaat in het apostolische Werk terug op het ‘viervoudig ambt’ dat in de Brief aan de Efeziërs wordt genoemd: ‘En hij [Christus] is het die apostelen heeft aangesteld, en profeten, evangelieverkondigers, herders en leraren.’^{††233} Herders waren in de Katholiek Apostolische Kerk in het bijzonder belast met de persoonlijke zielzorg. In de

†† Efez 4:8-12

Hersteld Apostolische Zendinggemeente gold de apostel als de herder bij uitnemendheid. Bij mijn grootouders hing vroeger een ingelijste foto aan de muur waarop apostel J.H. van Oosbree te zien was als herder temidden van een kudde schapen.²³⁴

In Het Apostolisch Genootschap is ‘herder’ een ‘arbeidsnaam’, de naam die iemand krijgt aan wie een taak in de zielsverzorging wordt toevertrouwd. Arbeidsnamen zijn in de apostolische traditie tevens aanspreektitels.²³⁵ Daarnaast zijn er, eveneens traditionele, functiebenamingen, zoals ‘voorganger’ en ‘districtsverzorgers’. In de gegroeide praktijk is het zo dat de meeste voorgangers de arbeidsnaam ‘herder’ dragen en de districtsverzorgers gewoonlijk die van ‘oudste’. In de eerste arbeidsjaren van apostel L. Slok hadden vele voorgangers echter de arbeidsnaam ‘priester’, terwijl de meeste districtsverzorgers ‘herders’ waren.²³⁶ Een aanwijzing als herder werd ervaren als een blijk van bijzonder vertrouwen van de apostel. Tegenwoordig worden ‘voorganger’ en ‘herder’ in apostolische kring als synoniemen gevoeld. Voorgangers krijgen als regel bij hun aanwijzing de arbeidsnaam ‘herder’.

‘Ben ik mijn broeders hoeder?’

Is de benaming ‘herder’ nog wel van deze tijd? De ‘grote, stille heide’ waar de herder eenzaam ronddwaalt is in Nederland niet meer te vinden, laat staan ‘geloofskinderen’ die gedwee hun leidsman volgen. De naam ‘herder’ zal allengs binnen Het Apostolisch Genootschap minder gaan klinken. Op de landelijke samenkomst van eerste paasdag 2009 te Eindhoven maakte apostel D. Riemers bekend dat voortaan als aanspreektitels alleen de arbeidsnamen ‘apostel’ en ‘opziener’ in gebruik zullen blijven en dat alle overige ‘ambtsdragers’ als ‘broeder’ of ‘zuster’ zullen worden aangesproken, maar het zal wel even duren voordat deze dierbare naam in ons genootschap voorgoed is verklonken.

Op een aantal voorgangersconferenties zijn de laatste jaren verschillende stijlen van leiderschap besproken. In de arbeidsnaam ‘herder’ ligt een ideaal van leiderschap besloten. Een herder is iemand die, als het moet, de kudde in de steek laat om het ene verdoolde schaap te zoeken. ‘En als hij het gevonden heeft, legt hij het vol vreugde op zijn schouders’.^{*} Is niet het hoeden van onze naaste het antwoord op Gods vraag aan Kaïn: ‘Waar is Abel, je broer?’[†] En is herderlijke zorg daarmee in wezen niet een opdracht aan ieder van ons?²³⁷

* Luc 15:5

† Gen 4:9

Ideaal

Dem Wahren Schoenen Guten, (Gewijd aan) 'Het Ware, het Schone en het Goede' staat in grote letters op een theater in Frankfort aan de Main. Wie verwacht nu de waarheid, de schoonheid en de goedheid in het theater te vinden? Wat een verbeelding ... Dat is precies de bedoeling. Verbeelding verheft mensen uit de sleur van hun bestaan naar een ideale wereld. Dat is de kunst!

Plato's dualisme

'Ideaal' en 'idee' komen van het Griekse *eidos* of *idea*, dat 'vorm' of 'beeld' betekent. Het woord speelt een hoofdrol in het denken van Plato (427-347 v.C.). Zijn denken is zo invloedrijk, tot op de huidige dag, dat het werk van alle filosofen na hem wel 'voetnoten bij Plato' is genoemd.²³⁸ De kunstopvatting die schuil gaat achter die spreuk op de *Alte Oper* in Frankfort heeft alles te maken met Plato.

Een in ons genootschap vaak gebruikt gedicht is door en door Platoons.

Op school stonden ze...

*Op school stonden ze op het bord geschreven,
het werkwoord hebben en het werkwoord zijn;
hiermee was tijd, was eeuwigheid gegeven,
de ene werkelijkheid, de andre schijn.*

*Hebben is niets. Is oorlog. Is niet leven.
Is van de wereld en haar goden zijn.
Zijn is, boven die dingen uitgeheven,
vervuld worden van goddelijke pijn.*

*Hebben is hard. Is lichaam. Is twee borsten.
Is naar de aarde hongeren en dorsten.
Is enkel zinnen, enkel botte plicht.*

*Zijn is de ziel, is luisteren, is wijken,
is kind worden en naar de sterren kijken,
en daarheen langzaam worden opgelicht.*

Ed. Hoornik (1910-1970)²³⁹

Het gedicht confronteert de ideale, 'echte' wereld met de onvolmaakte 'schijn'-wereld. Dualisme dus. Volgens Plato is de zintuiglijk waarneembare wereld niet meer dan een afspiegeling van de eeuwige hemelse werkelijkheid. Daar bevinden zich de volmaakte vormen, de ideeën, zowel van materiële dingen als van de immateriële begrippen, dus zowel de ideale 'tafel' (niet 'een' ronde of rechthoekige, houten of marmeren, maar 'DE' tafel), als Waarheid, Schoonheid en Goedheid. Wijsbegeerte kan de mens helpen om zich van deze,

beperkte, wereld los te maken en te leven naar de normen van de eeuwige wereld. Een bepaalde opvatting van kunst en veel voorbeelden van politiek en religieus idealisme vinden hun oorsprong in deze visie.²⁴⁰

Idee en ideaal

In de oorspronkelijke, Platoonse betekenis van 'het veronderstelde eeuwige en volmaakte grondbeeld of voorbeeld'²⁴¹ spreken we van *de* idee, 'de idee van de vrede', maar, in afgezwakte betekenis, van '*het* idee om een jeugdappel op Papendal te organiseren.' 'Ideaal' kan zowel een zelfstandig naamwoord zijn, 'het ideaal van een wereld zonder honger', als ook een bijvoeglijk naamwoord, 'de huisvesting van de gemeenschap Delft is niet ideaal.'

Twee werelden of één wereld?

Plato's leer is niet onweersproken gebleven. Reeds in de klassieke oudheid waren er critici. Plato's leerling Aristoteles (384-322 v.C.) ging uit van één wereld, waarin de Schepper zich manifesteert. In een van de vertrekken van het Vaticaan is het verschil tussen hun opvattingen zichtbaar gemaakt door de Renaissancekunstenaar Rafaël (1483-1520). Op een wandschildering zien we twee bebaarde filosofen. Links Plato, hij wijst naar boven, naar de hemel. Naast hem de jongere Aristoteles, hij strekt zijn hand uit naar de aarde, de handpalm omlaag. Terwijl Plato uitgaat van het algemene, het abstracte, waaruit hij het bijzondere, concrete, afleidt, gaat Aristoteles uit van de diversiteit van de waarneembare wereld. Hij verzamelt, vergelijkt en tracht op grond van de verworven kennis tot algemeen geldende inzichten te komen.

Hoe inspirerend Plato's ideeënleer ook is, zij heeft een schaduwzijde. De ijveraars voor het Ware, Goede en Schone, kunnen zo van hun gelijk overtuigd zijn, dat zij hun onaanastbare waarheid aan anderen willen opleggen. Als men de vervulling van een ideaal wil afdwingen is het bloedbad niet ver weg.²⁴² De filosoof Karl Popper schreef als eerste deel van

zijn werk *De vrije samenleving en haar vijanden* een boek tegen Plato: *De betovering door Plato*. Hij kon het weten, want hij was een slachtoffer van zowel fascistten als communisten.²⁴³

Apostolische idealen

Idealistisch denken heeft ons in ons ²⁴³Werk jarenlang bezield. Talrijke liedteksten getuigen daarvan, zoals 'Wij strijden voor Gods ideaal'.²⁴⁴ In gedachten hoor ik het nog, uitgevoerd door mandoline-orkest en Hammond-orgel, opgenomen op een 78-toerenplaat, aanstekelijke muziek. Of:

*Een Volk, bezield door hét ideaal,
gedegen, verheven van zin en van taal,
kent geen verraad, geen zinledig gepraat,
maar kent de stootkracht van de daad!*²⁴⁵

In de nieuwste liederenbundel bezingt het koorlied 'Een hoger besef' wel 'jouw idealen' en 'je dromen', maar een droom is niet hetzelfde als een ideaal en 'jouw idealen' zijn persoonlijker dan 'HET ideaal'.

*Jouw idealen zijn kind'ren van 't leven,
vinden hun oorsprong in d'eeuwige bron.*

*Ook als door nevel de kleuren vervagen,
alles zo grauw lijkt met weinig reliëf,
houd ze dan levend, je kostbare dromen.
Ze zijn de vertolkers van een hoger besef.*²⁴⁶

Het accent is verschoven van geloof in een collectieve opdracht naar een meer persoonlijk 'Godsgevoel'.

Eeuwigheidsperspectief

Wie een ideaal als wenkend perspectief mist, kan geneigd zijn de blik te richten op het bevredigen van verlangens op korte termijn. Het kan ook anders. We kunnen leren onze idealen te zien sub specie aeternitatis 'in het perspectief van de eeuwigheid', zoals Spinoza zei.²⁴⁷

*Ik wil m'n God bezingen,
maar woorden die zeggen het niet;
vanuit m'n diepste wezen
welt verstild m'n zuiver lied.
In 't leven dat niet is te doorgronden,
geef ik zin aan m'n tijd'lijkheid;
met God, m'n oerbron, verbonden,
voel 'k mij deel van de eeuwigheid.*²⁴⁸

Joods-christelijk

Toen minister Ella Vogelaar in 2007 in een interview in dagblad *TROUW* sprak over Nederland als 'een land gevormd door de joods-christelijke tradities' en over de mogelijkheid dat de islam zich in ons land net zo zou wortelen als eertijds de joodse immigranten hebben gedaan, kwam een stortvloed van reacties over haar heen.²⁴⁹ Sommige politici zouden de 'joods-christelijk-humanistische' cultuur in de Nederlandse grondwet verankerd willen zien, terwijl anderen pleiten voor een volstrekte scheiding tussen staat en levensovertuiging.

Waar staan wij als apostolischen eigenlijk in die discussie?²⁵⁰ Als we het gesprek voeren, in eigen kring en daarbuiten, valt de term 'joods-christelijk' nog wel eens. In Weekbrieven keert de woordcombinatie regelmatig terug, meestal met een verwijzing naar de 'joods-christelijke wortels' van ons ⁷Werk. De woordcombinatie is zelfs opgenomen in de 'Kenschets' van ons ideaal.²⁵¹ Wat is de historische lading ervan?

Joods

'Joods', of 'joods'? Soms schrijf je het met een hoofdletter (de naam van het Joodse volk), soms met een kleine letter (om de joodse godsdienst aan te duiden). Het jodendom is een volksgodsdienst, de godsdienst van een volk dat niet de pretentie heeft de wereld te willen bekeren. Daarin verschilt het van het christendom en de islam. De Joden hebben wel een boodschap voor de mensheid: het geloof in één God. Ook wie dat geloof niet deelt, zal de enorme culturele betekenis daarvan beseffen. Het joodse monotheïsme is de stamvader van zowel christendom als islam. Bovendien hebben de Joden het fundament gelegd voor een universele zedelijke wet.

Toen ik in 1996 in Jeruzalem bezocht, hoorde ik op een avond een inleiding in het joodse denken. Een bebaarde geleerde, met keppeltje, vertelde ons dat alle problemen te herleiden zijn tot drie fundamentele uitgangspunten: God, de wereld en de mens. Die drie onafhankelijke elementen vormen een driehoek, die ieder in een bepaalde relatie tot elkaar staan. De betrekking tussen God en de wereld is de schepping; die tussen God en de mens de openbaring. In de openbaring gaan God en mens naar elkaar open. De mens moet helpen de wereld te verlossen. Verlossing is de betrekking tussen mens en wereld. Schepping, openbaring en verlossing vormen een tweede driehoek. Als je die twee driehoeken over elkaar legt, ontstaat de davidsster. Tot dat inzicht, zo vertelde de geleerde, was een Duits-joodse jongeman gekomen, Franz Rosenzweig (1886-1929), die in de Eerste Wereldoorlog naar het front moest. Waar kon hij nog in geloven? Op briefkaarten schreef hij met potlood aan zijn moeder in Kassel. Zij bewaarde de aantekeningen, die de kern van zijn boek zouden worden: *De Ster van de Verlossing*.²⁵² Het boek begint met de woorden 'Van de dood ...' en eindigt met: 'Naar het leven.' Over menselijke opdracht gesproken ...

Joods, christelijk, of joods-christelijk?

Je kunt de term 'joods-christelijk' gebruiken als je een bijzondere nadruk wilt leggen op de alleroudste fase van het christendom. De eerste gemeente in Jeruzalem bestond immers uitsluitend uit Joden. Al gauw brak de discussie los of ook niet-Joden zich konden aansluiten. De uitkomst daarvan was dat het werd toegestaan. Het christendom kon zich daardoor tot wereldgodsdienst uitbreiden.* In andere context roept de aanduiding 'joods-christelijk' misverstanden op. Zonder jodendom geen christendom. De Nederlandse cultuur 'joods-chris-

* Hand 15

telijk' noemen omdat de Joden die zich vooral in de 16e eeuw in Nederland hebben gevestigd en aan de Nederlandse cultuur een onschatbare bijdrage hebben geleverd – ik noem alleen maar de naam van de grootste Nederlandse wijsgeer, Baruch de Spinoza, een Portugese jood – is een vergissing. Naast jodendom en christendom hebben vele andere stromingen bijgedragen aan onze culturele waarden, zoals die van de verlichting, die op hun beurt teruggaan op niet-christelijke Grieks-Romeinse denkers.

Apostolischen zouden een reden kunnen hebben om de term 'joods-christelijk' toch te gebruiken. In afwijking van de christenen geloven wij niet dat Jezus voor onze zonden is gestorven, noch in zijn opstanding en wederkomst. Dat zijn echter kernpunten van het christelijk geloof, die o.a. zijn vervat in het *Apostolicum*, de oudste christelijke geloofsbelijdenis, waaraan alle christelijke kerken vasthouden.²⁵³ Volgens artikel 2 van onze statuten willen wij 'voortbouwen op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd.' Als wij dat nastreven, zullen we ons in zijn Joodse achtergrond moeten verdiepen, te meer omdat we Jezus Christus niet als Heiland en Verlosser zien. Jezus was een Jood, niet de eerste christen.²⁵⁴ Wat ons in het jodendom zo aanspreekt en waarmee we ons verwant voelen, is het ondogmatische karakter ervan, de praktische levensinstelling, 'gaan en doen', zoals opziener F.H.J. le Fèvre, zelf van joodse afkomst, het samenvat.²⁵⁵ De lerende gemeente, de aandacht voor rituelen, de waarde van de mondelinge traditie, het geloof in de menselijke opdracht, het zijn evenzovele verbindingspunten tussen apostolischen en joden.

Er zijn ook bezwaren in te brengen tegen het gebruik van de term 'joods-christelijk'. In naam van het christendom zijn de joden eeuwenlang vervolgd. Bovendien beroepen sommige politici zich sinds de aanslag op de Twin Towers van 9/11 op 'de joods-christelijke traditie' om 'vreemdelingen' – in de eerste plaats aanhangers van de islam – buiten te sluiten.²⁵⁶

Apostolisch

We zijn niet joods, niet traditioneel-christelijk, niet joods-christelijk, maar: 'apostolisch, hopelijk niet, zoals onze ouders, grootouders en overgrootouders al zongen 'naar de naam slechts', maar 'metterdaad'.²⁵⁷ Laten we maar dankbaar zijn met de Nederlandse grondwet, die niet bepaalde geloofswaarheden vastlegt of bepaalde culturen superieur acht, maar de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting garandeert.

Klop op de deur

Als het even stil is, tussen twee liederen, kun je het horen. Iedere zondagmorgen klopt de voorganger op de deur van de grote zaal, voordat hij of zij naar binnen gaat. In de film 'Rondom de eredienst' zag ik dat moment.²⁵⁸ Waar komt die gewoonte vandaan?

Wederkomst

* Openb 3:20 NBG

De kloppende deur herinnert aan een Bijbelwoord: 'Zie, ik sta aan de deur en ik klop'.^{*} Het zijn de woorden van de weergekeerde Heer. Christus, die gekruisigd is, uit de dood opgestaan en ten hemel gevaren, zal volgens Openbaring weer op aarde komen. De doden zullen worden opgewekt en hij zal het koningschap aan God overdragen. Dan zal God alles en in allen zijn. Niemand kent de dag of het uur waarop Christus zal weerkomen. De (christelijke) gemeente moet dus waakzaam zijn en voorbereid op zijn komst. Daarom zijn de meisjes zo dwaas die geen extra olie in hun lamp hebben. Als de bruidegom, de Heer, komt, hebben zij niets, terwijl de wijze meisjes olie genoeg hebben om mee te gaan naar het bruiloftsfeest.[†]

† Mat 25:1-13

De verwachting van de wederkomst van de Heiland is één van de kernpunten van het Nieuwe Testament en van het vroege christendom. Het was ook de leidende gedachte van de apostolische beweging in de 19e en de eerste decennia van de 20e eeuw. De verzegelden moesten gereed zijn om met hem het heilsrijk binnen te gaan: 'Jezus staat steeds kloppend daar! / Laat Hem in! Laat uw Heiland in! (bis)'.²⁵⁹ De kloppende deur door de voorganger als herinnering aan de verbeide wederkomst van de Heer zou dus heel goed passen in die gedachtewereld. Toch heb ik geen bewijzen kunnen vinden dat het ritueel al zo oud is. De oudste vermeldingen ervan trof ik aan bij apostel L. Slok, die het 'Werk Gods juist wilde brengen naar de wereld van hier en nu.

't Is of er aan mijn hartensdeur geklopt wordt dag en nacht'

Van de eerste dag af, dat ik me als Gezalfde-Gods bij het Gods volk mocht melden, is in mij het verlangen me daar 'als een kloppende' aan te dienen. Soms kan ik de lust niet weerstaan dit ook inderdaad te doen en klop ik op de deur voor het vertrek, waarachter zich het Gods volk bevindt. 'Zie Ik sta voor de deur en Ik klop ...'.

Dat schreef apostel L. Slok in 1964.²⁶⁰ Zeker is dat hij uit een sterke innerlijke drang voor het betreden van de grote zaal op de deur klopte. In de gespannen stilte die in de zaal heerste voordat de apostel binnenkwam, kon je duidelijk zijn kloppende deur horen. Later is zijn voorbeeld nagevolgd door allen die voorgaan in een eredienst, tot op de huidige dag.

*Waarachtig tot een heilsorgaan
te dienen voor Uw geest,
dat brengt een spanning in mijn ziel,
mijn God, als nooit geweest!
't Is of er aan mijn hartensdeur
geklopt wordt dag en nacht
en of Uw geest om uitgang roept
voor 't schepsel dat U wacht.*

Zo wordt in een koorlied uit de arbeidsperiode van apostel L. Slok, 'De roepstem', de dringende klop op de deur in woorden en in muziek uitgebeeld.²⁶¹ De klop op de deur is in dit lied geen bescheiden beleefdheidsgeste, maar een dringende oproep, een s.o.s. Het verlangen naar nabijheid Gods moet worden vervuld. Door de komst van de Gezalfde krijgt de schepping perspectief en wordt het menselijk bestaan zinvol. De 'zielsversmelting' van Volk Gods en Gezalfde Gods, bruid en bruidegom, vormt een uitgangspunt voor een ⁷gezindheid die de samenleving zal zegenen.²⁶²

De urgentie van die klop op de deur doet denken aan het beroemde begin van de Vijfde Symfonie van Ludwig van Beethoven: kort-kort-kort-lang. 'Alsof het noodlot aan de deur klopt', zou Beethoven daar zelf van gezegd hebben.²⁶³ Ik hoor erin 'de geest die om uitgang roept', het vertrouwen in de bevrijdende kracht van het geweten, sterker dan welke knechtschap ook. Niet voor niets werd het thema beroemd in de Tweede Wereldoorlog als het signaal van het geloof in de overwinning van de geallieerden op de nazi-terreur.

De wet van de liefde

Apostel J.L. Slok trachtte al direct vanaf zijn roeping (1984) allen ervan te doordringen dat het uitdragen van de christusgezindheid een gedeelde verantwoordelijkheid was.²⁶⁴ Op het jeugdappell gebruikte hij de oude woorden 'Zie ik sta aan de deur en ik klop' om uit te drukken dat in het Koninkrijk Gods wetten en reglementen er niet voor kunnen zorgen dat mensen zich 'als kinderen Gods' gedragen. 'Hier geldt uitsluitend de wet van de liefde en de vrijwillige overgave.'²⁶⁵ Respect voor de soevereine beslissingsbevoegdheid van elk mens, ook de jonge mens, klonk door in zijn woorden.

Apostel D. Riemers zet die lijn voort. Bij zielsverzorging gaat het om hulpzoekendheid, gelijkwaardigheid en godsvertrouwen. 'Je klopt als het ware op de deur van een woning en wacht vol geduld tot de bewoner uit vrije wil opendoet.'²⁶⁶ Hij herinnert aan de uitspraak van Jezus: 'Bidt en u zal gegeven worden; zoekt en gij zult vinden; klopt en u zal opengedaan worden.'^{*} De ⁷gezindheid is bepalend. De klop op de deur is een poging een hulpzoekende instelling bij jezelf en bij de ander op te roepen. 'Liefhebben begint met echt luisteren naar elkaar en werkelijk oog hebben voor de ander. Onbevangen de vraag stellen: "wat mag ik voor je doen, wat kan ik voor je betekenen? Kan ik je vertellen waar ik niet zo goed in ben?" Wie dit vraagt en zo leeft, draagt het antwoord in zich.'

* Luc 11: 9-12

Ritueel

Ik was eens voor de eredienst op zondag voor het eerst ingedeeld in een grote gemeente, in een groot gebouw, een lange gang met vele deuren. Voor de juiste deur, die toegang gaf tot de grote zaal, stond een broeder klaar. Hij was zo gedienschtig om namens de voorganger te kloppen ... Ik heb dat toen toch maar zelf gedaan. Anders zou het mooie gebaar een zinloos ritueel zijn geworden.

Maak, maak u op!

'Maak, maak u op, Ja, maak u op, en word verlicht!'²⁶⁷ Dierbare woorden van een zangkoorlied, om hun vrolijkheid, het appel, de belofte. De meeste hedendaagse Nederlanders zullen bij het horen van de woorden 'maak u op' denken aan: 'zich opmaken' in de betekenis van 'make-up aanbrengen', een merkwaardige aansporing op zondagmorgen in een volle zaal. Ze kunnen echter ook betekenen: 'opstaan en zich op weg begeven', 'zich gereed maken'.²⁶⁸ Die laatste betekenis voert ons terug naar de bron van het lied, de profetieën van Jesaja. Daar lezen we – ter vergelijking in twee vertalingen:

*Sta op en schitter, je licht is gekomen,
over jou schijnt de luister van de HEER.
Duisternis bedekt de aarde
en donkerte de naties,
maar over jou schijnt de HEER,
zijn luister is boven jou zichtbaar.
Volken laten zich leiden door jouw licht,
koningen door de glans van je schijnsel.**

*Maak u op, word verlicht, want uw Licht komt,
en de heerlijkheid des HEEREN gaat over u op.
Want zie, de duisternis zal de aarde bedekken,
en donkerheid de volken;
doch over u zal de HEERE opgaan,
en Zijn heerlijkheid zal over u gezien worden.
En de heidenen zullen tot uw licht gaan,
en koningen tot de glans, die u is opgegaan.†*

* Jes 60:1-3

† Jes 60:1-3 sv
(editie 1977)

De koningen der aarde

Even verderop in de profetie van Jesaja is sprake van goud, wierook, zilver en mirre die zullen worden aangeboden[‡] en van koningen die zullen dienen.[§] Het sprookjesachtige verhaal van de drie 'koningen', zoals ze in de traditie heten,[¶] het Griekse *magoi* is in de Nieuwe Bijbelvertaling weergegeven met 'magiërs'; in andere vertalingen heten ze 'wijzen'. Door in het kerstverhaal de kostbare geschenken te noemen die het kindje Jezus werden gebracht, maken de vertellers duidelijk dat Jezus de Messias, de Christus, is. Zij verwijzen dus naar de profetie van Jesaja, die in hun visie in vervulling is gegaan.

‡ Jes 60: 6 en 9

§ Jes 60:10-11

¶ Mat 2:7-12

In het Nieuwe Testament wordt die profetie herhaald: 'En de volken, die zalig worden, zullen in haar licht wandelen; en de koningen der aarde brengen hun heerlijkheid en eer in haar.'^{**} Het lied 'Maak, maak u op!' was in apostolische context bedoeld als een appel aan de apostolischen van de 19e en vroege 20e eeuw om voorbereid te zijn op de wederkomst van Christus. Tot wie is de oorspronkelijke profetie van Jesaja eigenlijk gericht?

** Op 21:24 sv
(editie 1977)

Het nieuwe Jeruzalem

In de 8e eeuw v.C. werden Juda en Israël bedreigd door de Assyriërs. Een groot deel van de bevolking werd in 722 v.C. gedeporteerd en verloor haar identiteit. In 587 v.C. werd de elite van de bevolking van Juda naar Babylon weggevoerd, het begin van de Babylonische ballingschap. Pas in 539 v.C. mochten de Joden naar hun land terugkeren. De profeten, onder wie Jesaja de belangrijkste was, verklaarden de rampspoed als een gevolg van de overtreding van Gods geboden en beloofden voorspoed op een door God te bepalen moment in de toekomst. In dat heilsperspectief moeten we de beloften van rijkdom en eerbewijzen lezen die Jeruzalem – want tot die herbouwde stad is de profetie gericht – van God zal ontvangen. Uit de uitzichtloosheid van het moment werd, zo geloofde men, het heil geboren, niet alleen voor Jeruzalem en Israël, maar voor de hele wereld.²⁶⁹

Mensen overal ter wereld hebben in de meest ellendige omstandigheden hoop geput uit Jesaja's woorden: 'Een volk dat in duisternis ronddooft / ziet een schitterend licht.'^{*} Onder hen waren de zwarte slaven in het zuiden van de Verenigde Staten en de Nederlandse bevolking die zuchtte onder de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog: 'Iedere laars die dreunend stampte / en elke mantel waar bloed aan kleeft, / ze worden verbrand, een prooi van het vuur'.[†] De profeet belooft de komst van een Vredevorst: 'Een kind is ons geboren, /

^{*} Jes 9:1

[†] Jes 9:4

* Jes 9:5

een zoon is ons gegeven.* en kondigt daarmee de Messias aan, de Gezalfde, *Christos* in het Grieks. De evangelisten, en alle christenen in hun voetspoor, lezen in die woorden de belofte van de geboorte van Jezus Christus.

Jesaja schildert elders een idyllische vrede:

*Dan zal een wolf zich neerleggen naast een lam,
een panter vlijt zich bij een bokje neer;
kalfen leeuw zullen samen weiden
en een kleine jongen zal ze hoeden.†*

† Jes 11:6

Dit beeld heeft in ons ⁷Werk een belangrijke rol gespeeld. Apostel L. Slok gebruikte het op zijn briefpapier. Boven de schouw in de bibliotheek van 'Berg en Dal', Baarn, de plaats waar jarenlang de apostel met de kring van districtsverzorgers vergaderde, is deze in werkelijkheid onbestaanbare situatie in een *verre muraille* (glasmozaïek) uitgebeeld. Hoe onrealistisch ook, de kracht van deze woorden blijft mensen tot het goede inspireren:

*Zij zullen hun zwaarden omsmeden tot ploegijzers
en hun speren tot snoeimessen.
Geen volk zal nog het zwaard trekken tegen een ander volk,
geen mens zal meer weten wat oorlog is.‡*

‡ Jes 2:4

Advent

Wat heeft 'Maak, maak u op' nu met Kerstmis te maken? De profetie, en daarmee het lied, is een aansporing zich voor te bereiden op de komst van de Vrededorst en van het nieuwe Jeruzalem, het vrede-rijk. Het is een oproep voorbereid te zijn op de komst van het licht en ook zelf dat licht te laten stralen, een adventslied.

De periode die wordt omsloten door de vier zondagen voor Kerstmis heet in de christelijke cultuur 'Advent.' Het is een tijd van inkeer, van voorbereiding op het lichtfeest. De oorspronkelijke betekenis van 'advent', dat is afgeleid van het Latijnse *adventus*, is 'komst'. Het duidt op de komst van Christus.

In de begintijd van het apostolische ⁷Werk was de verwachting van het komende vrede-rijk de belangrijkste boodschap. Apostolische mensen zagen zichzelf als slechts tijdelijke 'gasten en vreemdelingen'[§] op aarde, die vol verlangen uitzagen naar de wederkomst van Christus.²⁷⁰

§ Heb 11:13

Wij zien niet langer de komst van een vrede-rijk van boven of van buiten als een belofte die ons leven richting geeft. We voelen ons verantwoordelijk voor het scheppen van de voorwaarden voor vrede, hier en nu. Maar is er niet een gevaar dat we, door al die nadruk op wat mensen kunnen en kennen, op de vervulling van alle behoeften en verlangens hier en nu, het gevoel voor iets heel kostbaars gaan missen? 'Het vermogen vol verwachting stil te zijn',²⁷¹ open te staan voor een paradoxaal ideaal. Het vrede-rijk uit Jesaja's profetieën wordt wel beschreven als 'Het Gouden Tijdperk'. 'De gouden tijd ligt altijd voor!' riep opziener Scheeper menigmaal uit. Je moet ervoor bidden; je moet eraan werken, je moet erin blijven geloven, tegen alle berekening in.

'Dies maak u op en word verlicht!'

Melding

Oudste J. Wils (1934-2005)²⁷² vertelde eens het volgende voorval. Hij kampeerde met zijn gezin op een camping ergens in Nederland, toen een stem door de luidspreker schalde: 'Wil de familie Jansen zich onmiddellijk melden?' Eén van zijn kinderen vroeg toen: 'Hoe weten ze dat nou, pappa?'

Gehoor geven

'Melden' is 'bekendmaken, aankondigen'. 'Zich melden' betekent in hedendaags Nederlands 'zich aanmelden'; 'iemand (zich) aanmelden, aandienen, bekendmaken dat hij er is en wenscht toegelaten te worden'.²⁷³ De woordenboeken voegen eraan toe dat dit gebruik aan het Duits is ontleend. *Sich melden* is 'zich aanmelden', 'zich laten horen'; *Herr Müller meldet sich nicht*, 'Mijnheer Müller geeft geen gehoor' (aan de telefoon). De grondbetekenis in de Germaanse talen is waarschijnlijk 'verklappen' (Oudengels *meldian*).²⁷⁴ 'Melding' is 'aanmelding', 'bericht', beter bekend in samenstellingen als 'bommelding' en 'filemelding'.

In apostolische kring heeft 'zich melden' vaak de betekenis van 'bidden'. 'Zullen we ons melden?' vraagt de voorganger voor aanvang van de eredienst in de kring van priesters. We spreken wel van 'ochtendmelding' en van 'dankmelding'. In het *Hersteld Apostolisch Weekblad* van 1930²⁷⁵ staat een artikel met als titel: 'Hoe meld ik mij?' Een citaat: 'En de enige manier om staande te blijven is een steeds weer vernieuwde melding, 's morgens, 's avonds, in de gemeenschap, ja den ganschen dag moeten wij verbonden blijven met den bron.'

De meldingen in ontvangst nemen

'Melding' kan in apostolische context ook een concretere betekenis hebben. 'Ik kom mij dankbaar melden' zegt iemand die bijvoorbeeld voor het eerst weer in de dienst kan zijn na langdurige ziekte. De broeder of zuster die voor de dienst 'de meldingen in ontvangst neemt', heeft tot taak de berichten van verhindering – 'wegens ziekte of anderszins' – te noteren en door te geven aan de voorganger van die ochtend. Het is een uiting van betrokkenheid van degenen die verhinderd zijn, opdat medeleven vanuit de gemeenschap in bijzondere situaties mogelijk wordt.

Melding voor de dienst

De gemeenschap op zondagochtend voor aanvang van de dienst: de zaal stroomt vol; broeders en zusters melden zich een ogenblik staande voordat zij gaan zitten. Het is een kort persoonlijk gebed om zich in te stellen op de dienst; een kostbare traditie. Zo staat in het verslag van de dienst waarin apostel J.L. Slok werd geroepen te lezen: 'De broeders-Voorgangers en hun priesterlijke hulpen vormen met hun biddende melding de heilige plaats voor dit grote gebeuren'.²⁷⁶

Ochtendmelding

In de woordenboeken is 'ochtendmelding' niet te vinden. Melle Middel laat in zijn ziel kijken als hij schrijft over zijn 'Klein geheim': 'Och-tend-voor-ne-men. Een ander woord voor melding, voor gebed. Je begint de dag met een vóornemen (...). Dat stuurt je dag, allicht ...'²⁷⁷

Een voorbeeld van een 'ochtendmelding' buiten de apostolische traditie, maar zielsverwant, zijn de woorden die de 28-jarige Etty Hillesum schreef op zondagochtend 12 juli 1942

in haar dagboek, nadat de vele beelden van menselijk lijden in die oorlogstijd haar een nacht uit de slaap hadden gehouden:

*Ik zal je helpen, God, dat je het niet in mij begeeft, maar ik kan van te voren nergens voor in staan. Maar dit éne wordt me steeds duidelijker: dat jij ons niet kunt helpen, maar dat wij jou moeten helpen en door dat laatste helpen wij onszelf.*²⁷⁸

‘Apostel, ’k meld mij steeds paraat!’

In apostolische liedteksten komt ‘zich melden’ tamelijk frequent voor. ‘’t Zij dag of nacht, ’t zij vroeg of laat, / Apostel, ’k meld mij steeds paraat!’, is een voorbeeld van de strijdbaarheid die de jaren na 1946 kenmerkte.²⁷⁹ Ze is een uitwerking van de gedachte: ‘Wij zijn er voor God’ (De Goffert, 1949). Geen nederig smeken om Gods gunst, maar een actieve, bewuste ‘aanbieding in hulpzoekendheid:

*Ik zal niet rusten, eer mijn God
gestalte heeft in mij,
aleer Zijn leven, dat zich meldt,
geboren is en vrij!*²⁸⁰

Op een van de laatste verjaardagen van apostel L. Slok, begin jaren ’80, werd gezongen: ‘Hier meldt zich, Apostel, een stralende jeugd’, even later gevolgd door: ‘Hier meldt zich, Apostel, Uw ouderenschaar’. Het ontroert mij nog als ik in herinnering de heldere, jonge stemmen hoor en het vibrato van de ouderen daarna.

Verinnerlijking

Ongeveer halverwege de jaren '90 van de vorige eeuw werd een tendens tot verinnerlijking in ons ⁷Werk zichtbaar. Terwijl voordien de strijd- en juichliederen de boventoon voerden, werden allengs inkeer en persoonlijke religiositeit meer bepalend. De liedtekstgroep die tussen 1990 en 2005 heeft gewerkt, heeft hieraan belangrijk bijgedragen. Een voorbeeld: 'Als er ruimte in mijn denken komt, / wordt alles anders'.²⁸¹

De laatste jaren wordt in ons genootschap 'melding' vervangen door 'gebed'. In het vrouwblad *Bezinning op inhoud en vorm. Rituelen en traditie* (2005) is wel sprake van gebed, maar nergens van melding.²⁸²

Gebed of melding?

'Bidden' is al in het oudste Nederlands (10e eeuw) bekend in de huidige betekenis: 'bidden tot God, smeken'. Het is verwant met het Duitse *bitten* en het Engelse *to bid* 'vragen, verzoeken'. *Beitten* in het Oudhoogduits (circa 800) is 'iemand (God) door een belofte binden'.²⁸³ Misschien is bidden dringend gehoor vragen en zich melden gehoor geven, antwoorden? Bidden is universeel menselijk. Is gehoor geven als je geroepen wordt dan kenmerkend voor een apostolische levenshouding?

*Al luist'rend naar de roepstem Gods
en schenkend Hem gehoor,
ontwaakt de mens en breekt allengs
een hoger denken door.*²⁸⁴

Omstellen

‘Wij zullen u met onze liefste gedachten omstellen’, woorden van een voorganger tot iemand uit de gemeenschap die bijzondere steun nodig heeft. ‘Is het in veel levenssituaties niet zo dat het helpt, te weten dat biddende gedachten je als het ware omstellen?’ schreef apostel D. Riemers in zijn eerste ²⁸⁵Weekbrief. ‘Een mens die liefdevol doch vastberaden het Hem toevertrouwde verzorgt, omstelt en opvoedt en ook een mens die onomkoopbaar Gezalfde Gods voor Zijn tijd wil zijn’. Met deze woorden wees apostel L. Slok in 1974 in zijn wilsbeschikking zijn opvolger aan.²⁸⁶ Omstellen betekent hier: ondersteunen, met zorg en liefde omringen, beschermen. De woordenboeken geven die betekenis echter niet. Zij vermelden alleen ‘ómstellen’: ‘verplaatsen, verwisselen’.²⁸⁷ In het werkwoord ‘omstéllen’ – dat buiten apostolische kring blijkbaar niet te vinden is – krijgt juist de tweede lettergreep de klemtoon.

‘Omstellen met den engelendienst’

Het oudste voorbeeld van het woord ‘omstellen’ dat ik in apostolische bronnen kon vinden, staat in een verslag van een ‘Feest-godsdiens’²⁸⁸ – we zouden nu zeggen ‘feestelijke eredienst’ – te Dresden, Duitsland, in het *Apostolisch Zondagschblad* van 27 oktober 1907: ‘Wil ons ook beschutten, omstellen met den engelendienst’. De woorden vormen een deel van een gebed. Helaas is de oorspronkelijke Duitse tekst niet te achterhalen. Het apostolische gebruik van ‘omstellen’ is ongetwijfeld ontleend aan het Duits. In het *Deutsche Wörterbuch* van Jakob en Wilhelm Grimm wordt bij *umstellen* als betekenis vermeld: *jemand begleitend, schützend umgeben*, ‘iemand begeleidend, beschermend omgeven’.²⁸⁹ In het Middelnederlands komt wel ‘omstellen’ of ‘ommestellen’ voor in de betekenis van ‘omgeven, omringen’.²⁹⁰ Het Nederlandse voorzetsel ‘om’ is verwant met het Griekse *amphi* ‘rondom, aan beide zijden’. ‘Stellen’ is verwant met het Griekse *stellein* ‘gereed maken, zenden’.

Beschermende vleugels

Apostel L. Slok citeerde vaak uit de Bijbel, meestal uit het hoofd. Eenmaal haalde hij een woord van Jezus aan: ‘Jeruzalem, als ge nog in deze ure wilde erkennen ... Als een kloekhen haar kiekens zou ik u omstellen ...’.²⁹¹ Dat moet wel een verwijzing zijn naar: ‘Jeruzalem, Jeruzalem! (...) hoe menigmaal heb Ik uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkerwijs een hen haar kiekens bijeenvergadert onder de vleugels’.^{*} Blijkbaar had hij bij ‘omstellen’ de associatie met de vleugelmacht van God, die bescherming biedt. Op tal van plaatsen in de Bijbel wordt die vergelijking gemaakt, bijvoorbeeld in de Psalmen: ‘Hij zal je beschermen met zijn vleugels, / onder zijn wieken vind je een toevlucht’.^{†292} Deze psalm is de basis voor het koorlied ‘Wie onder de vleug’len des Heren schuilen’.²⁹³ God beschermt met zijn vleugels, zoals een moedervogel haar jongen beschermt.²⁹⁴ ‘Vleugelmacht’ kan ook wijzen op de cherubs, het gevleugelde, engelachtige wezen dat in het heiligdom Gods bescherming vertegenwoordigt. De Ark van het Verbond werd gesierd door twee cherubijnen die hun vleugels beschermend uitstrekten.[‡]

* Mat 23:37 sv

† Ps 91:4

‡ Ex 25:10-22

Omdijken

In de arbeidsperiode van apostel J.H. van Oosbree kregen oude begrippen een nieuwe inhoud. In het *Zondagsblad* van 1926, komt de omstelling van een mens. Een Hollands beeld:

*Elke gemeenschap is een ingepolderd stuk land, omgeven door een sterke dijk. Breed en zwaar aan den voet ligt die dijk daar. Onbewegelijk en fors! Wat is de dekking, de omstelling en omdijking van iedere gemeenschap? Is dat niet de door den Apostel gegeven broeder voorganger, die u immer wil omstellen, omdijken en voor gevaren beschutten? Die immer waakzaam is en voor u als omdijking en omstelling wil dienen?*²⁹⁵

Een dijk van een voorganger dus!

Omlageren

Op 24 juni 1945, bij zijn 35-jarig ambtsjubileum, wees apostel Van Oosbree oudste H. Schurink aan als 7opziener met de volgende woorden: 'Daaraan verbinden zich de Hemelsche Heirmachten, die u als een parel van groote waarde zullen hebben te aanschou-

wen, u zullen omlageren'.²⁹⁶ Iets minder dan een jaar later, op 22 april 1946, tweede paasdag, sprak opziener Schurink 'als mond van onzen ontslapen apostel Van Oosbree' bij de ⁷roeping van apostel L. Slok:

*De Engelmachten des Heeren omlageren u, De Heer verheffe Zijn ⁷Aangezicht over u, doe Zijn Aangezicht over u lichten en ruste u toe, tijdovereenkomstig, met de Goddelijke krachten en vermogens, die u tot in eeuwigheid tot een zegen van anderen zullen doen zijn.*²⁹⁷

'Omlageren' betekent net als 'omstellen': beschermend omringen; het is rechtstreeks uit het Duitse *umlageren* overgenomen.

Mantel

Ook een mantel kan bescherming bieden. Uit middeleeuwse voorstellingen is de 'mantel-madonna' bekend. Onder de ruime mantel van Maria schuilen stervelingen voor de pijlen van de pest. Maria 'omstelt' met haar mantel de gelovigen, een religieuze voorstelling; de bescherming komt van boven.

In 1971 introduceerde Joop Hattinga Verschure, geneesheer-directeur van een ziekenhuis in Amsterdam, het begrip 'mantelzorg'.²⁹⁸ Hij bereikte dat 'mantelzorgers' – mensen die als gezinsleden, burens of vrienden vrijwillig voor een ander zorgen, elkaar 'omstellen' – ook als zodanig werden erkend. Medemenselijkheid ligt ten grondslag aan deze gedachte.²⁹⁹

'Omstellen, troosten en er voor de ander zijn'

Apostel J.L. Slok verruimde het begrip omstelling tot een levenshouding, die ook buiten Het Apostolisch Genootschap doorwerkt. Hij riep tijdens een jeugdappel de jonge mensen op tot zelfkennis. 'Wij moeten onszelf eerlijk durven kennen, opdat wij de ander begrijpen, vergeven en omstellen'.³⁰⁰

Toen apostel D. Riemers in een interview gevraagd werd naar zijn werkstijl, onderscheidde hij een 'voorkant' – inspireren, verhelderen waar het in ons ⁷Werk om gaat, zoals het schrijven van de ⁷Weekbrief – en een 'achterkant' – warmte en liefde geven. 'Er zijn momenten dat je heel sterk met die inspiratie aan de voorkant bezig bent en soms heb ik mijn tijd hard nodig om te omstellen, om te troosten en er voor de ander te zijn', een apostolische gedachte.³⁰¹ Mensen die willen zorgen dat God als liefdemacht nabij komt, hebben dus heel wat met elkaar te stellen.

Opziener

De *Didachè*, ‘Het onderwijs van de twaalf apostelen’, één van de oudste christelijke geschriften buiten de Bijbel, daterend uit ongeveer 125, vermeldt dat *episkopoi* ‘opzieners’ en *diakonoi* ‘diakenen’ in de eerste christelijke gemeenten door de gemeenteleden werden gekozen.³⁰² Hoe word je opziener? In de Bijbel is een profielschets geformuleerd:

*DI*t is een getrouw woort, So yemant tot eens Opsinders ampt lust heeft, die begeert een treflick werck. Een Opsinder dan moet onberispelick zijn, eener vrouwen man, wacker, matigh, eerbaer, geerne herbergende, bequaem om te leeren. Niet genegen tot den wijn, geen smijter, geen vuyl-gewin-soecker: maer bescheyden, geen vechter, niet gelt-gierich. Die sijn eygen huys wel regeert, [sijne] kinderen in onderdanicheyt houdende, met alle stemmicheyt. (Want so yemant sijn eygen huys niet en weet te regeren, hoe sal hy voor de Gemeynte Godts sorge dragen?) Geen nieuwelingh, op dat hy niet opgeblasen en worde, ende in het oordeel des Duyvels en valle. Ende hy moet oock een goedt getuygenisse hebben van de gene die buyten zijn, op dat hy niet en valle in smaetheyt, ende [in] den strick des Duyvels.* (Statenvertaling 1637)

Het is een waar woord: als iemand opziener wil worden, is dat een eerzaam streven. Een opziener moet onberispelijk zijn. Hij kan slechts de man van één vrouw zijn en hij moet sober, bezonnen, gematigd, gastvrij en een goede leraar zijn. Hij mag niet te veel drinken of driftig zijn, maar hij moet vredelievend en vriendelijk zijn, en niet geldzuchtig. Hij moet zijn huisgezin goed leiden en op een waardige manier gezag over zijn kinderen uitoefenen. Als iemand geen leiding kan geven aan zijn huisgezin, hoe zou hij dan voor de gemeente van God kunnen zorgen? Hij mag ook niet iemand zijn die net bekeerd is; anders raakt hij verblind en valt hij ten prooi aan de duivel. Verder moet hij buiten de gemeente een goede reputatie hebben, zodat hij niet in opspraak komt en door de duivel wordt gestrikt. (...) (NBV 2004)

* 1 Tim 1:7, vgl. Tit 1:7-9

Profeten en ⁷apostelen werden echter door de Heilige Geest geroepen en stonden daarom hoger in aanzien.

Opziener = Bisschop

Het Nederlandse woord ‘opziener’ is een rechtstreekse vertaling van het Latijnse *episcopus*, dat zelf weer een leenwoord is uit het Grieks: *episkopos*. In het klassieke Grieks betekent het zoveel als ‘toezichthouder’, of ook ‘verspieder’. In het Nieuwe Testament wordt het gebruikt als benaming voor een ambt in de vroeg-christelijke gemeente. Dat woord werd overgenomen in het christelijk Latijn en is zo in de moderne Europese talen terechtgekomen: Nederlands ‘bisschop’, Engels *bishop*, Duits *Bischof*. Misschien is het woord via de Angelsaksische missionarissen, zoals Willibrord en Bonifatius in de 7e en 8e eeuw, of al eerder in de 5e-7e eeuw via het Frankisch in het Nederlands terechtgekomen.³⁰³ In de rooms-katholieke Kerk is een bisschop ‘een priester van de hoogste rang (...) veelal belast met het bestuur van een bisdom’.³⁰⁴

Zienvriendschap

In het apostolische ⁷Werk in Nederland is mijn eerste associatie als ik denk aan de opzieners die ik persoonlijk ken en heb gekend – er één van zienvriendschap, in de eerste plaats met de apostel. Dietrich Bonhoeffer verwoordde vriendschap zo:

*Geen bevelen
geen dwingende wetten of dogma's,
maar goede ernstige raad die vrij maakt
verwacht de rijpe man
van een trouwe vriend.*

*Ver of dichtbij
in geluk of ongeluk,
de een erkent de ander
als trouwe gezelschap
op de weg
naar vrijheid en menselijkheid.³⁰⁵*

Oudste

‘De oudste is zondag bij ons in de dienst!’. Die mededeling geeft me een feestelijk en dankbaar gevoel. Wat een merkwaardige arbeidsnaam eigenlijk: oudste. Daarbij verwacht je niet bepaald een jonge vrouw, eerder een oude man met een grijze baard. Zulke mannen (Hebreeuws *zekenim*, letterlijk ‘zij die een volle baard dragen’) zaten in Bijbelse tijden in de stadspoort en spraken daar recht. * Waar komt die naam vandaan?

* Spr 1:21,
Klaagl 5:14

Oud, ouder, oudst

Het Nederlandse woord ‘oud’ betekent oorspronkelijk ‘lang geleefd hebbend’.³⁰⁶ Het is eigenlijk een voltooid deelwoord van het Germaanse *alan* ‘voeden, opgroeien’, dat verwant is met het Latijnse werkwoord *alere* ‘voeden’. ‘Ouder’ is de vergrotende, ‘oudst’ de overtreffende trap van ‘oud’. ‘Oudste’ wordt ‘gebezigd als benaming voor personen op leeftijd, en vandaar, met bijgedachte aan de eerwaardigheid van bejaarden, ook bepaaldelijk om diegenen aan te duiden wie men in een bepaalden kring bijzonderen eerbied bewijst.’³⁰⁷

‘Oud’ kan betekenen: ‘enige tijd gebruikt en daardoor min of meer versleten’.³⁰⁸ Men giet geen jonge wijn in oude zakken.[†] ‘Oud’ kan ook waardering inhouden: ‘De sier van oude mensen is hun grijze haar’.[‡] Het Bijbelboek Daniel schildert het visioen van God als ‘oude wijze’ met ‘hoofdhaar als zuivere wol’.[§] In andere vertalingen van deze passage wordt God een ‘Oude van dagen’ genoemd, een toonbeeld van wijsheid. Daar komt het onuitroeibare beeld van God als een oude man in een wit kleed vandaan.

† Mat 9:17
‡ Spr 20:29
§ Dan 7:9

In de benaming ‘oudste’ klinkt waardering door. In het Oude Testament is ‘oudste’ (Hebreeuws *zakeen*) de aanduiding voor de hoofden van aanzienlijke families. Zij krijgen die titel niet op grond van hun leeftijd, maar van hun status. Zeventig oudsten staan Mozes terzijde bij de sluiting van het verbond met God.[¶] In de Septuagint en in het Nieuwe Testament wordt die term vertaald met het Griekse *presbuteros* ‘oudere’. Daarmee worden de oudsten van het volk Israël aangeduid. Ook de leiders van de eerste christelijke gemeenten heten zo: ‘In elke gemeente stelden zij (namelijk de apostelen) oudsten aan’.^{**}

¶ Ex 24:9-11

** Hand 14:23

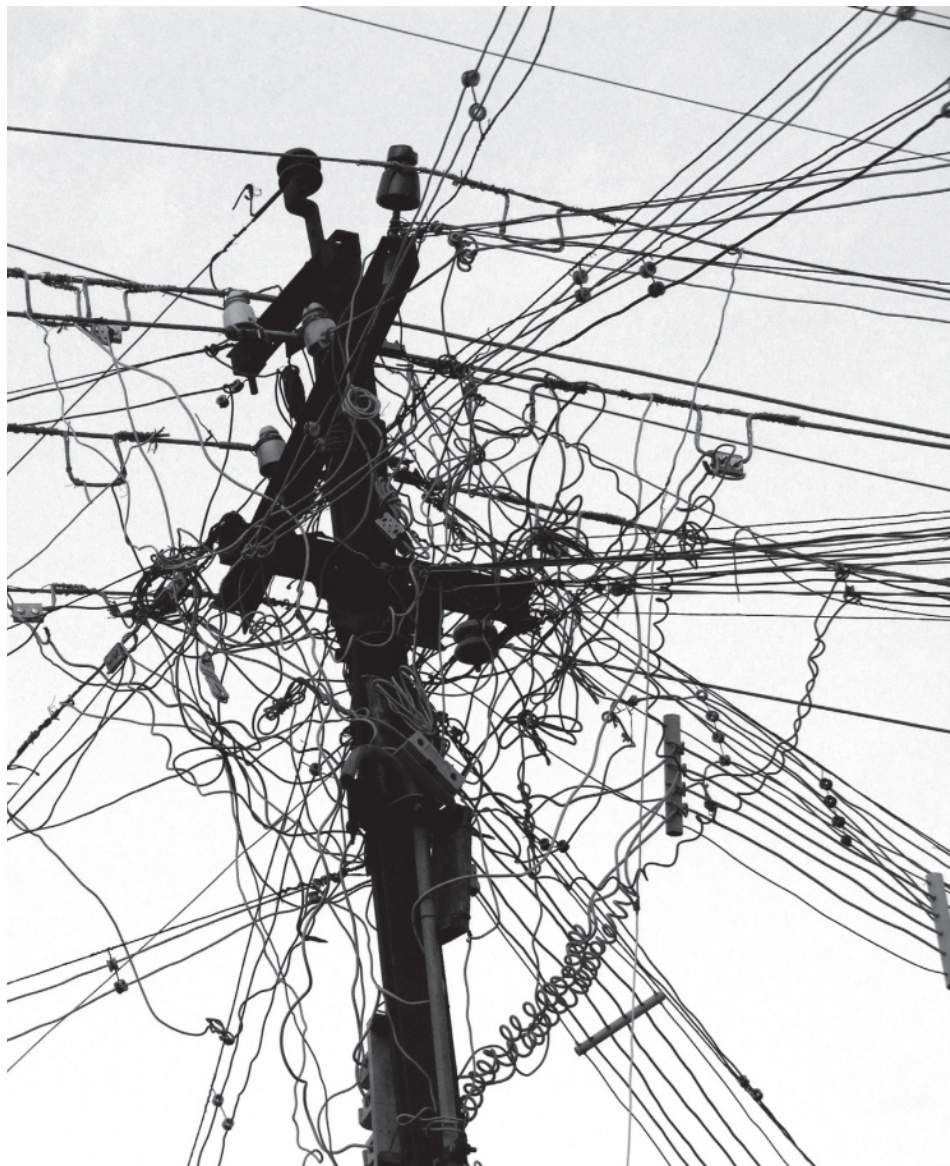
Oudste = priester = voorganger

Het Griekse *presbus* ‘oud’ is afgeleid van *paros* ‘voor’ en *bainein* ‘gaan’, dus ‘iemand die voorgaat’ (in leeftijd). Het Nederlandse woord ‘priester’ is rechtstreeks van het Griekse *presbuteros* afgeleid. ⁷ ‘Priester’, ‘oudste’ en ‘voorganger’ verwijzen in principe naar dezelfde functie: de volgende generatie ‘voorgaan’, in wijsheid.

Veel oude maatschappijvormen waren gebaseerd op verwantschap. De hoofden van de aanzienlijke geslachten heetten bij de Romeinen *patres* ‘vaders’. Het college dat zij vormden heette in het Latijn *senatus* ‘raad van ouden’. De leden daarvan sierden zichzelf met de titel *senator*.

‘The Elders’

De gedachte dat iemand met levenservaring die niet gebonden is door belangen en vooroordelen de gemeenschap waardevolle diensten kan bewijzen, is niet verdwenen. Op 25 januari 2008 nam de toen 89-jarige Nelson Mandela het initiatief om met een groep van dertien zeer vooraanstaande wereldburgers, onder wie de voormalige president van de VS Jimmy Carter

en oud-VN-topman Kofi Annan, wereldproblemen aan te pakken, waar de politici niet aan toe komen. Desmond Tutu, één van de 'Elders', zegt ervan:

Degenen die men moet hoogachten zijn niet de mensen met militaire macht, zelfs niet de mensen met economische macht. Het zijn degenen die de verantwoordelijkheid op zich hebben genomen om van de wereld een betere plaats te maken. Wij – The Elders ('De Oudsten') zullen ons inspannen om die mensen te steunen en ons best doen voor de mensheid.

Sinds 2008 kennen we ook in Het Apostolisch Genootschap een *Elder*. Nadat hij was vrijgesteld van zijn plaats als voorganger van Perth (West-Australië) kreeg oudste A.P. Tribbick in 2008 van apostel Riemers deze eretitel.

De apostolische traditie

De naam 'oudste', of 'ouderling' is van het begin af aan één van de benamingen voor de vele ambten waaraan het apostolische ⁷Werk zo rijk is. In de Katholiek Apostolische Kerk werden de ⁷'herders' (elke gemeente had er zes!) ook wel ⁷'priester' of 'oudste' genoemd. In de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen, opgericht in 1902 door apostel J. Kofman, kwamen zowel gemeente-oudsten als districtsoudsten voor. Apostel L. Slok vertrouwde in de eerste jaren na 1946 enkele districten toe aan de leiding van districtsverzorgers die de arbeidsnaam ⁷'priester' of ⁷'herder' droegen en daarnaast ook als voorgangers de zorg voor een gemeente hadden, mannen in wie apostel L. Slok een onbegrensd vertrouwen had, 'de enge lijfrok'.³⁰⁹ Niet alle districtsverzorgers die de arbeidsnaam ⁷'oudste' droegen, hadden zich immers na de ⁷roeping in 1946 onvoorwaardelijk achter hem geschaard. Allengs wees hij deze districtsverzorgers, met wie hij wekelijks vergaderde, aan als oudsten, de 'betere Vaderkenners'.³¹⁰ In de arbeidsperiode van apostel J.L. Slok was het weliswaar regel dat districtsverzorgers de arbeidsnaam 'oudste' kregen, maar dat was geen automatisme. Herder D.J. Vaartjes-Kwakkel werd in 1996 de eerste vrouw die als districtsverzorger werd aangewezen, een bewogen moment.³¹¹ Op tweede paasdag 1997 kreeg zij de oudstenaam. De districtsverzorgers zijn en waren belast met de geestelijke verzorging. Sinds de ⁷roeping van apostel D. Riemers kregen de districtsverzorgers daarnaast ook meer bestuurlijke taken. Bij de nieuwjaarsontmoeting van 2008 maakte apostel Riemers een uitbreiding van het bestuur bekend, die het mogelijk maakt dat de opziener en districtsverzorgers zich concentreren op hun kerntaak, de zielsverzorging. Een oudste is in de eerste plaats 'voorganger van de voorgangers' in zijn of haar district. Daarmee is de cirkel rond: een oudste is een priester en een voorganger. Zal er een moment komen waarop we alle (arbeids)namen zijn vergeten?³¹²

Priester

We naderen een kruispunt. Het verkeerslicht staat op groen, maar de kruising is gedeeltelijk geblokkeerd door andere auto's. Ik knipper ongeduldig met mijn lichten. 'Is jou dat nooit overkomen, pap?' vraagt mijn zoon die naast me zit. —Wat is een priester? Waarom gebruiken we die naam in ons ⁷Werk?

Priester = oudste

Een priester is 'een ambtelijk dienaar in een eeredienst'.³¹³ Het Nederlandse woord 'priester' komt van het Griekse *presbuteros* en betekent oorspronkelijk 'ouderling, oudste'. ⁷'Oudste' en 'priester' zijn dus eigenlijk identiek. 'Priester' is via het Latijnse *presbyter* overgenomen uit het Grieks; 'oudste' is een vertaling van het oorspronkelijke Griekse woord. Het verwijst naar de situatie in de eerste christengemeenten, waar de ⁷apostelen in elke gemeente 'oudsten' aanwezen.*

* Hand 14:23

Priesterschap in het oude Nabije Oosten en de Grieks-Romeinse wereld

Het Hebreeuwse woord voor 'priester' is *koheen*. Hij werd zo genoemd omdat hij 'voor God staat', de gemeenschap voor God vertegenwoordigt. Dat element treffen we ook aan in andere beschavingen van het oude Nabije Oosten. Priesters waren middelaars tussen goden en de mensen. Zij vormden een elite die een directe lijn had met God of de godenwereld. Gewone mensen niet.

Priesters en priesteressen in de Griekse cultuur waren daarentegen gewone burgers. Het meest gebruikelijke Griekse woord voor 'priester' is *hiereus* 'iemand die heilige handelingen verricht'. Priesterschappen werden tijdelijk vervuld, net zoals politieke ambten.

Ook Romeinse priesters waren gewone burgers. De Romeinen hadden priesters in soorten. Eén ervan was de *pontifex* 'bruggenbouwer'. De Romeinse godsdienst bewaarde trekken van een natuurgodsdienst. Het oversteken van een rivier zou de riviergod kunnen vertoornen. Het was de taak van de *pontifex*, de godheid met offers te verzoenen.

Het christendom

In menig opzicht vormde het christendom een breuk met de antieke religieuze tradities. De heidense tempel (Grieks *hieron* 'heilige plaats') was het huis van de godheid, dat alleen door de priester mocht worden betreden. In zijn Areopagusrede maakt Paulus het verschil duidelijk: 'De God die de wereld heeft gemaakt (...) woont niet in door mensenhanden gemaakte tempels. (...) Want in hem leven wij, bewegen wij en zijn wij'.[†] Johannes noemt Jezus Christus de hogepriester 'die een koninkrijk uit ons gevormd heeft en ons gemaakt heeft tot priesters (*hiereis*) voor God'.[‡] Op deze passage is de opvatting gebaseerd dat de christelijke kerk een algemeen priesterschap kent van alle gelovigen.

† Hand 17:24-28

‡ Op 1:6

De rooms-katholieke traditie kent de priester als een geestelijke, die een wijding heeft ontvangen en op grond daarvan bevoegd is de sacramenten toe te dienen. In de middeleeuwen vormde de geestelijkheid een aparte stand. De protestantse kerken kennen wel ouderlingen, maar geen gewijde priesters. Predikanten zijn alleen 'bedienaren des woords' en staan in dienst van de gemeente.

De apostolische traditie

De Engelse Katholiek Apostolische Kerk had de vier 'basisambten' (apostelen, profeten, evangelisten en herders-leraren) opnieuw ingevoerd.* De kern was het geloof in de directe goddelijke bezieling middels mensen, in de eerste plaats door de apostelen.³¹⁴ * Ef 4:11

In de Hersteld-Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen, opgericht door apostel J. Kofman in 1902, werden alle ambten geordend onder de apostel.³¹⁵

Bij alle latere vereenvoudigingen in de structuur van de bedieningsnamen in Het Apostolisch Genootschap bleef de functie van priester onaangetast. Ook de ⁷apostel, ⁷opziener, ⁷oudste en ⁷herder vervullen priesterlijke functies. In de *Handreiking aan geestelijk verzorgers binnen Het Apostolisch Genootschap* (2008) staat dat van geestelijk verzorgers wordt verwacht dat zij zich kunnen inleven in gevoelens van broeders, zusters en jeugd en voor gaan in barmhartigheid en vergevingsgezindheid. Zij zijn nabij, bezielen, maken bewust en troosten. Priesters mogen daarenboven de eredienst verzorgen en ⁷heilshandelingen verrichten. Hun taak wordt het meest zichtbaar op de kruispunten van het leven.

De binnenkant

'De Apostel noemde me al herder, maar ik moest nog priester worden', zei oudste Geerlof in de jaren '60 van de vorige eeuw. Dat sloeg op de binnenkant. Wat is een priesterlijke ⁷gezindheid?³¹⁶ Priesterlijk denken en handelen hoeft gelukkig niet voorbehouden te zijn aan mensen die de arbeidsnaam 'priester' dragen.

Apostel L. Slok richtte zijn Weekbrieven menigmaal aan het 'priesterlijke Volk Gods'. Hij zag het als de taak van alle apostolischen te zorgen voor meer barmhartigheid en vergevingsgezindheid, kort samengevat als de christusgezindheid. Hij zag het als zijn taak de broeders en zusters daarvoor steeds opnieuw te bezielen. Zijn medewerkers, de dienenden, ondersteunden hem in die arbeid. Hij plaatste de geestelijke verzorging in het teken van de functie van ons ⁷Werk voor de samenleving. Alle apostolischen hebben in die visie een priesterlijke taak te vervullen. Zo is het naar mijn overtuiging nog steeds. Het persoonlijk verbond met de apostel houdt die levensopdracht in.³¹⁷

Je zou kunnen zeggen dat wij in het apostolische Werk door het gebruik van de naam en de gezindheid van de priester zijn oorspronkelijke betekenis pogen te herstellen: een 'bruggenbouwer', die verbinding legt, of helpt leggen, tussen het menselijke en het goddelijke, tussen mensen onderling, en tussen de mens en zichzelf, vooral op kruispunten van het leven. Gewone mensen, met een bijzondere opdracht.

*Ik wil, zoals door God bedoeld
een mens zijn die het leed doorvoelt
en troosten hen, die smachten.*

(...)

*Een Priester voor de mensheid zijn
die met begrip voor zielepijn,
de wonden mag genezen.*³¹⁸

Roeping

‘Als God mij roept ...’ In mijn herinnering hoor ik de hoge tenoren van het mannenkoor. Enkele stemmen. Driemaal klinkt de roep. Driemaal volgt het antwoord: ‘... zal ik nooit weig’ren’.³¹⁹ Het lied verwijst naar de roeping van apostel Lambertus Slok in 1946. Op bewogen beelden is dat moment vastgelegd.³²⁰ Eerste paasdag 2011 zal een nieuwe apostel worden geroepen. Als één woord uit onze apostolische woordenschat een bewogen geschiedenis heeft, dan is het wel ‘roeping’.

In het moderne Nederlands wordt het woord nog maar spaarzaam gebruikt. ‘Roeping’ is ‘het roepen van de mens door God tot zijn bestemming’.³²¹ Roeping verwijst naar God, en dat wordt in een geseculariseerde samenleving als de onze steeds lastiger.

Wie worden er geroepen? Dichters, zoals de Griekse schaapherder Hesiodos (ca. 700 v.C.), die op de hellingen van de berg Helikon zijn kudde hoedde, toen hij door de Muzen als dichter werd uitverkoren. Profeten, zoals de jonge tempeldienaar Samuël. God riep hem driemaal. Pas de derde keer begreep hij het. Toen antwoordde hij: ‘Spreek, uw dienaar luistert’.* Verpleegsters, zoals de zestienjarige Florence Nightingale die in 1843 in haar dagboek schreef: ‘Ik hoorde de stem van God. Hij riep me in Zijn dienst.’ Pas veel later ontdekte zij wat die roeping inhield. Zij werd ‘de dame met de lamp’ die op het slagveld dag en nacht de gewonden opzocht en verzorgde. Koninginnen, zoals Juliana, die bij haar inhuldiging in 1948 zei te zijn: ‘... geroepen tot een taak, die zo zwaar is, dat niemand die zich daarin ook maar een ogenblik heeft ingedacht, haar zou begeren, maar ook zo mooi dat ik alleen maar zeggen kan: “Wie ben ik, dat ik dit doen mag”.’ En apostelen. Voor de tollenaar Matteüs waren Jezus’ woorden: ‘Volg mij’ genoeg. Hij was geroepen en werd met de elf andere apostelen uitgezonden.[†]

* Sam 3:10

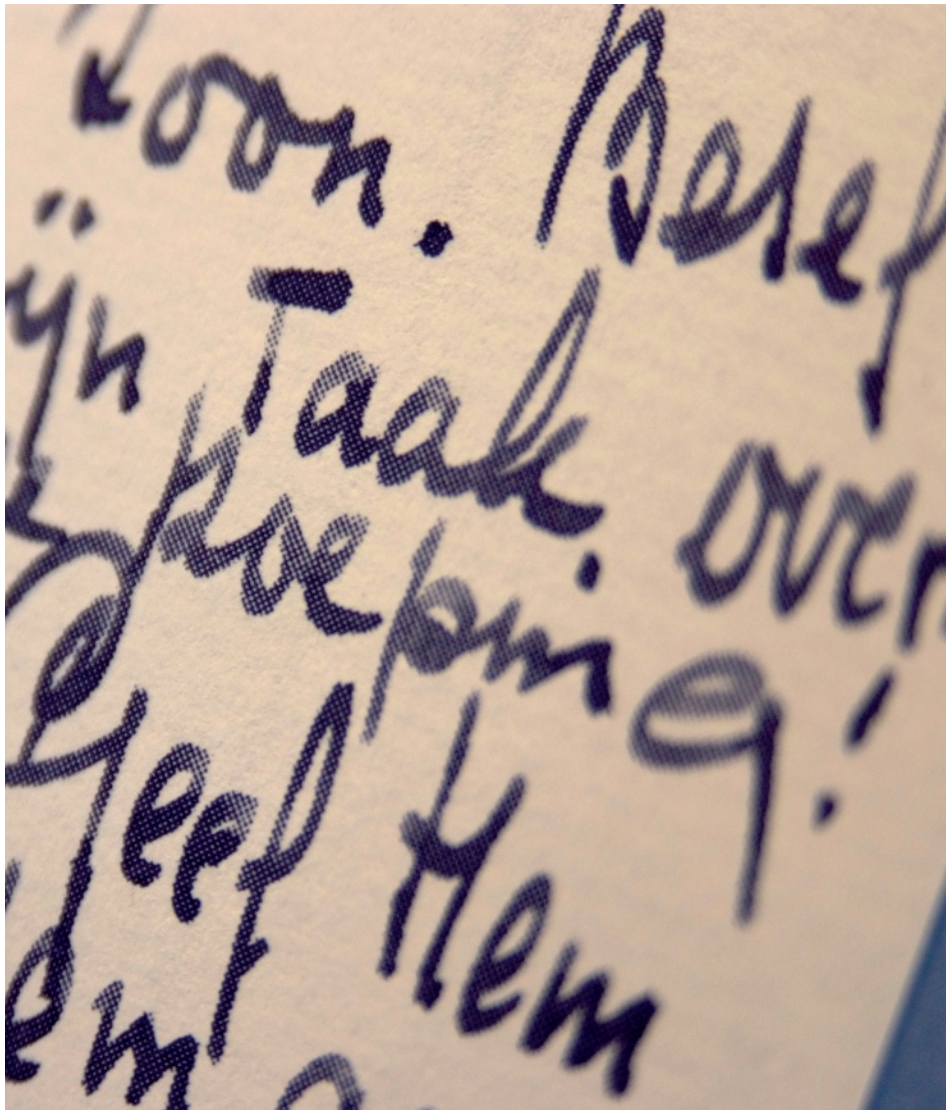
† Mat 9:9,
Mat 10:2-5

‘... zijt gij niet een apostel?’

Op 7 november 1832 werd de jonge jurist John B. Cardale geroepen tot ⁷apostel met de woorden: *Convey it, convey it; for art thou not an apostle?* ‘Deel die (de Heilige Geest) dan uit! Want zijt gij niet een apostel?’.³²² Nog zijn er levende getuigen onder ons van de roeping van apostel Lambertus Slok, tweede paasdag 1946. Opziener H. Schurink had eindelijk, na een lange dienst, de naam genoemd. In de woorden van het stenografisch verslag:

Oneindig liefdevol sprak onze Opziener tot den nog steeds in zijn armen liggenden oudste Slok: ‘Oudste Slok! Wees nu nog even sterk, toe, richt u op! Om Godswil jongen, laat ons niet in den steek. (...) Hebt U, Oudste Slok, dat geloof, dat het God is die U roept? Geeft U antwoord en zeg dat U het gelooft!’ (...) ‘Ja, Opziener! Ik geloof!’³²³

Op 7 juli 1984 werd opziener en apostelhelper Jan Lambertus Slok door opziener E.J. Scheeper als apostel geroepen. ‘De grootste in barmhartigheid, vastberadenheid en onomkoopbaarheid.’ Zo had apostel L. Slok, zijn vader, het al in 1974 in zijn testament vastgelegd. Een roeping die voor de geroepene volkomen onverwacht kwam. In het testament stond de opdracht ‘de platgetreden paden te bezijden en steeds voor een nieuwe denkwereld open te staan’,³²⁴ een opdracht die hij zeventien jaar lang met grote toewijding heeft waargemaakt, met inbegrip van de laatste ⁷heilshandeling die hij op 2 juni 2001 als apostel ver-

richtte, waarin hij brak met de traditie door zelf, bij leven, zijn opvolger aan te wijzen.³²⁵ In het Oude Testament is een parallel te vinden. De profeet Elia gooide zijn mantel over Elisa heen, die aan het ploegen was. Meteen liet Elisa zijn ossen in de steek en ging met Elia mee, die hij later zou opvolgen.*

* 1 Kon 19-21

Wie heeft er dan geroepen?

Geen enkele menselijke taak is boven een andere verheven en kan daardoor meer aanspraak maken op de naam 'roeping' dan een andere. De wezenlijke verantwoordelijkheid is voor ieder mens dezelfde.

We zijn gewend het woord 'roeping' te gebruiken als iemand geroepen wordt. 'Roeping' kan echter in ouder Nederlands ook actief gebruikt worden: 'een kreet slaken'.³²⁶ Jezus schreeuwt het uit aan het kruis, 'met stercke roepinge': † 'Mijn God, mijn God, waarom hebt u mij verlaten?' † Zoals de mens God roept 'uit de diepte', § ³²⁷ zo roept God de mens. Op tweede paasdag 2006 riep apostel D. Riemers ons op niet alleen een bepaalde plaats, of een bepaald arbeidsterrein als een heiligdom te zien, maar ons hele leven zo in te richten dat wij aan de samenleving bouwen als Gods woonplaats, 'een tempel God tot eer'.³²⁸ In een geseculariseerde wereld, waarin mensen hun eigen leven als verbrokkeld, zelfs verscheurd, ervaren, kan van onze levensopdracht een integrerend, helend vermogen uitgaan.

† Heb 5:7 sv
(ed. 1637)

† Mat 28:46

§ Ps 130

Mijn roeping leren verstaan

Niemand zal het in zijn hoofd halen om tegen een hond te zeggen: 'Wees hond!' Hij is al helemaal hond. Een mens echter ervaart zijn bestaan als onvoltooid, juist omdat hij weet dat zijn levensdagen beperkt zijn. Daarom is mens-zijn een opdracht, een roeping, een appel. De mens is geroepen als deelgenoot in Gods schepping. Dat begon al bij Adam, die zich in de hof van Eden voor God verborgen hield: 'God riep de mens: "Waar ben je?"' ¶ 'DE ROEPING VAN DE MENS IS MENS TE ZYN' schreef Multatuli in 1861.³²⁹ Daar is alles mee gezegd, maar het is ook het begin van alles.

¶ Gen 3:9

Apostolischen zijn zo bevoorrecht een apostel in hun midden te hebben die hen wil voorgaan, zijn roeping volgend, als een aansporing en een bemoediging voor ieder om zijn of haar roeping te verstaan. Elk mens is geroepen God als liefdemacht te openbaren.

Jeugdappel

Juni is de maand van het jeugdappel. Het Nederlandse woord 'appel' is afgeleid van het Latijnse *appellare* 'noemen, roepen'. Het jeugdappel is een oproep aan alle apostolische jonge mensen om gehoor te geven aan hun levensopdracht: werken aan solidariteit en liefdevolle verhoudingen tussen mensen. Een oproep ook om de apostel, en elkaar, bij het aanvaarden van die verantwoordelijkheid niet alleen te laten. Nu eens ben je de roepende, dan weer word je geroepen.

Staan en gaan

We gaan aan de rondgang; de voorganger staat achter de dientafel, de broeders, zusters en jeugd zitten in de bank. 'Wij buigen ons vol dank en eerbied / voor 't vele wat er werd gedaan';³³⁰ 'In een heilige ontroering / knielen wij eerbiedig neer';³³¹ zo gedenken we degenen die ons in Gods ⁷Werk zijn voorgegaan. Gaan, staan, zitten, buigen, knielen; woorden die beschrijven wat er in de dienst gebeurt, afgezien van spreken en zingen. Het zijn bewegingen die behoren tot het zorgvuldige weefsel van de liturgie. Hoe essentieel ze zijn, zien we als we kinderen observeren die 'dienstje spelen'.³³² Wie wel eens een dienst van een andere geloofsrichting heeft bijgewoond, zal opgemerkt hebben hoe verschillend de gebruiken kunnen zijn en hoe verwarrend, als je daarin niet thuis bent, terwijl ze voor ons zo natuurlijk zijn als onze ademhaling. Wat betekenen gaan, staan, zitten, buigen en knielen in de apostolische traditie?

Staan en gaan

De werkwoorden *stan* en *gan* komen al voor in de oudste overgeleverde vormen van het Nederlands (10e eeuw). Oorspronkelijk betekent 'gaan': 'zich te voet voortbewegen van personen'.³³³ De grondbetekenis van 'staan' is: 'in opgerichte houding op zijn voeten rusten',³³⁴ 'overeind zijn'.³³⁵ Die betekenissen zijn zichtbaar in de vaak aangehaalde uitspraak van apostel J.H. van Oosbree: 'Wilt gij tegenover alle geesten het staan en gaan behouden, geloof dan vóór alle dingen in Uzelf!'.³³⁶

Zitten

Het Nederlandse 'zitten' gaat terug op de Indo-Europese wortel **sed-*, te herkennen in het Griekse (*kat*)*hizesthai* 'gaan zitten'. Die houding vinden we normaal als we in de dienst luisteren naar de voorganger die staat te spreken. Tot in de 16e eeuw echter stonden de gemeente en het koor tijdens de kerkdienst. Alleen ouderen en invaliden mochten op banken langs de muur plaats nemen. Als een bisschop gezeten op zijn *kathedra* (Grieks voor 'zetel') spreekt, oefent hij zijn leergezag uit. De Nederlandse woorden 'kathedraal' (kerk met een bisschopszetel) en 'katheder' (spreekgestoelte) zijn van *kathedra* afgeleid.

De gewoonte om zittend te onderwijzen heeft een lange traditie. In de synagoge mocht iedere volwassen joodse man voorlezen uit de Schrift. Dat gebeurde staande. Daarna mocht hij, gezeten, de tekst uitleggen, onderwijzen. Toen Jezus te Nazaret uit de profetieën van Jesaja had voorgelezen, 'rolde hij de boekrol op (...) en ging weer zitten; (...) Hij zei: "Vandaag hebben jullie deze schrifttekst in vervulling horen gaan"'. *

* Luc 4:14-22

Buigen en knielen

Buigen en knielen doen we tijdens de eredienst niet letterlijk. Aan de banken of stoelen in onze plaatsen van samenkomst ontbreken knielplanken. In onze liedteksten was en is wel sprake van buigen in overdrachtelijke zin. Na zijn roeping op tweede paasdag 1946 gaf apostel L. Slok als eerste lied op:

'k Zal met mijn gansche hart Uw eer
vermelden, Heer! (...)
Ik zal mij buigen op Uw eisch.³³⁷

Daaruit sprak een levenshouding.

In de diverse godsdiensten is een grote verscheidenheid aan gebedshoudingen te vinden: staande, zittende, knielende of liggende. Uit het vroege christendom is de zogenaamde orantenhouding bekend: rechtopstaande, de handen gestrekt ter hoogte van de oren.

Komen en gaan

Misschien kunnen we de bewegingen van de eredienst wel samenvatten als 'komen en gaan'. Eerst worden we genodigd om te komen. "Kom", klinkt nu het nodend woord.³³⁸ Ons gaan naar de dienst is een komen tot bezinning op onze levenstaak. Wie de zaal binnenkomt, meldt zich even in stil, persoonlijk gebed, staande.

Voor aanvang van de dienst staan de priesters de voorganger op te wachten bij de ingang van de bijzaal. Zij gaan gewoonlijk pas zitten als de voorganger is gearriveerd en verheffen zich weer als voor de dienst het ⁷'consistoriegebed' wordt uitgesproken. Vervolgens gaan zij, de voorganger voorop, naar de zaal, die zij na een ⁷klop op de deur betreden.³³⁹ De gemeente staat op, een teken van eerbied voor de 'gezondene', zoals men vroeger zei, die 'aan de plaats van de apostel' de dienst zal verzorgen. De voorganger staat achter de dientafel en spreekt, de gemeente zit en luistert.

De gemeente verheft zich om te zingen en op belangrijke momenten, soms spontaan, altijd bij ⁷heilshandelingen en elke zondag op het kernmoment van de dienst: het gebed voor de rondgang. De arbeid maakt dat we 'even stilstaan in de tijd'.³⁴⁰ De gemeente staat op, vouwt de handen in gebed, sluit de ogen, misschien met een lichte neiging van het hoofd. Ieder bevestigt haar of zijn verbondenheid met God als de bron van alle zijn, voor ons steeds opnieuw concreet gemaakt in het ⁷verbond met de apostel, en aanvaardt de nieuwe kans:

‘Blijf niet staan’.³⁴¹ Het vernieuwen van het ⁷verbond³⁴² wordt zichtbaar gemaakt in de rondgang. Oud en jong, groot en klein, een veelkleurige gemeenschap komt in beweging, soms rustig, soms vrolijk, bijna dansend. ‘Door de geordende beweging wordt de energie der liefde vrijgemaakt.’³⁴³ De godsdiensthistoricus G. van der Leeuw zegt het van de Weense wals, maar het zou evengoed van de rondgang gezegd kunnen worden.

Dan breekt weer het moment van gaan aan. De voorganger of een van de priesters spreekt het dankgebed uit. De gemeente neemt daaraan staande deel. In het dankgebed is de opdracht opgenomen, een wekelijks *mission statement* om Gods liefde in de samenleving te brengen. Apostolischen zijn letterlijk ‘mensen met een opdracht’. *Ite, ecclesia missa est*, ‘Gaat heen, de gemeente wordt uitgezonden’, zo klonk het eeuwenlang aan het einde van de kerkdienst in het Latijn. De rooms-katholieke naam voor de eredienst, ‘mis’, heeft er haar naam aan ontleend. Een ‘missie’ is een uitzending, een opdracht, de apostolische activiteit bij uitstek.³⁴⁴ Wij komen naar de dienst om, weer geschikt gemaakt, met een vernieuwde opdracht, de samenleving in te gaan. De slotliederen van het zangkoor onderstrepen die opdracht. ‘Roep dus uit en doe de werken / waartoe gij gezonden zijt’ klonk het voorheen.³⁴⁵ Nog steeds klinkt het: ‘Laat ons van harte getuigen met vreugde: / God is liefde, God is liefde!’.³⁴⁶

Zou je de dienst naar de vorm een ‘spel’ mogen noemen van komen, staan, zitten, buigen, knielen, rondgaan en weer uiteengaan? Spelende voor Gods ⁷aangezicht?

Stroom

'Er gaat een stroom zo klaar en rein ...',³⁴⁷ 'Welk een stroom van reine liefde ...',³⁴⁸ 'Er is een stroom die je draagt ...',³⁴⁹ 'Het Woord als stroom des levens',³⁵⁰ 'Een stroom van ongekende zegen die telkens ons opnieuw verheft',³⁵¹ 'Let the love light carry like the mighty river flowing from the stream',³⁵² 'Kom werp u geheel in dien stroom',³⁵³ het beeld van de stroom is in de taal van apostolischen misschien wel een van de meest gebruikte metafoeren. We werpen ons erin, baden ons erin, drinken ervan, lezen eruit,³⁵⁴ zonder al te veel na te denken over een hygiënische volgorde. Meestal accentueert het beeld de reinheid, de kracht, of het godsvertrouwen, soms ook de bereidheid open te staan voor nieuwe ontwikkelingen: 'Merk op waarheen die stroom zich wendt, hoe hij nieuw leven wekt.'³⁵⁵

*Nieuwe gedachten staan nooit op zichzelf; ze vloeien voort uit het groeiende, evoluerende leven, waarbij de genialiteit is gelegen in het opmerkingsvermogen van de mens 'waarheen de stroom zich wendt', in de ontspannen fijngevoeligheid voor levensverschijnselen en in het bezielende verlangen het leven een mogelijkheid te bieden voor verdere opgang.'*³⁵⁶

Een karakteristieke passage uit één van de laatste Weekbrieven van apostel L. Slok, die vaak is geciteerd.

'Het ritme in mijn leven'³⁵⁷

De Nederlandse woorden 'stroom' en 'stromen' zijn verwant met het Grieks *rhein* 'stromen' en daardoor ook met 'ritme', van het Grieks *rhuthmos*. De Indo-Europese wortel is *sreu-, *srou-, *sru- 'stromen, vloeien'.³⁵⁸ 'Stroom is een benaming voor een voortvloeiende, zich voortbewegende vloeistof en al wat daarbij wordt vergeleken', ook bijvoorbeeld elektriciteit.³⁵⁹

'Een beek die ik niet doorwaden kon'

De oudtestamentische profeet Ezechiël (6e eeuw v.C.) beschrijft hoe van onder de tempel water opborrelt. Eerst vormt het een beek; het water reikt tot aan de enkels. Dan wordt het een bredere stroom; als men erdoor waadt, komt het water eerst tot aan de knieën, dan tot aan de heupen. Het wordt een rivier waarin men kan zwemmen. Aan weerszijden schieten vruchtbomen op. De stroom wemelt van de vis en maakt zelfs de zee gezond. * In Israël is stromend water een kostbaarheid; het inspireert tot beeldrijke taal: 'Een boom, geplant aan stromend water. Op tijd draagt hij vrucht, zijn bladeren verdorren niet. Alles wat hij doet komt tot bloei',^{†360} 'Zoals een hinde smacht naar stromend water, zo smacht mijn ziel naar u, o God'.^{‡361}

Stromend water is levend water. In het Nieuwe Testament stroomt het water overvloedig: in de Jordaan, waarin Jezus gedoopt wordt,[§] en in een bron bij Jeruzalem, Betesda, die op gezette tijden in beroering komt en dan zijn geneeskrachtige werking uitoefent, maar, wondergenezing of niet, je hebt een mens nodig die je erin werpt.³⁶² Jezus wordt gezien als de bringer van levend water, het levende geloof.[¶]

Metamorfosen

Kort na het einde van de Tweede Wereldoorlog, toen een groot deel van Europa in puin lag, schreef de Duitse componist Richard Strauss een muziekstuk voor strijkers met de titel

* Ez 47:1-12

† Ps 1:3

‡ Ps 42:2

§ Mat 3:13

¶ Joh 7: 38

Metamorfosen ‘Gedaanteverwisselingen’. Het operagebouw in München, waar hij triomfen had gevierd, was verwoest. Op ruim 80-jarige leeftijd componeerde hij een stuk, dat een wonderlijke mengeling is geworden van weemoed — bij het verloren gaan van zoveel waardevols door het oorlogsgeweld —, serene aanvaarding van de toestand zoals hij was en — door alles heen — hoop op het herrijzen van de cultuur uit de verwoesting. Het hele stuk wordt gedragen door een intense spanning. Het was een nieuw stuk, maar toch ook weer niet. Strauss maakte gebruik van thema’s van oudere componisten: Beethoven en Wagner, die hij samenvlocht in een nieuwe compositie.

Een Romeinse dichter, Ovidius, schreef omstreeks het begin van onze jaartelling een groot dichtwerk met dezelfde titel: *Metamorfosen*.

*...er is niets in deze hele wereld
dat blijft. Alles verglijdt, elk ding krijgt vorm en gaat voorbij.
Ja, ook de tijd verstrijkt in een gestadige beweging
als een rivier die net zomin haar stroom kan stuiten als
een vluchtig uur kan stilstaan, zoals water water voortstuwt
en in de rug geduwd wordt, maar ook zelf naar voren duwt,
zo holt de tijd vooruit en zit zichzelf ook achterna en
vernieuwt zich steeds ...*³⁶³

Dezelfde stroom

Vrijwel iedereen kent de uitspraak die aan de Griekse wijsgeer Herakleitos (ca. 500 v.C.) wordt toegeschreven: *Panta rhei kai ouden menei*. Letterlijk vertaald is dat: ‘Alles stroomt en niets blijft.’³⁶⁴ Dat alles verandert is een tamelijk loze bewering. Het gaat echter niet om verandering zonder meer. Dat blijkt uit een andere, iets minder bekende uitspraak van deze denker: ‘Het zijn dezelfde rivieren waarin wij stappen en het zijn niet dezelfde.’ Het ligt er maar aan hoe men ernaar kijkt: de rivier is dezelfde, maar er stroomt een tel later alweer ander water door. Het is nieuw, en toch ook weer niet. Herakleitos wil blijkbaar wijzen op het gebrekkige vermogen van ons, mensen, om in het stromende water de rivier te herkennen.

‘Er gaat een stroom, zo klaar en rein ...’

Het is nog niet eens zo eenvoudig om helder te formuleren wat we met ‘die stroom’ bedoelen. Ik denk: de herstellende en helende kracht van het leven zelf. De lotgevallen van een mensenleven kan men zien als een stroom, waarop men zich kan laten drijven, of waardoor men meegesleurd wordt: ‘Leiden zal het lot wie wil, wie niet wil dwingt het’ zegt Seneca. Het leven, of ‘het lot’, brengt me op een bepaalde plaats. Als ik erin slaag de situatie waarin het leven mij heeft gebracht te aanvaarden, is het geluk bereikbaar, hoe moeilijk en uitzichtloos de toestand ook mag zijn. Mensen als Abel Herzberg en Etty Hillesum gingen nog een stap verder. Zij spraken zelfs in een concentratiekamp van *amor fati* ‘liefde voor het lot’. Zou het vermogen om in het vlietende water de rivier te herkennen een voorwaarde voor levensgeluk zijn? Misschien doelt de oude aristocraat, hoofdfiguur in de roman *De Tijgerkat* van Giuseppe Tomasi di Lampedusa, daarop als hij zegt: ‘Alles moet veranderen, opdat alles hetzelfde blijft.’³⁶⁵

Uitstrekken, zich

U Je naar iets uitstrekken, naar iets wat eigenlijk boven je macht ligt, reiken met de toppen van je vingers. Voor apostolischen is dat een bekende beeldspraak. 'Apostolisch-zijn is een levenshouding, waarnaar we ons in de praktijk van alledag willen uitstrekken'. Zo staat het beschreven in de *Werkbladen voor de jeugdverzorging*.³⁶⁶ Apostel D. Riemers noemt in een Weekbrief de 'gezindheid van Jezus, 'een gezindheid waarnaar je je kunt uitstrekken'.³⁶⁷ In het hedendaagse Nederlandse spraakgebruik is het werkwoord in deze betekenis echter niet bekend.³⁶⁸

'... jaag ik naar het doel ...'

In Ons Weekblad (1948) staat een verslag van een bijeenkomst: kerstkaarten kleuren voor 'onze jongens' in Indië.³⁶⁹ Het was blijkbaar een vrolijk en toch ook hooggestemd samenzijn. Een paar zinnen aan het slot van het verslag zetten me op het spoor van een mogelijke verklaring van die merkwaardige uitdrukking 'zich uitstrekken naar':

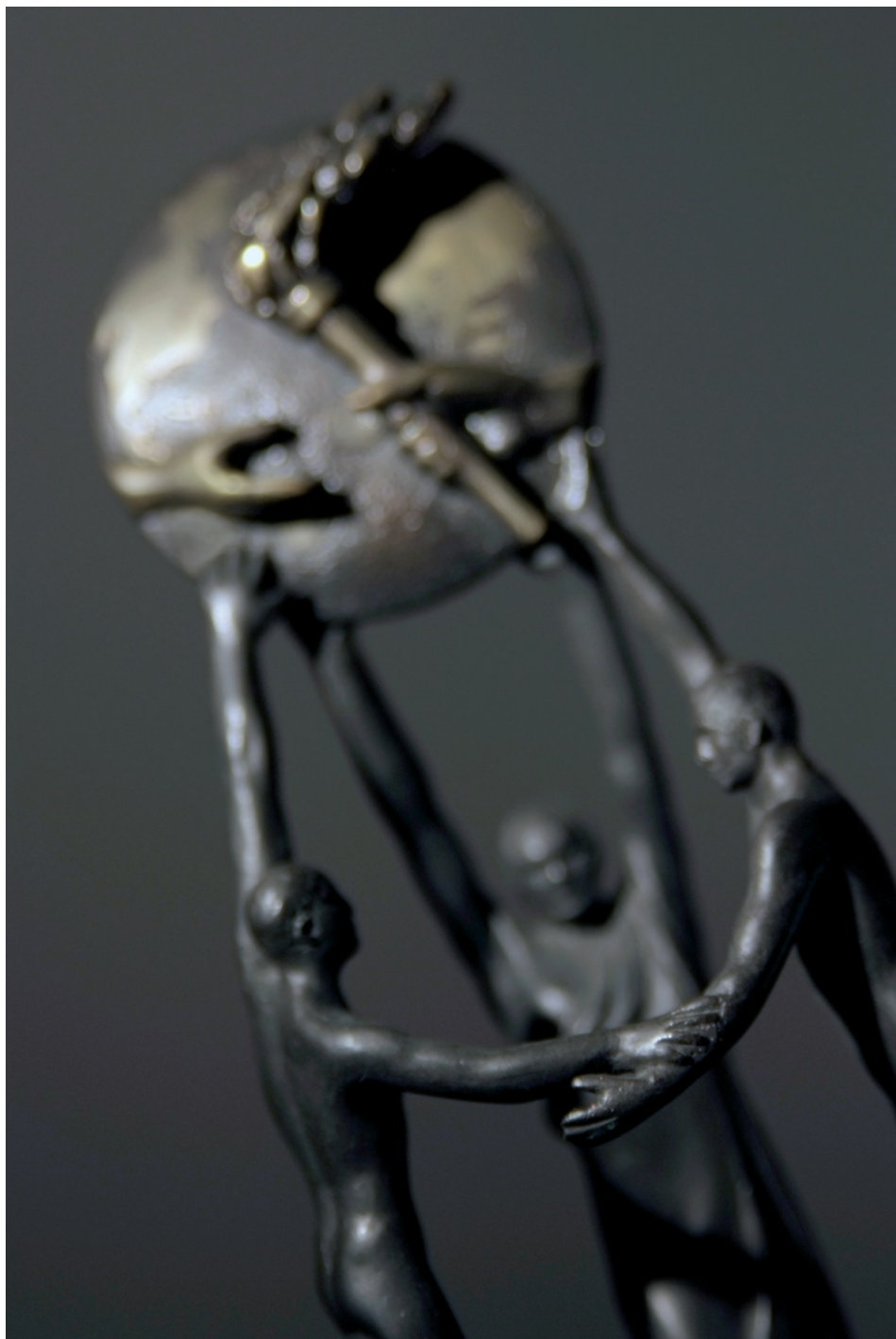
Apostel Paulus teekent ons in den bijbel een athleet. Wij zien hem voor ons, de vingertoppen, als het ware, uitgestrekt naar het doel. Wij willen ons met ons gansche wezen uitstrekken naar het groote alles overheerschende levensdoel, n.l. verwerkelijking GODS, in hoogste instantie!

Ik vond de Bijbelplaats die de inspiratiebron lijkt te zijn geweest: 'Ik vergeet wat achter mij ligt en richt mij op wat voor me ligt. Ik ga recht op mijn doel af ...'*. In de Griekse grondtekst staat: *tois de emprosthen epekteinomenos*, wat letterlijk vertaald betekent: 'mij uitstrekkend naar wat vóór is'. De NBG-vertaling (1951) sluit nauwer aan bij de oorspronkelijke tekst: '... mij uitstrekkende naar hetgeen vóór mij ligt, jaag ik naar het doel ...' Paulus' doel is: 'de hemelse prijs waartoe God mij door Christus roept'. Ook elders spreekt hij over: '... de wedstrijd lopen die voor ons ligt'.† Zou de ons bekende uitdrukking 'zich naar iets uitstrekken' inderdaad van Paulus afkomstig zijn? * Fil 3:13-14
† Hebr 12:1

'Ik wil streven ...'

Al generaties lang zingen we, in verschillende tekstvarianten, het lied 'Ik wil streven, dat m'n leven/God is toegewijd.' Wie de teksten uit de verschillende perioden naast elkaar legt, ziet dat het doel is verschoven. Was het doel in de bundel van 1933 nog te vinden 'aan gene zij',³⁷⁰ in de hemel dus, en zeker niet in de verlokkingen van de 'wereld', in de tekst van 2005 ligt het doel in liefdevol, godegewijd leven, hier en nu. Immers, Gods koninkrijk ligt in de mens verborgen. 'Zie, het Koninkrijk van God is binnen in u.'³⁷¹ ‡ Luc 17:21 HSV

Het is boeiend om te zien hoe het nieuwe zicht op God en op de mens in 1948 ingang vond. De hierboven geciteerde eenvoudige, enthousiast geschreven tekst van een anoniem gebleven broeder of zuster getuigt daarvan: 'ons uitstrekken naar verwerkelijking GODS'. De oude beeldspraak van Paulus, die gericht is op een doel buiten de mens – het geloof, de genade van Christus – wordt toegepast op het nieuwe doel dat binnen in de mens ligt: de 'verwerkelijking' of openbaring van God als liefdemacht in en door mensen. De mens die zich bewust is van zijn mogelijkheden treedt in de plaats van de zondaar. Die opvatting sluit aan bij de humanistische traditie, die zelf overigens uit het christendom is voortgekomen.

Worden wie je bent

De Duitse dichter Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) heeft een belangrijke rol gespeeld in het ontwerpen van een nieuw mensbeeld, dat zich heeft vrijgemaakt van het traditionele christelijke zondebesef.³⁷² In zijn grote tragedie *Faust* worstelt de held met de grote levensvragen. In de proloog van het stuk zegt de Heer (God): *Es irrt der Mensch so lang er strebt* ('De mens dwaalt zolang hij streeft'), maar aan het einde van het tweede deel is de slotsom toch: *Wer immer strebend sich bemüht, / den können wir erlösen* ('wie altijd strevend zijn best doet, die kunnen wij verlossen'). In deze visie is de mens in wezen goed, het evenbeeld van God. Hij draagt het goddelijke in zich. Als hij blijft zoeken naar het hogere, verwerkelijk hij, worstelend met het kwaad, en niet zonder grote fouten te maken, het goddelijke in zichzelf.

Een andere uitspraak van Goethe is: *ich bin, damit ich werde* ('Ik ben, opdat ik word'). Talloze dichters en filosofen zouden het hem nazeggen. 'Worden wie je bent'. De oudste formulering ervan heb ik gevonden bij de Griekse dichter Pindarus (6e eeuw v.C.): 'Word zoals je bent',³⁷³ met andere woorden: kijk naar je mogelijkheden! Het zijn de woorden van een trainer tot een toekomstig sportkampioen: je kunt het!

Het Erfdeel der Vaderen

In 1978 ontstond de gedachte apostel L. Slok voor zijn 74ste verjaardag een bijzonder geschenk te geven namens alle jeugd van de derde, confirmanten- en jongerenkring: een beeldhouwwerk.³⁷⁴ Overal in het land werden ideeën verzameld, besproken en getekend. Jan Timmer uit Dordrecht, professioneel beeldhouwer, kreeg de opdracht met deze ideeën als uitgangspunt een ontwerp te maken, dat uiteindelijk resulteerde in een kunstwerk, 'Het Erfdeel der Vaderen', dat op 21 augustus 1980 aan de apostel werd aangeboden. De originele bronzen afgietsels zijn te bewonderen in de plaatsen van samenkomst Hilversum-1 (Badhuislaan) en Dordrecht. In menige apostolische huiskamer is een kleine bronzen sculptuur te vinden naar hetzelfde ontwerp: ons embleem, – de wereldbol, de ⁷fakkel, de jonge en de oudere hand – wordt geheven door een in een mantel gehulde gestalte. Hij wordt gesteund door een naakte figuur naast hem. Een derde, jongere man reikt, staande op één voet, met de toppen van zijn vingers naar het ideaal. Hij strekt zich ernaar uit.

Verbond

‘Verbondsvernieuwing’. Zo noemen we sinds 1948 de vergadering met Pasen van alle dienenden in ons genootschap met Pasen.³⁷⁵ Waarom? En: wie vernieuwt het verbond met wie?

Het Nederlandse woord ‘verbond’ heeft dezelfde stam als ‘band’ en ‘binden’, een woord, dat het Nederlands gemeen heeft met andere Indo-Europese talen. Een ‘verbond’ duidt een ‘vereniging van personen tot een bepaald doel’ aan, bijvoorbeeld het Humanistisch Verbond.³⁷⁶ Een verbond is ‘een overeenkomst waarbij men zich tot iets verplicht’,³⁷⁷ een wederzijdse belofte tussen twee of meer partners.

Ongelijkwaardige relatie

In de Bijbel duidt het woord ‘verbond’ op een ongelijkwaardige verhouding. Het volk is dienstbaar en gehoorzaamt aan Gods wetten; de ⁷Heer biedt bescherming. Het begint al bij Gods belofte aan Adam.^{*} Deze belofte wordt hernieuwd in het verbond met Noach, na de zondvloed. De regenboog is voor God het teken van dat verbond, de toezegging dat hij het scheppingswerk altijd zal voortzetten. Zevenmaal wordt het woord ‘verbond’ (Hebreeuws *briet*) herhaald; zo groots is het, zo compleet. [†]³⁷⁸ De Verbondsgedachte is dan ook de basis voor de hele joodse godsdienst en cultuur.

Volgens de joodse traditie werden de beloften van God aan Adam en Noach vernieuwd aan Abraham en zijn nageslacht, aan Jakob en Mozes. Door de tien geboden te aanvaarden en zich daaraan te houden, ging het Joodse volk zichzelf zien als ‘het Volk Gods’, ‘Gods Eigendom’,[‡] voor oudere apostolischen vertrouwde termen. Hoe is die gedachte ontstaan?

Tijdens de zogeheten Babylonische ballingschap in de 6e eeuw v.C. droomden de Joden, zoals we hierboven zagen, van een totale ommekeer in de machtsverhoudingen, culminerend in de verwachting van de komst van de Messias.³⁷⁹ Toen de Joden mochten terugkeren naar hun geboorteland, zagen zij daarin een bevestiging van hun geloof in JHWH als de enige ware God. Zij interpreteerden de rampspoed die hun tot dan toe was overkomen als hun eigen schuld, namelijk het afwijken van het geloof in JHWH, en gingen de bemoeienis van God met het volk van Israël zien als een belofte voor de toekomst. Dat was het begin van de zo kenmerkende Verbondsgedachte, die teruggeprojecteerd werd in de geschiedenis.³⁸⁰

Apostel Paulus legde de kruisdood van Jezus van Nazaret uit als een offerdood, waardoor de relatie tussen God en mens werd hersteld.[§] Dat werd het Nieuwe Verbond. Daarmee kreeg, volgens de christelijke opvattingen, het verbond tussen God en het Volk van Israel, het stempel van het ‘Oude Verbond’.

Testament

In de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuagint, wordt het Hebreeuwse *briet* weergegeven door *diathêkê*, dat zowel ‘verbond’ als ‘testament, laatste wilsbeschikking’, kan betekenen. In het Latijn is dat woord vertaald als *testamentum*. Daarom spreken we van het Oude en het Nieuwe Testament, waarmee we de geschriften van het Oude en het Nieuwe Verbond bedoelen. Volgens de evangeliën heeft Jezus bij het Laatste Avondmaal vóór zijn kruisdood gezegd, terwijl hij zijn disgenoten de beker wijn aanreikte: ‘Drink allen hieruit, dit is mijn bloed, het bloed van het verbond, dat voor velen wordt vergoten

* Mat 26:27-28

tot vergeving van zonden.’* In de Statenvertaling (1618-1619): ‘... het bloed des Nieuwen Testaments ...’.

Van exclusief naar inclusief

Het Bijbelse verbond heeft een exclusief karakter; de uitverkorenen horen erbij, de rest niet. Toch heeft de Bijbelse verbondsgedachte ook een inclusief aspect. Het verbond van God met Noach en Abra(ha)m is bedoeld om vele volken te zegenen. Jezus gaf het teken van het Nieuwe Verbond ook ‘voor velen’.

De apostolische traditie sloot aanvankelijk bij de algemeen-christelijke aan, zij het dat, zoals te verwachten viel, de apostolischen als het nieuwe ‘Verbondsvolk’ werden gezien. Aanvankelijk waren het de verzegelden, degenen die uitverkoren waren om bij de wederkomst van Christus hem tegemoet te worden gevoerd.

† Joz 24:15

Later – sinds apostel L. Slok – werden diegenen tot het Verbondsvolk gerekend die met de apostel, als Mond Gods van zijn tijd, het ‘verbond des dienens’ sloten om de christusgezindheid in de samenleving te brengen, een verbond dat elke zondag in de rondgang werd bevestigd en eenmaal per jaar, op tweede paasdag, werd vernieuwd. In woord en ritueel werd aansluiting gezocht bij de joodse traditie: de verbondsvernieuwing te Sichem.[†]

Apostel J.L. Slok baseerde het verbond op de ⁷gezindheid waarvoor Jezus de grondslag legde en accentueerde de zielsverwantschap:

*We vinden elkaar in het belang dat we hechten aan de gemeenschap die we met elkaar vormen, in het verbond met de Apostel en in ons Gods- en mensbeeld. En toch is er een grote verscheidenheid van aanvoelen en zielsbeleven. Voor de een zal de gemeenschap een andere betekenis hebben dan voor de ander. Dat geldt eveneens voor de relatie met de Apostel. Die is niet voor iedereen dezelfde en mede afhankelijk van persoonlijke ervaringen. (...) Dit alles hoeft ons echter niet te verhinderen (...) onze apostolische identiteit herkenbaar te doen zijn.*³⁸¹

Apostel D. Riemers zegt het zo:

*Verbond betekent vandaag in ons gevoel meer dan een duurzame afspraak tussen de Apostel en de broeders en zusters. Het is eveneens de diepe verbondenheid met de Schepping en de gemeenschap die zo bepalend is voor onze apostolische identiteit. Religieuze verbondenheid die niet beperkt blijft tot het ‘ik’, maar het ‘wij samen’ omvat. (...) Werkelijk leven is leven in verbondenheid, met jezelf en de ander, in voor- en tegenspoed.*³⁸²

Een gevoel van innerlijke verbondenheid

We zijn mens, we weten dat we er zijn en dat al het andere er is. Met alle andere mensen en met al het andere in de schepping zijn we onverbrekkelijk verbonden. Toch ervaren we ons leven vaak als verbrokkeld en verbroken, omdat we het zicht op het geheel missen. Hoe bereiken we een gevoel van verbondenheid?

Op 5 april 1948 mijmert apostel L. Slok in zijn ⁷Weekbrief over zijn aanstaande reis naar Indië met de Willem Ruys. Ze zullen elkaar missen, de jonge apostel en de broeders en zusters. Toch, zo schrijft hij, zal er geen werkelijke afstand en scheiding zijn voor de reinen van hart, en dan:

*Doordenkende staat mij plotseling het ontzettende leed voor de geest, dat werd aangericht door de 'afstand-scheppende en scheiding-brengende' voorstellingen en begrippen. Zoo wordt angstvallig van elkaar gescheiden gehouden: God en mensch!*³⁸³

Het blijft verbazingwekkend hoe apostel Slok intuïtief, vanuit een sterk geloof, zonder filosofische of theologische scholing, tot zijn vernieuwende denkbeelden kwam en daarmee duizenden wist te bezielen.

Denkers gingen hem voor. De Duits-joodse filosoof Constantin Brunner (1862-1937), die, gevlucht voor het Duitse antisemitisme jarenlang in Nederland woonde en werkte, interpreteerde de woorden die Mozes spreekt bij het afkondigen van de tien geboden *Shema Israel Adonaj (JHWH) Elohenu, Adonai echad* – 'Luister, Israël, de ³⁸⁴Heer, onze God, de Heer is de enige!' – niet als een verwijzing naar een persoonlijke God ('de ene') maar als 'Het zijnde (al wat is) is één!'. ³⁸⁴ Jezus verwijst daarnaar en verbindt daaraan: 'Heb uw naaste lief als uzelf'. [†] De liefde voor de naaste vloeit voort uit het inzicht in de verbondenheid van alles wat is.

* Deut 6:4

† Mar 12:28-31

Als we inclusief denken, heeft dat gevolgen voor onze levensstijl. In de joodse en in de christelijke traditie sluit God een verbond met de mens. In het licht van deze tijd zien we dat uit onze verbondenheid met alles wat is, onze menselijke verantwoordelijkheid als deelgenoot in Gods scheppingswerk voortvloeit. Die maken we graag zichtbaar in een verbond met onze apostel.

*Laat me één zijn met het leven,
wat het mij ook neemt of geeft,
één zijn met het godd'lijk streven,
één, opdat het in me leeft.*³⁸⁵

Verhoging

‘Herder, wilt u dit vanaf de verhoging bekend maken?’ De verhoging; ons apostolische leven begint er, bij het blijde bericht van onze geboorte, en eindigt er, bij het sluiten van het levensboek. Wat is dat, de ‘verhoging’? Blijkbaar betekent het woord voor ons meer dan ‘verhoogde plaats, estrade; podium; optred; stellage’.³⁸⁶

Altaar

Het centrum van de liturgische aandacht in de dienst is de ‘verhoging’.³⁸⁷ Griekse en Romeinse tempels kenden geen ‘verhoging’; de Joodse tempel evenmin. Altaren kenden zij wel. Een altaar is een tafel waarop de maaltijd voor de goden, het offer, wordt bereid. Het is de plaats waar God met de mensen in contact treedt, in het Hebreeuws *mizbeach*. Voor de Bijbelse tempel stond een groot bronzen slachtofferaltaar.*

* 2 Kon16:10-17

Griekse en Romeinse heiligdommen waren de huizen van de goden, niet van hun vereerders.³⁸⁸ De ⁷priester mocht het heiligste der heiligen betreden. Gewone mensen bleven buiten en boden hun offergaven aan op het altaar (Grieks *bōmos*, Latijn *ara*). De goden hadden genoeg aan de braadgeur. De priesters verdeelden het vlees, onder elkaar en onder de vereerders, in die volgorde. Als we ons een barbecue voorstellen komen we er dichtbij. Er werd niet gepreikt. Er was dus ook geen behoefte aan een lessenaar of preekstoel.

Dat was anders in bepaalde filosofische vriendenkringen in de oudheid waar men stichtelijke brieven met elkaar las.³⁸⁹ Het was ook anders in de Joodse synagogen waar de Schrift werd gelezen en verklaard. Bij zulke samenkomsten had men een kathedra of spreekgestoelte nodig. Mogelijk hebben de oudste christelijke gemeenten uit beide kringen elementen overgenomen die zouden uitgroeien tot de christelijke preek of homilie (Grieks *homilia* ‘gesprek, samenkomst’). Voor die preek moest in de kerk een plaats worden gevonden.

Eucharistie

De oudste christelijke kerken zijn gebouwd als vergaderplaatsen van gelovigen. Het ‘altaar’ – van het Latijn *altare*, van *altus* ‘hoog’ en *ara*, dus eigenlijk ‘altaar met opzetstuk’ – is naar binnen verplaatst. Daarop worden echter geen brandoffers gebracht. Het is de plaats waar de gelovigen deelhebben aan de offerdood van Christus, waar de mis wordt opgedragen en de eucharistie – van Grieks *eucharistein* ‘dankzeggen’ – gevierd. De Schriftlezing en de preek – van Latijn *praedicatio* ‘verkondiging’, ook *sermo* ‘gesprek’, ‘sermoen’ – vormen slechts een bescheiden onderdeel van de liturgie. De ambo – van het Grieks *ambôn* ‘hoogte, kansel’ – of preekstoel is dan ook aan de zijwand aangebracht. De gelovigen zitten of knielen met hun gezicht naar het altaar, niet naar de preekstoel.

Kansel

In protestantse kerken is dat anders. De dienst is daar in de eerste plaats een dienst van het woord en die opvatting wordt weerspiegeld in de inrichting van de kerk. De preekstoel of kansel – van het Latijn *cancelli* ‘traliwerk, hek’, oorspronkelijk het hek waarmee het priesterkoor was afgescheiden van de rest van de kerk – verheft zich duidelijk zichtbaar in de kerk. Het altaar heeft plaatsgemaakt voor een avondmaalstafel, die slechts enkele malen per jaar wordt gebruikt tijdens een zogenoemde avondmaalsdienst.

‘Een tafel met een kleed’

In de Katholiek-Apostolische Kerk werd een uitvoerige liturgie gehanteerd, met eucharistievieringen in kostbare amtsgewaden. Daarbij hoorde een altaar. De prediking nam slechts een bescheiden plaats in.

Apostel Schwartz versoberde de liturgie. De eredienst kreeg een meer protestants karakter. Daarin paste meer ruimte voor de preek, en dus voor de verhoging. In 1864 werd een nieuwe plaats van samenkomst ingericht in de Haarlemmer Houttuinen 81 te Amsterdam.³⁹⁰

Om het geheel wat aan te kleden, liet de Apostel een verhoging maken, een paar treden boven de begane grond, waarop de tafel werd geplaatst met daarover een tot op de grond afhangend kleed. Op de tafel stond een glazen schoteltje met brood en een beker wijn. Links en rechts van de tafel stond een stoel, één voor de Apostel en één voor hem die de Apostel in rang opvolgde. (...) De Apostel heeft nog overwogen op de tafel een eenvoudig houten kruis te plaatsen maar dit werd hem afgeraden als teveel zwemend naar het Rooms-Katholieke geloof.³⁹¹

De grondvorm van de ons bekende verhoging is daar dus al aanwezig: een tafel, waarop de attributen voor de rondgang staan, schalen met brood en wijn. Deze zogeheten 'dientafel' staat op een podium (via het Latijn van het Griekse *pous*, *podos* 'voet') en is voorzien van een lessenaar voor de Bijbel en de ⁷Weekbrief, en kastjes of schappen voor meer dienschalen, voor de buidels die bestemd zijn voor de liefdesaanbieding en voor zangbundels. 'Dientafel' in deze betekenis is een kenmerkend apostolisch woord.³⁹²

Aandachtswand

Naarmate het woord van de apostel in de dienst belangrijker werd, werd de verhoging omvangrijker, totdat hij bijna de volle breedte van de zaal in beslag nam in de gebouwen die in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw in gebruik werden genomen. In die jaren werd gesproken over de ⁷apostel als 'het levende en sprekende Altaar Gods'.³⁹³ De verhoging was altaar en kansel ineens.

De verandering in de vorm van verhoging en dientafel weerspiegelt de ontwikkelingen in de eredienst, die op hun beurt verbonden zijn met veranderende inzichten in de apostolische denkwereld en de algemene maatschappelijke ontwikkelingen: imponerende brede, hoge en hoekige verhogingen in de jaren '50 en '60; kleinere, omarmende, met afgeronde hoeken in donkere houtsoorten in de jaren '70 en '80. In de jaren '90 kwamen lichtere houtsoorten in zwang en werden de verhogingen lager, strakker en minder massaal. Achter de dientafel bevindt zich de 'aandachtswand', gewoonlijk voorzien van ons embleem.³⁹⁴

Draadloos

Traditioneel staat de voorganger op de verhoging, achter de dientafel. De introductie van de moderne, draadloze geluidsversterking maakt het mogelijk dat de voorganger zich door de zaal beweegt en toch verstaanbaar blijft. ⁷Heilshandelingen, zoals doop en huwelijksbevestiging, vinden meestal plaats voor of naast de verhoging, waar mogelijk op het podium. De apostel verricht heilshandelingen zoals confirmatie en aanwijzingen gewoonlijk op de verhoging, achter de dientafel.

'De plaats waar mijn denken zich biddend naar richt'

De verhoging als plaats van aandacht, 'de plaats waar mijn denken zich biddend naar richt'.³⁹⁵ Zo zingen we het niet meer. Toch blijft het een plaats waar '... voor mij, zichtbaar, / Gods ⁷aangezicht licht'.

Volgen

‘Volg je nog?’ betekent in een gesprek tussen apostolischen iets anders dan: ‘Begrijp je me?’ ‘Volgen’, soms met een zweempje ironie gezegd, betekent zoveel als: ‘apostolisch zijn’, lidmaat zijn van Het Apostolisch Genootschap. Zijn apostolischen zulke volgzame types? Wie volgen ze eigenlijk? En waarheen?

Iemand die met het apostolische Werk kennismaakt, gaat ‘volgen.’ Hij of zij wordt ‘volgeling’ alvorens in de gemeenschap te worden opgenomen en te worden geconfirmeerd. Volgelingen vormen in sommige gemeenten een kring, waar zij zich gezamenlijk verder in ons Werk verdiepen om tot een persoonlijke keuze te kunnen komen. Zij zijn dan ‘onder bearbeiding.’

Voetspoor

‘Volgen’ is een woord van Indo-Europese oorsprong. Misschien heeft het Welsh, de taal van de inwoners van Wales (Groot-Brittannië) de oudste betekeniskern bewaard: *ol* is ‘spoor, voetafdruk’.³⁹⁶ Iemand volgen is in iemands voetsporen treden. Dat kan heel verheven zijn: ‘Zo willen wij in hun voetsporen treden’, zingen we, als we kenbaar willen maken dat we het levensideaal van degenen die ons voorgingen willen navolgen en overnemen.³⁹⁷ Volgen kan echter ook zo hinderlijk zijn dat het Wetboek van Strafrecht eraan te pas moet komen.³⁹⁸

‘Ze lieten alles achter en volgden hem’

De oorsprong van die specifiek apostolische betekenis is te vinden in de Bijbel. De evangeliën vertellen ons over Jezus’ volgelingen: zijn discipelen, die later als apostelen werden uitgezonden.* In onze taal zijn we trouw gebleven aan dat beeld: je moet eerst volgen, voordat je je ‘apostolisch kunt noemen, ‘uitgezondene’. Jezus volgen betekende een radicale ommekeer, een bekering, in het leven van zijn leerlingen. In het evangelie van Lucas wordt beschreven hoe Jezus langs het visrijke Meer van Gennesaret loopt en vissers ziet die hun netten spoelen.† Ze hebben de hele nacht niets gevangen. Jezus raadt hun dan naar dieper water te varen. Simon (Petrus) volgt die raad op. De netten dreigen te scheuren; zo rijk is de vangst. Een tekening van Rembrandt toont Jezus, Simon Petrus en zijn zwoegende makkers. Jezus heeft het volkomen vertrouwen van Simon Petrus gewonnen.³⁹⁹ ‘Ze lieten alles achter en volgden hem.’ ‘Volgen’ is dus heel letterlijk alles uit je handen laten vallen en meegaan. Niet iedereen kan dat zo radicaal. De ‘rijke jongeling’, een hooggeplaatst persoon, vraagt Jezus hoe hij deel kan krijgen aan het eeuwige leven. Hij krijgt de raad alles te verkopen wat hij heeft, het geld aan de armen te geven en dan Jezus te volgen. ‘Maar de man werd somber toen hij dit hoorde en hij ging terneergeslagen weg; hij had namelijk vele bezittingen’.‡

* Mat 10:2-5

† Luc 5:1-11

‡ Mar 10:22

Sekte

‘Volgen’ en ‘volgeling’ zijn woorden die niet goed passen bij de levenshouding van de moderne, autonome westerse mens. De tijd dat een echtgenote (altijd de vrouw, nooit de man) werd geprezen om haar volgzzaamheid ligt achter ons. Vrije keuze lijkt wel onverenigbaar met ‘volgen’. Als je het werkwoord ‘volgen’ in het Latijn vertaalt, *sequi*, kom je vanzelf bij *secta*, dat ‘leer, school, sekte’ betekent. Een sekte is dus een groep volgelingen. Sekte en sektarisme zijn begrippen met een negatieve lading. Een sekte is een ‘groepering die zichzelf

heeft afgesplitst van een kerkgemeenschap op grond van afwijkende opvattingen betreffende een of meer geloofspunten'.⁴⁰⁰ Is Het Apostolisch Genootschap dan een sekte? Niet meer dan de protestantse Kerk ten opzicht van de oorspronkelijke katholieke ('algemene') Kerk. Een echte sekte werkt aan haar eigen voortbestaan en twijfelt niet aan haar eigen gelijk. In die zin is Het Apostolisch Genootschap, dat twijfelen een 'zegen' durft te noemen en wars is van dogmatisme, zeker geen sekte.⁴⁰¹ Gods Werk, in en door mensen gewerkt, neemt diverse tijdelijke verschijningsvormen aan, zoekt altijd naar de waarheid, zonder de pretentie die te bezitten.

'Zo gingen zij samen verder'

Kunnen we de woorden 'volgen' en 'volgeling' wel blijven gebruiken? Nog maar een jaar of vijftien geleden zongen we: "k Wil u volgen, mijn Apostel, waar ook 't levenspad mij leidt'.⁴⁰² Enkele decennia daarvoor was het nog: "k Wil u volgen, U mijn Heiland', een tekst die overgenomen was van een Amerikaans origineel uit 1893. Apostolischen volgden eerst de Heiland, Jezus Christus, toen de apostel, eerst nog 'Godsgezant op aarde' genoemd.⁴⁰³ Halverwege de jaren '90 van de vorige eeuw kwam er een kentering. Sinds 1993 wordt de vriendschap bezongen met de apostel 'die zijn weg steeds zoekend gaat'.⁴⁰⁴ Geen 'Gids op al mijn levenswegen (...) die mij steeds troost en leidt',⁴⁰⁵ maar samen biddend het onbekende tegemoet.

Misschien krijgen we zo weer verbinding met het oudtestamentische verhaal van Ruth. Noömi, weduwe geworden, neemt afscheid van haar beide schoondochters, Orpa en Ruth, die beiden eveneens hun man hebben verloren. Zij gaat terug naar haar geboorteland Juda. Ruth wil haar echter niet verlaten. 'Waar u gaat, zal ik gaan, waar u slaapt, zal ik slapen; uw volk is mijn volk en uw God is mijn God.' 'Zo gingen zij samen verder'.⁴⁰⁶ Volgen is nabijblijven.

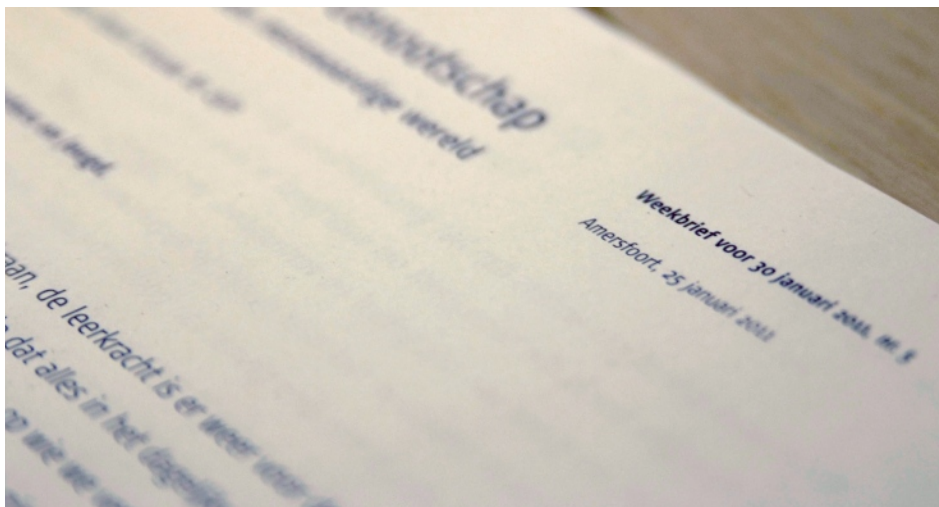
* Rt 1:16-19

Quo vadis?

'Volgen' kan ook duiden op navolgen. Op de Agnietenberg bij Zwolle schreef Thomas a Kempis in de 15e eeuw *De navolging van Christus*, na de Bijbel het meest gelezen boek ter wereld.⁴⁰⁷ Het gaat om de ⁷gezindheid van Christus, die men kan bereiken door zijn levensvoorbeeld na te streven.

Aan de Via Appia Antica in Rome, net buiten de stadspoort, staat een klein kerkje. *Domine, quo vadis?* heet het. Volgens de legende zou apostel Petrus op deze plek, toen hij tijdens de christenvervolgingen van Nero de stad verliet om zijn eigen leven te redden, Christus hebben ontmoet, die de stad inging. *Domine, quo vadis?* 'Heer, waar gaat u heen?' riep hij ontsteld. 'Ik kom naar Rome om weer gekruisigd te worden', antwoordde Christus. Petrus voelde zijn verantwoordelijkheid voor zijn broeders en zusters en keerde op zijn schreden terug naar de stad, de marteldood tegemoet.[†] Hij volgde Christus.⁴⁰⁸

† Joh 13:36

Weekbrief

Een bekend gebaar: de ⁷priester haalt de Weekbrief te voorschijn, de wekelijkse brief van de apostel, hij uit zijn binnenzak, zij uit haar handtas, voorzien van eigen aantekeningen. De Weekbrief maak je je eigen. Natuurlijk leest een kind de Weekbrief tijdens de 'kindereredienst'⁴⁰⁹ anders dan een militair in Afghanistan, maar in essentie is het gevoel bij alle apostolischen hetzelfde: deze brief is voor mij. 'Uw woord is de bezieling van ons leven.'⁴¹⁰

Epistel

Het Nederlandse 'brief' komt van het middeleeuws-Latijnse *breve*, de onzijdige vorm van het bijvoeglijke naamwoord *brevis* 'kort': een kort geschrift. Pas na de 17e eeuw krijgt het de huidige betekenis: 'Een geschrift, blijkens aanhef en slot aan één of meer bepaalde personen gericht ten einde dezen iets te doen weten en, gewoonlijk gesloten en van een adres voorzien, verzonden'.⁴¹¹ In het klassieke Latijn is het woord voor 'brief': *litterae* ('letteren') of *epistula* (uit het Grieks *epistolê*, letterlijk 'iets wat gezonden wordt, schriftelijke opdracht'), vandaar het Nederlandse woord 'epistel'. 'Weekbrief' is geen gangbaar Nederlands woord.⁴¹²

Brief over het geluk

De Griekse filosoof Epicurus (4e-3e eeuw v.C.) verkondigde zijn leer in brieven, die aan één persoon zijn gericht, maar voor een ruimer lezerspubliek bestemd. In zijn *Brief over het geluk* wil Epicurus de mensen bevrijden van de angst voor het ingrijpen van de goden in het menselijke leven en van de angst voor de dood. Zielenrust was het hoogste doel van de epicureïsche filosofie. Om dat doel te bereiken, kwamen de epicureërs bij elkaar in vriendenkringen, een soort 'huishgemeenten'. Daar lazen zij samen de brieven van hun leraar en hielden zij maaltijd, vierden verjaardagen en herdachten ontslapen vrienden. In de eerste christelijke gemeenten heeft de praktijk van de filosofische vriendenkringen (onder meer) als voorbeeld gediend.⁴¹³ Ida Gerhardt heeft in een gedicht de sfeer van die bijeenkomsten prachtig getroffen:

Tuin van Epicurus. Voor de vrienden

*Gij die in eenvoud wilt tezamenhoren,
de tiende jaarkring sloot om onze dis,—
waar vriendschap open als het zonlicht is
werd ons een ongepeild geluk beschoren.*

*In arbeid werd der uren goud ontgonnen;
de volle rijkdom van het eigen ik
vindt ieder terug, gespiegeld in de blik
van wie aan hem zijn klaarte heeft gewonnen.*

*Zie naar het licht —hoe kleurt het mild en stil
ons samenzijn. Wat grenzen zijn gesteld
aan wie het nodige slechts nemen wil?*

*Nog ongeweten wegen zult gij gaan.
Vriendschap — gij hebt haar reinigend geweld
alreeds beseft. Zo weet: zij ving pas aan.* ⁴¹⁴

‘Ik schrijf u nu eigenhandig’

Door de brieven van apostel Paulus werd de identiteit van de plaatselijke gemeenten versterkt. Bovendien: de gemeenteleden van Korinte beseften dat zij broeders en zusters hadden in Rome, in Philippi, en omgekeerd. Gewoonlijk zal Paulus zijn brieven aan een secretaris hebben gedictieerd. * Maar soms schreef de apostel zelf: ‘U ziet het aan de grote letters: ik schrijf u nu eigenhandig’.[†] De apostelbrieven vormen een rijke bron voor onze kennis van het vroege christendom.⁴¹⁵ Zij zijn geschreven nog voordat de evangeliën werden vastgelegd.

* Rom 16:22

† Gal 6:11

Tussen privé en publiek

De briefvorm maakt het mogelijk zowel heel persoonlijk als met een grotere groep lezers te communiceren. Een beroemde brieveschrijver als de filosoof Seneca (1e eeuw n.C.) richtte zijn brieven aan zijn vriend Lucilius, maar had zeker een ruimer lezerspubliek in gedachten.⁴¹⁶

Erasmus van Rotterdam (1469?-1536) schreef tijdens zijn leven honderden brieven (in het Latijn) die ook door anderen dan de geadresseerden werden gelezen en een belangrijke rol speelden in het intellectuele debat van zijn tijd. Wie een brief van Erasmus kreeg, liet die aan iedereen lezen.⁴¹⁷ Wat is de plaats van de Weekbrief in dit historisch proces?

‘Wekelijksch broodje’⁴¹⁸

Het Brood des Levens staat er boven een drukwerkje, gedateerd 4 december 1904 en gericht aan de ‘Broeders voorstanders en behoeftige leden’.⁴¹⁹ Het is een bewerking door apostel J. Kofman Rzn van de woorden van stamapostel F. Krebs. De pretentie van dit bescheiden blaadje is groot. Het wordt ‘Epistel’ genoemd, een verwijzing naar de Bijbelse apostelbrieven,

en de lezer wordt uitgenodigd de blaadjes te bewaren en later in te binden: 'Deze broodjes behoren tot den nieuwen Bijbel'. Het levende woord van de apostel werd gezien als belangrijker dan het Bijbelwoord.

Apostel J.H. van Oosbree zette deze traditie voort. *Spijzebrieven, Manna des Daags*, zo werden zijn Weekbrieven onder meer genoemd. Ze vormden voor de voorgangers en priesters het uitgangspunt voor de diensten en konden later door alle broeders en zusters in het *Zondagsblad* of *Weekblad* worden nagelezen.

Apostel L. Slok zag zijn Weekbrief als 'werkelijk een Hartensuiting, een opwellen uit een Hart, (...) dat zijn hele leven instellen wil om uw leven tot een zegen voor een ander te maken'.⁴²⁰ In de periode 1972 tot 1993 was 'Hartensuiting' de gangbare benaming voor de Weekbrief. Sindsdien is de naam 'Weekbrief'.

Ten tijde van de apostelen Van Oosbree en L. Slok was het uitzonderlijk dat een ander dan de apostel de Weekbrief schreef. Of de apostel nu op een buitenlandse reis was of in het ziekenhuis, altijd ging het schrijven van de Weekbrief door. Apostel J.L. Slok zorgde voor een cultuuromslag door regelmatig een beroep te doen op opziener H.J. Kooreman. De opziener gaf voor het eerst de Weekbrief voor de eerste zondag van de maand, jeugdzondag, een aparte, meer op jongere luisteraars en lezers afgestemde inhoud.

Apostel D. Riemers laat zich bijstaan door een groep broeders en zusters die met hem het 'Weekbriefoverleg' vormen. Hij heeft de kring van schrijvers verder uitgebreid met de leden van de kring van districtsverzorgers. In principe schrijven alle leden daarvan, vaak in duo's, eenmaal per jaar een Weekbrief. Sinds 2008 is er enkele malen per jaar ruimte om plaatselijk een zogeheten 'gemeenschapsbrief' te schrijven die als uitgangspunt dient voor de dienst in de eigen gemeenschap.⁴²¹

Sinds 2002 ontvangen alle lidmaten de Weekbrief vóór de zondag thuis. Voordien kregen alleen de dienenden de Weekbrief voor de zondag en de overige broeders en zusters achteraf. Sinds 2008 verschijnt een aangepaste versie van de Weekbrief op internet, op het openbare gedeelte van de website van Het Apostolisch Genootschap <http://www.apgen.nl/>.⁴²²

Epistel

De Weekbrief blijft de persoonlijke brief van de apostel aan alle lidmaten van Het Apostolisch Genootschap, waarvan de waarde vooral bepaald wordt door de bijzondere relatie tussen de lezer en de apostel, zelfs als de Weekbrief nu en dan niet persoonlijk door de apostel is geschreven. Die relatie is een van de kenmerken van het apostolische ²Werk, waaraan het zijn dynamiek en warmte te danken heeft.

Een buitenstaander zou een Weekbrief kunnen lezen als een column of een essay, maar ²apostolischen lezen hem als een opdracht, een 'epistel' in de oorspronkelijke betekenis. Je mag de kwetsbare woorden alleen 'wakker lezen', zoals Leo Vroman zegt, als je door de liefde bent gedreven..

*Doe deze woorden niet vergeefs ontwaken,
zij kunnen zich hun naaktheid niet vergeven;
en laat uw blik hun innigste niet raken
tenzij ge door de liefde zijt gedreven.*⁴²³

Werk

‘Wij zijn geen kerk, maar een Werk!’ Maar wiens Werk dan? En, je kunt werk hebben, of niet, maar kun je een Werk zijn? ‘Werk’ is misschien wel een van de meest karakteristieke woorden voor ... ‘Ons Werk’! Maar wat bedoelen we daarmee? Hoe komt het dat het woord zo bij ons is gaan horen?

De oorsprong van het woord ‘werk’ is te vinden in de Indo-Europese wortel *uerǵ- ‘doen, werken’. Daarvan is het Griekse *ergon* afgeleid: ‘werk’.⁴²⁴ ‘Liturgie’ (van *laos* ‘volk’ en *ergon*) is ‘werk voor en door het volk.’ Het duidt de handelingen aan die de gemeente verricht tijdens de eredienst.⁴²⁵ ‘Theurgie’ (van *theos* ‘god’ en *ergon*) is de rechtstreekse werking van het goddelijke die door middel van tovenarij kan worden opgeroepen. Met ‘Gods Werk’ doelen we echter in apostolische kring niet op de liturgie en zeker niet op hocus pocus.

Werk is ‘een met moeite en inspanning en met een bepaald doel verrichte handeling’.⁴²⁶ Het boeiende van ‘werk’ is dat het zowel de daad uitdrukt, als het resultaat ervan, het werkstuk. De leuze van een bepaalde voetbalclub, ‘Geen woorden, maar daden’, was in de Griekse oudheid al bekend als de tegenstelling tussen *logoi* (woorden) en *erga* (werken, of daden).

Godswerk en mensenwerk

De gedachte dat een god zou moeten werken, was in de Griekse oudheid nauwelijks te vinden. Goden hebben het gelukkigste leven dat je je denken kunt: zij doen niets. Goden scheppen geluk in hun wijsheid en deugd en weten absoluut zeker dat zij altijd zullen genieten.⁴²⁷

* Gen 3:19

In de Bijbel is werken, als het om mensen gaat, zwoegen, ‘zweten voor je brood’,* het gevolg van de vloek, die zij over zich hebben afgeroepen door godgelijk te willen zijn. Maar wat is het werk van God? Dat heb ik van oudste B.L.J. van der Hulst geleerd. De bakker bakt, de smid smeedt, God schept.⁴²⁸ ‘In het begin schiep God de hemel en de aarde’.[†]

† Gen 1:1

Toch zijn er voor de mens ook nog ‘goede werken’ weggelegd, de ‘werken van barmhartigheid’.⁴²⁹ de zieken bezoeken, de gevangenen troosten, de vreemdelingen huisvesten, de dorstigen laven, de hongerigen te eten geven en de naakten kleden.[‡] Het koorlied ‘Verschijning Gods’ verwijst daarnaar:

‡ Mat 25:35-46

*Gevangenen de vrijheid,
bedroefden troost te geven,
geen beker water weig’rend,
aan hem, die smachtend klaagt.*⁴³⁰

Het gaat in de eerste plaats om de ⁷gezindheid: ‘Wat jullie gedaan hebben voor een van de onaanzienlijksten (...), dat hebben jullie voor mij gedaan’, zegt Jezus.[§]

§ Mat 25:40

In de vroege middeleeuwen, toen de kloosterorden ontstonden, schetste Benedictus in zijn *Regel* een gedragslijn voor de monniken: *ora et labora* ‘bid en werk’.⁴³¹ Het eenvoudigste handwerk werd en wordt in kloosters met religieuze toewijding verricht, maar hoe mooi de handschriften ook zijn verlucht, en hoe voortreffelijk het bier ook is gebrouwen, het blijft monnikenwerk en wordt nooit godswerk. God schenkt Zijn liefde niet alleen aan mensen die hun best doen. De kerkhervormers legden in de 16e eeuw de nadruk op Gods genade, onafhankelijk van de ‘goede werken’ die de rooms-katholieke Kerk in ere hield.

Geen nieuwe sekte

In het *Testimonium* van de eerste Engelse ⁷apostelen (1836), dat werd aangeboden aan gekroonde hoofden en kerkleiders, staat het zo: 'Wij vormen geen nieuwe sekte, maar Gods eigen Werk ...'⁴³² Het was een reactie op de Franse Revolutie, die het rationalisme in haar vaandel had geschreven. De Engelse apostelen geloofden daarentegen dat God nog steeds werkzaam was door de kracht van de Heilige Geest. Er geschieden wel degelijk wonderen, zoals genezingen, en vurig bidden opende de weg naar God. De Ene christelijke Kerk zou van binnenuit vernieuwd moeten worden door herstel van de eerste christengemeente.^{*433}

* Efez 4:11

In de latere apostolische traditie bleef de uitdrukking ⁷'Werk Gods' of 'Godswerk' in zwang, ook toen de laatste van de Engelse apostelen gestorven was en hun hoop op de wederkomst niet bewaarheid was.⁴³⁴ De gedachte werd zelfs nog krachtiger uitgedragen. *Van wederkomstgedachte tot Werk in de wereld*, gaf B.L. Brand als titel mee aan de eerste J.H. van Oosbreelezing.

Sinds de roeping van apostel L. Slok werd 'Gods Werk' als 'bevrijdingswerk' verstaan, als een verlossing van oude denkbeelden. God was niet de God der wrake. De mens was niet zondig van hoofdhaar tot voetzolen, maar als hij zich bewust was van zijn ⁷roeping, kon hij uitgroeien tot een zegenaar die God als liefdemacht nabij bracht. In de apostolische taal uit de jaren '70 van de vorige eeuw lijkt 'Gods Werk' zich op het eerste gezicht te beperken tot de 'arbeid' in de gemeente. Het ging echter om de eenwording met de gedachtewereld van de apostel, waaruit het verlangen voortvloeide hem te ondersteunen.

Het Werk Gods nu

Hoe denken wij nu over het Werk Gods? We spreken nog, met een warm gevoel, over 'ons Werk'. Soms lijkt het wel een synoniem voor 'ons genootschap', maar dat is het niet. Het Apostolisch Genootschap is, mogen we hopen, deel van het universele Werk Gods, het scheppingswerk, dat niet voltooid is. Misschien moeten we 'Werk' en ⁷'God' niet als twee afzonderlijke elementen zien, maar als één scheppingsproces.⁴³⁵ Mensen kunnen daaraan actief en bewust deelhebben door bij te dragen aan vrede en menswaardigheid, daarvoor verantwoordelijkheid te aanvaarden en bovenal, door lief te hebben. Kunnen mensen niet 'God openbaren als liefdemacht'?⁴³⁶

Het Werk Gods was er al, toen het genootschap nog niet bestond en zal er blijven, zolang er mensen zijn die deel wil hebben aan de 'expeditie van bidden en van werken.'⁴³⁷

Zang

‘Kom je ook op zang?’ betekent: ‘Word je ook lid van het zangkoor?’ ‘Ga je naar zang?’ is: ‘Ga je naar de koorrepetitie?’ ‘Zangers!’ is een codewoord, tijdens de dienst of na afloop daarvan, uitgesproken door de voorganger, een teken voor dirigent en koor om een lied te gaan zingen. Zang en muziek brengen onze ziel in beweging.

‘... woorden die zeggen het niet ...’

‘Ik wil m’n God bezingen, maar woorden die zeggen het niet’.⁴³⁸ Steeds weer zoeken we getoonzette woorden om uit te drukken: ‘... waar woorden, klanken falen ...’.⁴³⁹ Wat is de geschiedenis van de woorden die aanduiden wat al die bewogenheid veroorzaakt: ‘zang’, ‘koor’, ‘lied’, ‘cantate’, ‘psalm’ en ‘muziek’?

‘Zang’ hoort volgens de taalkundige regels van de klankwisseling bij ‘zingen’. Het Gothische *siggwan* betekent ‘opzeggen, lezen’. Het is verwant met het Griekse woord *omphê* ‘gedragen, plechtige stem’.⁴⁴⁰ Het Latijnse *carmen* betekent ‘lied’, maar ook ‘toverspreuk’. Plechtig reciteren ligt dichtbij zingen. Zingen is betoveren. Orpheus zong zo prachtig dat de dieren vergaten te brullen en te krijsen. Zelfs de bomen en de stenen luisterden naar hem.

Je kunt van mensen, vogels en dingen – zelfs van kokend water – zeggen dat zij ‘zingen’:

*Van mensen: met de stem voortbrengen van geluid dat uit een (...) opeenvolging van tonen van verschillende hoogte, duur, sterkte enz. bestaat en dat meestal een taaluiting vormt. Van vogels: voortbrengen van toonreeksen die min of meer melodius zijn en kenmerkend voor de soort. Vooral van zangvogels gekarakteriseerd als welluidend en bij den mensch een gevoel van blijdschap oproepend.*⁴⁴¹

‘Koor’ is afgeleid van het Griekse *choros*, de dansplaats waar een zingende reidans werd uitgevoerd, de dans zelf, of de zangers/dansers als groep.⁴⁴² Toen het christendom kwam, verdween de dans en bleef de zang over. Een koor is nu onder meer ‘door een aantal personen gezamenlijk voortgebracht stemgeluid, met name met eenzelfde bedoeling’.⁴⁴³ Heel troostend als het eens mis gaat, het blijft een koor!

‘Lied’ is verwant met het Gotische *liuth* en met het Latijnse *laus* ‘lofprijzing, dankzegging’, een verwijzing naar het kerkelijke gebruik.⁴⁴⁴ Een ‘cantate’, eigenlijk het voltooide deelwoord van het Latijnse werkwoord *cantare* ‘zingen’, is ‘dat wat gezongen is’, een ‘compositie voor een of meer zangstemmen met instrumentale begeleiding, soms met koor’.⁴⁴⁵ Herder L. Slok liet in de jaren ’30 van de vorige eeuw in Schiedam een aantal bestaande kerstliederen aaneenvoegen tot een samenhangend geheel. Het was het begin van een grote traditie van oorspronkelijke apostolische cantates.

‘Psalm’ is afgeleid van het Griekse *psallein* ‘tokkelen op een snaarinstrument’.⁴⁴⁶ Het is de Griekse vertaling van het Hebreeuwse *tehilla* ‘loflied, hymne’. Het boek der Psalmen behoort tot de poëtische boeken van het Oude Testament. Onze huidige bundel telt enkele liederen die van psalmteksten zijn afgeleid.^{*447}

* Ps 1, 42, 43, 130

‘Muziek’ ten slotte is eigenlijk een Grieks bijvoeglijk naamwoord. Je moet er achter denken: *technê* ‘kunst’. *Mousikê technê* betekent ‘muzenkunst’. Muzen (*Mousai*) zijn de negen godinnen van kunsten en wetenschappen in de Griekse mythologie. Pas langzamer-

hand is muziek 'het kunstzinnig ordenen van klanken' gaan betekenen.⁴⁴⁸ In de middeleeuwen wordt de muziek tot de wiskundige vakken gerekend en beschouwd als de kunstvorm die het meest vrij is van aardse bindingen. Muziek is kunst bij uitnemendheid.

Het wonder van de apostolische muziekcultuur

Tijdens de arbeidsperiode van apostel F.W. Schwartz werden de Psalmen en Gezangen van de Nederlands Hervormde Kerk gezongen. Hoe komt het dat zich in ons Werk sindsdien zo'n enorme muzikale creativiteit kon ontwikkelen, waaraan we een schat van oorspronkelijke liederen en cantates te danken hebben? In plaats van een historisch exposé⁴⁴⁹ volsta ik hier met een citaat uit een Weekbrief van apostel L. Slok, geschreven na een ontmoeting met 5850 zangers in de Expohal te Hilversum, woorden die vandaag nog tot de ziel spreken van ieder die bereid is door de tijdgebonden formuleringen heen te luisteren naar de kern ervan.

'Muziek is de inkt waarmee de ziel schrijft'

*Er is een treffende overeenkomst tussen een ontmoeting met de Man Gods en zich openstellen voor de muziek. Beide zijn zo moeilijk te definiëren; het één zowel als het ander is een levensgebied van grote betekenis, omdat daar alleen de ziel aan het woord komt. Het is iets waarvan de essentie heel moeilijk verklaard, doch wel intens — soms tot tranen toe — beleefd kan worden. De diepste roerseen en gevoelens worden door een ontmoeting met de Man Gods in beweging gebracht, waarvan er vele zich zo diep afspelen, dat we er, ondanks onze huidige zielekennis, nog heel weinig van weten. En ook met de muziek, evenals de levensrelatie met de Man Gods, is het zó, dat het op ons kan inwerken zonder dat het 'de zeef' van de zuiver verstandelijke functies behoeft te passeren. Het is er én ... het bewijst zich in beleving; het doet ons, soms in korte tijd, anders denken, anders willen en anders verlangen. Muziek is 'de inkt' waarmee de ziel schrijft, zoals de levensadem uit de Mond Gods een bevruchtende uitwerking kan hebben. Maar in beide gevallen vraagt het 'een gebaande weg'. Het vraagt een 'geopend boek' zodat geschreven kan worden; het vraagt een geopende 'bloesem' zodat 'bestuiving' mogelijk is. Want niemand zal iets van de verborgen rijkdom van dit alles ervaren, als men er zich niet voor open stelt; eerst dan gaat er iets gebeuren. En dat iets is iets geweldigs: men gaat liefhebben!*⁴⁵⁰

Overzicht van apostelen en opzieners

Apostelen

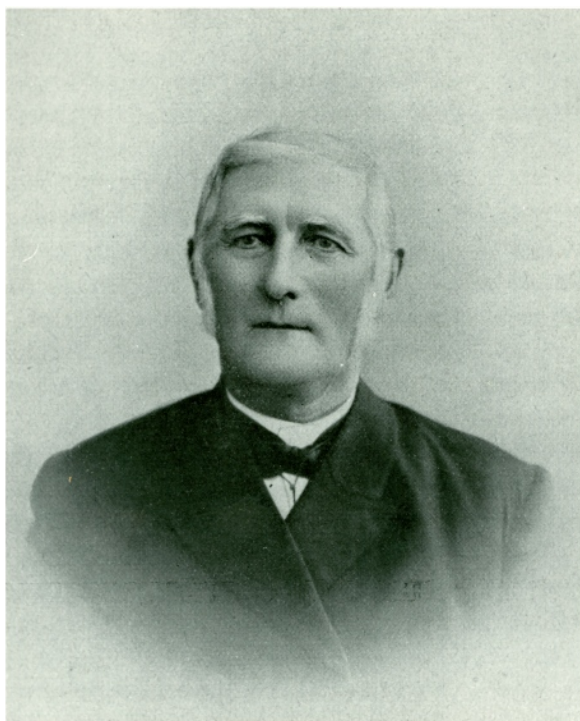
F.W. Schwartz	1863-1895
F. Krebs	1896-1905
J. Kofman Rzn	1898-1910
J.H. van Oosbree	1910-1946
L. Slok	1946-1984
J.L. Slok	1984-2001
D. Riemers	2001-2011

F.W. Schwartz

F. Krebs

J. Kofman Rzn

J.H. van Oosbree

L. Slok

J.L. Slok

D. Riemers

Opzieners

J. Kofman Rzn	1895-1898 (aangewezen als apostel)
E. Horsman	1901-1941 (overleden)
S.J. de Vries	1901-1922 (overleden)
E.G.W. Bloemers	1928-1930 (overleden)
J. Jochems	1933-1939 (aangewezen als apostel)
H. Schurink	1945-1954 (overleden)
G.M. Elberts	1953-1968 (overleden)
A.J. Diks	1958-1971 (overleden)
A.H. Kuypers	1973-1974 (overleden)
E.J. Scheeper	1976-1991 (overleden)
U. de Boer	1980-1981 (overleden)
J.L. Slok	1981-1984 (aangewezen als apostel)
S. Keijzer	1988-1997 (vrijgesteld)
H.J. Kooreman	1996-2003 (vrijgesteld)
F.H.J. le Fèvre	2003-

Bronnen en Literatuur*

Lexicografische bronnen

- *Deutsches Wörterbuch*, Grimm, J. en Grimm, W., Hirzel, Leipzig, 1854-1971, 16 delen, in 32 banden, geraadpleegd via <http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB>
- *Dierbare woorden. Beschouwingen over de woordenschat*, Verhoeven, C., Damon, Budel, 2002
- *Duden Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Grebe, P. (red.) Mannheim, 1963 (= Der Grosse Duden, Deel 7)
- *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, Philippa, M. e.a. (red.), Amsterdam University Press, Amsterdam, 2004-2009 (4 delen)
- *Hebreeuwse en Jiddisje woorden in het Nederlands. Spelling, uitspraak, buiging, herkomst, betekenis*, Heikens, H. [et al.] (red.), SDU Uitgevers, Den Haag, 2002
- *Middelnederlandsch Woordenboek*, MNW digitale uitgave via <http://gtb.inl.nl/>
- *Nieuw bijbels lexicon. Woorden en uitdrukkingen uit de bijbel in het Nederlands van nu, uitgebreid met De Nieuwe Bijbelvertaling*, Dalen-Oskam, K. van en Mooijaart, M., Bakker, Amsterdam, 2005, oorspr. titel: *Bijbels lexicon*, Prometheus, Amsterdam, 2000, ook te raadplegen via <http://www.etymologiebank.nl/>
- *Symbolen in de bijbel. Woorden en hun betekenis*, Heyer, C.J. den en Schelling, P., Meinema, Zoetermeer, 20013

* In deze literatuuropgave zijn alle werken opgenomen die in de noten meer dan eens zijn geciteerd, met verkorte titel, of auteursnaam met jaar van verschijnen, gevolgd door paginanummer(s).

- Van Dale Etymologisch Woordenboek. De herkomst van onze woorden, Veen, P.A.F. van en Sijs, N. van der, Van Dale Lexicografie, Utrecht en Antwerpen, 1997
- Van Dale Idioomwoordenboek. Verklaring en herkomst van uitdrukkingen en gezegden, Groot, H. de (hoofdred.), Van Dale Lexicografie, Utrecht en Reader's Digest, Amsterdam, 1999
- Werkwoorden in de Bijbel. Hun betekenis in godsdienst en cultuur, Schelling, P., Meinema, Zoetermeer, 2006
- Woordenboek der Nederlandsche Taal, Vries, M. de, Winkel, L.A. te, e.a., Delen I-XXIX. M. Nijhoff/A.W. Sijthoff etc., 's-Gravenhage/Leiden etc., 1882-1998. Supplement I. M. Nijhoff/A.W. Sijthoff etc., 's-Gravenhage/Leiden etc., 1956. Aanvullingen Delen I-III. Sdu Uitgevers, 's-Gravenhage, 2001. [Het WNT is een historisch, wetenschappelijk, beschrijvend woordenboek van het Nederlands van 1500-1976, geraadpleegd online, toegankelijk via <http://gtb.inl.nl/>. Steeds wordt het jaartal van de oorspronkelijke publicatie vermeld.]

Websites

- <http://www.etymologie.nl/>
- <http://www.etymologiebank.nl/>
- <http://gtb.inl.nl/>
- <http://www.meldpunttaal.nl/>

Bijbel

- Bijbelvertaling Nederlands Bijbelgenootschap (1951)
- *Herziene Statenvertaling*, Jongbloed, Heerenveen, 2010
- *Naardense Bijbel*, vert. P. Oussoren, Vught, Skandalon, 20042
- De Nieuwe Bijbelvertaling, Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem, 2004, 1e druk. [Deze tekst is vergeleken met de laatst beschikbare versie: <http://www.biblia.net>. Bij afwijkingen heeft steeds de internetversie de voorkeur gekregen. In het algemeen is de NBV gebruikt, tenzij expliciet aangegeven.]
- Statenvertaling, editie 1977, Nederlands Bijbelgenootschap
- Statenvertaling, editie 1637, Leiden

websites

- <http://www.biblia.net/>
- <http://www.bijbelencultuur.nl/>
- <http://www.naardensebijbel.nl/>
- <http://www.statenvertaling.net/>

Oudchristelijke bronnen

- *Het onderwijs van de twaalf apostelen (Didachê)* vert. in: A.F.J. Klijn, *Apostolische vaders*, Deel II, Bosch & Keuning N.V., Baarn, 1967
- Augustinus, *De triniteit*, vert. T.J. van Bavel, *Augustinus van Hippo over de Drie-eenheid*, Peeters, Leuven, 2005

Bronnen uit de apostolische traditie*

- Historisch Archief Het Apostolisch Genootschap (HAG)

Jeugdverzorging

- *Richtlijnen voor de Jeugdarbeid, [Eerste, Tweede, Derde Kring, Confirmantenkring, Jongerenkring, Jongste jeugd] (1972-1999)*
- *Werkbladen voor de Jeugdverzorging, [Eerste, Tweede Kring, Confirmantenkring, Jongste jeugd] (2000 -)*

Periodieken

- *De Stroom (DS)*
- *Ons Maandblad (OM)*
- *Ons Weekblad (OW)*

Literatuur

- Aasgaard, R., 'My beloved brothers and sisters!'. *Christian siblingship in Paul*, T&T Clark International, London, 2004
- Brand, B.L., *De apostolischen*, Kok, Kampen, 2001
- Bremmer, J.N., *Van zendelingen, zuilen en zapreligie. Tweehonderd jaar godsdienst in Nederland en Het Apostolisch Genootschap*, Zevende J.H. van Oosbreelezing, Eburon, Delft, 2005
- Bremmer, R.H. Jr., *Van Ambt tot Zonde. Een greep uit onze christelijke woordenschat*, Protestantse Pers, Heerenveen, 2009
- Deel, T. van, *De Psalmen als Poëzie*, Zevende J.H. van Oosbreelezing, Eburon, Delft, 2005
- Deel, T. van, *Voortgezette schepping*, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
- Diersmann, E., "'Een Christus van het heden". De ontstaansgeschiedenis van Het Apostolisch Genootschap en zijn leerstellige ontwikkeling 1946-1951', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 10 (2007)/4, 110-122
- Goud, J., *Het morgenrood wekken. Over alledaags geloof en het andere van God*, Derde J.H. van Oosbreelezing, Eburon, Delft, 2002
- Jorna, T. en Costa, D. de, *Van aandacht en adem tot ziel en zin. Honderd woorden uit het levensbeschouwelijk idioom van Etty Hillesum*, Kwadraat, Utrecht, 1999
- Meijering, E.P., *Nog te geloven? Moderne gedachten over de 'Apostolische geloofsbelijdenis'*, J.H. Kok, Kampen, 1986
- Mirandola, Pico della, *Rede over de menselijke waardigheid*, vert. Michiel Op De Coul, Historische Uitgeverij, Groningen, 2008
- Naerebout, F.G. en Singor, H.W., *De Oudheid. Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis*, Ambo, Amsterdam, 1995
- NBV-informatiebrochure 13, *De weergave van de Godsnaam*, Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem, 2001

* Apostolische bronnen (*Weekbrieven, Verslagen* etc.) zijn te vinden op het intranet, de interne website van Het Apostolisch Genootschap. Wie geïnteresseerd is in historisch onderzoek kan contact opnemen met het Centrum voor Informatie en Verdieping van Het Apostolisch Genootschap Berg en Dal, Jacob van Lennepleaan 12, 3743 AR Baarn, info@apgen.nl > <http://www.apgen.nl/organisatie/locatie-berg-en-dal/>

- Tang, M.J., *Het apostolische Werk in Nederland tegen de achtergrond van zijn ontstaan in Engeland en Duitsland*, Boekencentrum, 's-Gravenhage, 1982 (Dissertatie Utrecht) [verouderde informatie over Het Apostolisch Genootschap]

Literatuur uit apostolische kring

- Berg, H. van den, Schelvis, J.-K. en Velthuisen, E. (red.), *De dialoog. Uitgave ter gelegenheid van het 10-jarig jubileum van de heer J.L. Slok, apostel en hoofdbestuurder van Het Apostolisch Genootschap*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1994
- Brand, B.L., Niessen, E. en Westrenen, A.J. van, *Een ongekend Werk*, catalogus Expositie- en Documentatiecentrum van Het Apostolisch Genootschap, Stichting Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1992
- Brand, H. en Horstmanshoff, H.F.J. (red.), *Een vonk die het hart raakt. Lezingen bij het vijftigjarig bestaan van Het Apostolisch Genootschap*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2001
- *Dag van Roeping 7 juli 1984 Verslag van de Samenkomst met de Broeders-Priesters in onze Plaats van Samenkomst te Bussum*, Centrale Administratie van Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1984
- *Een wonderheerlijke Geestesgeboorte. Verslag van het Generaal Liefdesappèl gehouden op 20 augustus 1949 te Nijmegen*, Centrale Administratie Hersteld Apostolische Gemeente [z.j.]
- Does, R.J.F en Groot, M., *De dialoog op ooghoogte. Een dag van roeping waar de vreugde de toon zet. Behorende bij DS 107* (2001)
- Geldof, A., *Wat is nu vijf jaar...*, Bijlage bij *De Stroom* 112/5 (2006)
- Giskes, J.H., “Vrolijk, juichend kan het klinken; het maakt ons soms ook stil”. Muziek in Het Apostolisch Genootschap’ in: *Vonk*, 114-134.
- Heijder, M., *Het venster op F.W. Schwarz. De grondlegger van Het Apostolische Werk in Nederland*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1988
- Hirs, W., *Alom schepping*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2009
- Horstmanshoff, H.F.J. (red.), *Gedachtenis. Ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van apostel L. Slok*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2004
- Niessen, E. en Westrenen, L. van, *Expositiegids Deel van het ondeelbare geheel*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1996
- Niessen, E., Rooijackers, B. en Westrenen, L. van (red.), *Lichtsporen. Fotodocumentaire*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2001
- *De zegen van de twijfel. 1946-1976. Gedenkboek ter gelegenheid van het 30-jarig jubileum van onze geliefde Apostel*, Centrale Administratie van Het Apostolische Genootschap, Baarn, 1976
- *Er zijn bergen verzet! De Centrale Administratie van Het Apostolisch Genootschap*, Stichting Het Apostolisch Genootschap, Baarn, z.j. [1987]
- *Fundamentele Grondslagen des Geloofs*, HAZEA, Amsterdam, 1936
- *Handreiking aan geestelijk verzorgers binnen Het Apostolisch Genootschap* Baarn, 2008
- *Stenografisch verslag van de bijeenkomst der dienende broederen te Hilversum, op den 2den Paaschdag 22 April '46, 's nam. 2 uur, (z.p., z.j. [1946])*
- *Vademecum*, intranet Het Apostolisch Genootschap versie 3-11-2007
- *Van licht tot licht. Overzicht van het ontstaan en van de ontwikkeling der “Hersteld Apostolische*

- Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen in Nederland en Koloniën*", 2e druk, De Centrale Administratie der H.A.Z.G., Amsterdam, 1933
- *Vereeuwigd periodiek. Expositie over 100 jaar maand- en weekbladen in het apostolische Werk*, Expositie- en documentatiecentrum van Het Apostolisch Genootschap, Enkhuizen, 1995
 - *Werkboek eredienst en liturgie*, Projectteam Liturgie, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2010

Apostolische muziekbundels*

- Gezangboek HAZG, Apostel-distrikt Holland 1921
- *Zangkoor-liederen der Hersteld Apostolische Gemeente Band I* uitgegeven door de Centrale Administratie der H.A.Z.G.; verkorte titel: Zangkoor HAZEA (1932)
- *Gezangboek (1933) Gezangboek der Hersteld Apostolische Zending-gemeente in de Eenheid der Apostelen in Nederland en Koloniën*, uitgegeven door de Centrale Administratie der H.A.Z.G. z.p. [Amsterdam], 1933; verkorte titel: Gezangboek HAZEA (1933)

Alle onderstaande muziekbundels zijn uitgegeven door de Centrale Administratie van Het Apostolisch Genootschap, Baarn, sinds 2004 Dienstencentrum:

- *Zangkoor-Liederen Apostolisch Genootschap (1953)*; verkorte titel: Zangkoor (1953)
- *Muziekbundel Gemeenschappelijk te zingen liederen (1953)*; verkorte titel: Gemeenschapsliederen (1953)
- *Meisjeskoor (1955-1965)*
- *Gemeenschappelijk te zingen liederen, supplement 1 (1960-1966)*
- *Meisjeskoor (1968)*
- *Mannenkoor Apostolisch Genootschap (1971)*; verkorte titel: Mannenkoor (1971)
- *Zangkoorliederen Het Apostolisch Genootschap (1973)*; verkorte titel: Zangkoor (1973)
- *Kinderkoorliederen (1978)*; verkorte titel: Kinderkoor (1978)
- *Jeugdlieder (1979)*
- *Zangkoorliederen Het Apostolisch Genootschap (1983)*; verkorte titel: Zangkoor (1983)
- *Bejaardenkoorliederen (1983)*; verkorte titel: Bejaardenkoor (1983)
- *Gemeenschappelijk te zingen liederen (1983-1984)*; verkorte titel: Gemeenschapsliederen (1983-1984)
- *Meisjes- en jeugdkoorliederen (1989)*
- *Kinderkoorliederen (1990)*
- *Teksten in het licht van deze tijd (1993)*
- *Bundel (2001) Zangkoorliederen en Gemeenschapsliederen met (jaartal) van het lied*
- *Mannenkoor (2002)*
- *Jeugdmuziek (2007)*
- *Kinderkoor (2009)*

Noten

- I M. Nijhoff, 'Het kind en ik', *Verzamelde gedichten*, Prometheus/Bert Bakker, 1995, oorspr. *Nieuwe gedichten*, Em. Querido 1934.
- II A.J. Herzberg, *Drie rode rozen*, Querido, Amsterdam, 1975.
- III Willem Wilmink, 'Echtpaar in de trein', *Verzamelde liedjes en gedichten*, Prometheus, Amsterdam, 2010.
- 1 EWN s.v. 'bieden'; Van Dale s.v. 'Boeddha'.
- 2 WNT s.v. 'aanbieden' (1864) en s.v. 'aanbieding' (1864).
- 3 WNT s.v. 'offer' (1869).
- 4 Over 'geven', aanbieden, offeren in de Bijbel: *Werkwoorden* 148-184; algemeen: Th.P. van Baaren, *Het offer*, Bijleveld, Utrecht, 1979; E. von Lasaulx, *Studien des klassischen Alterthums, Akademische Abhandlungen*, Regensburg, 1854. R.G. Hamerton-Kelly (red.), *Violent origins*, Stanford University, Stanford, Calif., 1987.
- 5 L. van Westrenen, 'De liefdesaanbieding, een waardevolle traditie', *DS* 113/2 (2007) 9-10; *Werkboek* 122-123.
- 6 Brand (2001) 76-80, 87-88; vanuit Het Apostolisch Genootschap: *Zegen van de twijfel* 125-154; vanuit de Nieuw-Apostolische Kerk: Diersmann (2007).
- 7 *Er zijn bergen verzet!* (1987); H.J. Kooreman en P.S.H. Leeflang, 'Toen was geluk nog niet gewoon. Vijftig jaar Liefdesaanbieding', *DS* 107/4 (2001); H.J. Kooreman, 'Gezonde financiën. Inkomsten en uitgaven in Het Apostolisch Genootschap', *DS* 109/10 (2003) 10-13.
- 8 B.v. 'Hartensuiting en Liefdesaanbieding bij het 35-jarig jubileum van onzen geliefden Apostel', *Beknopt Weekschrijven* 51/22 (1945).
- 9 *OW* 77/35 (1971).
- 10 Genuanceerder: *Werkwoorden* 171.
- 11 Schwarz of Schwartz? L. van Westrenen was zo vriendelijk mij zijn argumenten voor de spelling Schwartz te geven. De apostel en zijn familie hebben deze spelling zelf consequent gehanteerd, tot en met de inscriptie op de grafsteen (Begraafplaats Westerveld).
- 12 Brief van apostel J.H. van Oosbree d.d. 5 december 1912, in: *Van licht tot licht* 168-174.
- 13 *Werkboek* 124.
- 14 WNT (1994) s.v. 'ziel'.
- 15 *Dierbare woorden* s.v. 'ziel'.
- 16 Verslag Dag van Verbondsvernieuwing *OW* 91 (1985) 274.
- 17 EWN s.v. 'aangezicht'.
- 18 WNT (1864) s.v. 'aangezicht'.
- 19 Transcriptie van Hebreeuwse woorden volgens *Hebreeuwse en Jiddisje woorden* (2002).
- 20 Inventarisnummer IAA 80-1495.
- 21 Mannenkoorlied 16, 'Zegening', in 2005 opgenomen in de losbladige bundel (bundel 2001). Componist onbekend; gedurende de arbeidsperiode van apostel L. Slok, voorbehouden aan de apostel, o.a. voor de jaarlijkse dienst in Zürich. Ook een Engelstalige versie, voor gemengd koor, wordt tijdens diensten soms gezongen (compositie van John Rutter).
- 22 Augustinus, *De trinitate*, vert. T.J. van Bavel (2005) 45, 389, 403 en *passim*, n.a.v. Psalm 105[104]:3-4.
- 23 J.P. van Praag, *Grondslagen van humanisme. Inleiding tot een humanistische levens- en denkwereld*, Meppel, Boom, 1978; J. Duyndam, M. Poorthuis, T. de Wit (red.), *Humanisme en religie. Controverses, bruggen, perspectieven*, Eburon, Delft, 2005.
- 24 Pico della Mirandola, *Menselijke waardigheid*.
- 25 J.L. Slok in: *Gedachtenis* 47.
- 26 *Wb* 32 (1993).
- 27 Bewerking van drie artikelen in *OM*: 103/10 (1997), 16-17 door resp. H.F.J. Horstmanhoff; 104/3 (1998) 8-9, E. Vlaardingebroek-Walder [met dank voor toestemming te citeren], en 104/3 (1998) 24 (redactioneel).
- 28 *EDale*; Van Dalen-Oskam en Mooijaart (2005); *EWN*, WNT (1889) alle s.v. 'amen'.
- 29 Zie *supra* s.v. 'aangezicht'. Tot in de jaren '40 van de vorige eeuw klonk de hogepriesterlijke zegen ook in de HAZEA aan het einde van de dienst [*Werkboek* 121]; zie ook p. 13 *supra*.
- 30 In de Nederlandse Bijbelvertalingen is *amên* soms vertaald met 'voorwaar' (NBG, HSV) of met 'ik verzeker jullie'.
- 31 J. Geerloff (1897-1971) in 1951 districtsverzorger van Zuid-Limburg, 1958 oudste.
- 32 *Werkboek* 85.
- 33 *Wb* 39 (2010).
- 34 *Werkboek* 120-121.
- 35 Over de Catholic Apostolic Church zie Brand (2001) 30-43.
- 36 E. Vlaardingebroek-Walder meldt nog voorbeelden uit The Mennonite Church in North America en van de Wereldraad van Kerken: M.A. Vrijlandt, *Liturgiek*, Delft, Meinema, Den Haag, Commissie voor de Kerkmuziek, 1992³, 242-243.
- 37 Tang (1982) 31.
- 38 Geldof (2006) 9.
- 39 Van Dalen-Oskam en Mooijaart (2005) s.v. 'apostel'. De twaalf politici die in 1894 in Zwolle de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) oprichtten, werden 'de twaalf apostelen' genoemd, P. Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra*, Amsterdam, De Arbeiderspers, 2010, 211-212.
- 40 G. Bouwman in *Woordenboek der Oudheid*, I, Romen, Bussum (1976), s.v. 'apostel'.
- 41 De handschriften geven verschillende lezingen; volgens sommige 72, volgens andere 70.
- 42 Tang (1982) 169-187 over het viervoudig ambt; speciaal 177-178 over de apostel.
- 43 *Didachê* 11, 3-6, vert. A.F.J. Klijn 117-118.
- 44 Overzicht Brand (2001) 44-54.
- 45 De Griekse tekst heeft hier *êschatous*. De meest waarschijnlijke interpretatie is 'geringste, meest verachte'. NBV correcter: 'Maar volgens mij heeft God ons, apostelen, de laagste plaats toegewezen, alsof we ter dood veroordeeld zijn'.
- 46 *Enkele mededelingen uit den arbeid onzes Apostels op Woensdag 30 Dec. '36 te Amsterdam* (HAG); *Richtlijnen Tweede kring* 18/2 (1988) 4. Over apostel F.W. Schwartz zie Heijder (1988).
- 47 Koorlied 80 'Wat wonderbaar!' (bundel 1953) heeft dezelfde melodie.
- 48 Statuten 1997, herzien 2002, art. 2; Statuten 2010, art. 1.2: 'Zij wordt mede geïnspireerd door de levenshouding en het woord van Jezus van Nazareth en van ongekend velen die ons hierin zijn voorgegaan'.
- 49 Zie *infra* s.v. 'volgen', p. 109.
- 50 Terentius, *Heautontimorumenos* ('De zelfkweller') 77, 2e eeuw v.C. Het is een citaat uit een komedie. De spreker verweert zich tegen het verwijt van bemoeizucht met deze uitspraak, ontleend is aan de filosofie van de Stoa en gebaseerd op de gedachte van broederschap van alle mensen. Augustinus vertelt (*Brief* 51) dat, naar de traditie wil, het hele theater 'bestaande uit domme en ongeletterde mensen' bij dit vers luid applaudeerde. Seneca: 'Dit woord moet in ons hart en op onze lippen zijn.' (*Brief* 95.53)

- 51 Pico della Mirandola, *Menselijke waardigheid*.
- 52 In 1996 vond in Leiden-2 op initiatief van oudste H.J. Kooreman een bijeenkomst plaats van apostolischen met vertegenwoordigers van de afdeling Leiden van het Humanistisch Verbond, OM 102/1 (1996) 16-18.
- 53 WNT (1891) s.v. 'apostolisch'.
- 54 Wb 7 (2006).
- 55 Mondelinge mededeling van G. Brand.
- 56 Primo Levi, *Is dit een mens*, vert. F. de Matteis-Vogels, Meulenhoff, Amsterdam, 1997³, oorspr. Einaudi, Turijn, 1958.
- 57 Wb 31 (1992) verwijzend naar één der sprekers bij de opening van het gebouw van Memisa, Rotterdam.
- 58 Mannenkoorlied 31, 'Mensenogen' (bundel 1971), tekst K. Willekers, muziek W. Westerveld.
- 59 Mannenkoorlied 7 (bundel 2001), tekst Liedtekstgroep Het Apostolisch Genootschap. Hans Küng wijst erop dat de grote wereldreligies basiswaarden delen: liefde, barmhartigheid en rechtvaardigheid, Wb 36 (2004). *Declamatorium* (2010) 24 noemt het 'Charter for Compassion', dat een brug wil slaan tussen verschillende religies.
- 60 Symbolen 71, s.v. 'broeder en zuster'.
- 61 Wb 12 (1954).
- 62 W.A. Meeks, *The first urban Christians*, Yale University Press, New Haven en Londen, 1983.
- 63 Vgl. Alikin (2010); H.J. de Jonge, *Avondmaal en symposium, afscheidscollege*, Universiteit Leiden 2007. Zie s.v. 'Weekbrief' *infra* p. 113.
- 64 Zie Aasgaard (2004).
- 65 100 Jaar apostolische gemeente Vlaardingen, gedenkboek Vlaardingen, Vlaardingen 2005, 38-41.
- 66 De HSV vertaalt consequent 'mannen broeders'.
- 67 Permanente expositie Clairvaux, Luxemburg.
- 68 *Declamatorium* (1966) 19; Wb 2 (1966).
- 69 Zalfolie, in de R.-K. Kerk gebruikt bij doopsel, vormsel en oliesel, bij de wijding van bisschoppen, de inzegening van kerken e.d., WNT (2001) s.v. 'chrisma'.
- 70 WNT (1987) s.v. 'vormsel II'.
- 71 Het zogeheten *gerundivum*.
- 72 *Hersteld Apostolisch Weekblad* 21/13 (1915).
- 73 WNT (2001) s.v. 'confirmatie'.
- 74 *Richtlijnen Confirmantenkring* 15/7 (1986) 13-14.
- 75 WNT (2001) s.v. 'conformeren'.
- 76 De 'verzegeling' was een sacramentele daad van de apostel, die door middel van handoplegging zielen van gelovigen voor het komende Christusrijk voorbereidde (vgl. Op 7); zie ook *infra* s.v. 'eersteling', p. 37; Tang (1982) 139-140.
- 77 Voor een historisch overzicht zie de notitie *Confirmatie*, december 2009, intranet; over de confirmatie van 1971: B.L. Brand 'Confirmatie, conflict en crisis', DS 109/10-11 (2003); Actuele vorm en inhoud van de confirmatie: *Werkboek* 21-24.
- 78 Apostel L. Slok gaf confirmanten een foto van de apostel ten geschenke; apostel J.L. Slok deed dit aanvankelijk ook. Vanaf circa 1997 gaf hij de expositiegids *Deel van het ondeelbare geheel*. Apostel D. Riemers geeft een pen.
- 79 Koorlied 116 'Geef mij meer van uwe geest' (bundel 1973); sinds 2005, gewijzigd, koorlied 74 (bundel 2001); oudere versie *Gezangboek HAZEA* (1933) 41.
- 80 Film *Rondom de eredienst*, Steven Geldof, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2007.
- 81 Zie *infra* 'Klop op de deur', p. 72.
- 82 *Hersteld Apostolisch Weekblad* 44/2 (1938) 14.
- 83 *Aanteekeningen uit den arbeid van onzen APOSTEL onder de broeders op Vrijdagavond 10 Februari 1933* (HAG).
- 84 *Vademecum*, versie intranet Het Apostolisch Genootschap 2008, 111.
- 85 *Werkboek* 74, 'Gebed in de kring van priesters'.
- 86 Koorlied 62 'Een goddelijk moment' (bundel 2001), tekst M.M. Slok - Zwaan, muziek R. Stoop.
- 87 Met dank aan J.H. Giskes voor de door hem verzamelde informatie.
- 88 Vergelijk ook *supra* s.v. 'confirmant', pp. 26-28.
- 89 Van Dale s.v. 'declamatorium'.
- 90 *Lichtsporen* (2001) 228-231 over declamatoria.
- 91 Christus, *Godes Schoonste Levensuitstraling. Weekbrieven aaneengeregeng tot een betrouwbaar richtsnoer in het 'bos van velerlei meningen'*, Kerstfeest 1952, Kerstdeclamatorium.
- 92 'De zuster in het wit' voor het eerst in het declamatorium van 1954.
- 93 OM 105/11 (1998) 10-11.
- 94 OW 83 (1977) 283.
- 95 WNT (1911), s.v. 'dientafel', zie ook *infra* s.v. 'verhoging', p. 106.
- 96 Zie respectievelijk voor 'rondgang' *infra* s.v. 'staan en gaan', p. 93 voor 'verbondsteken' s.v. 'verbond', p. 102-105 en voor 'dientafel' s.v. 'verhoging', p. 108.
- 97 *Kinderkoorliederen* (bundel 1990) 6.
- 98 Koorlied 38 'Stille trouw' (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen naar K. van Domburg, muziek onbekend; oudere versie koorlied 57 (bundel 1953).
- 99 L.J. Menges zei in een radiointerview in 1968 zelfs dat het woord 'eredienst' door ons niet wordt gebruikt. Bijvoegsel bij Ons Weekblad 74 (1968), nr. 39.
- 100 *Leitourgia* en liturgie zie *infra* s.v. 'verhoging', p. 106; 'dienst' en 'eredienst' zie R. Bremmer (2009) 28-31.
- 101 EWN 1 (2004) s.v. 'dienen'.
- 102 Zie ook *infra* s.v. 'verbond', p. 102.
- 103 Vele decennia op tweede paasdag; sinds 2008 op eerste paasdag.
- 104 C.J. den Heyer, *Verzoening*, Kok, Kampen, 1997; L. Hoogerwerf (red.), *Het hek is van de dam*, Trouw, Amsterdam, 1992.
- 105 Wb 52 (1948).
- 106 Wb 7 (2005).
- 107 Lied 73 'O Eerstlingskind! waardeer' (*Gezangboek HAZEA* 1933); ook Bejaardenkoorlied 9 (bejaardenkoorbundel 1983).
- 108 Koorlied 62 'Wees welkom, Eerst'lingsvolk' (bundel 1984).
- 109 Gemeenschapslied 212 'Begroetingslied' (bundel 1984).
- 110 Van Dale s.v. 'eerst'.
- 111 Wb 30 (1905).
- 112 Wb 73 (1906); zie *supra* 'Confirmant', p. 28.
- 113 1910-1935, 23 juni, *Een Jubileumdag voor het Werk Gods in Nederland*, z.p. (Amsterdam), HAZG, z.j. (1935) 7.
- 114 *Fundamentele Grondslagen des Geloofs*, HAZEA, Amsterdam 1936, art.1, 11, 13.
- 115 B. L. Brand, 'Het leven brak door vorm en leer', OM 102/3 (1996) 4-9; 'Bij de splitsing van de wegen', OM, 105/3 (1999) 8-11; 'J.H. van Oosbree honderd jaar geleden geroepen tot apostel', DS 116 (2010) 28-29.
- 116 Spinoza, *Brief* 75, 8 in: F. Akkerman, H.G. Hubbeling en A.G. Westerbrink (red.), *Briefwisseling Spinoza*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1977.
- 117 Wb 12 (1996) vgl. *Van Licht tot Licht* 150-152.
- 118 Gemeenschapslied 109 (2001) 'Aandacht', tekst M.M. Slok-Zwaan en G.H. Bouman-Komen naar G. Cooper, muziek I.D. Sankey.
- 119 'De zeven werken van barmhartigheid', DS 114 (2008) 6-21.
- 120 Wb 43 (2009).
- 121 Van Dale *Idioom*, s.v. 'engel'.

- 122 Zie *infra* p. 60.
- 123 'Kinderlijk' (1632). Vondels vierde kind, Constantijn, overleed in dat jaar kort na de geboorte.
- 124 Over de ambtenstructuur Tang (1985) 122-135; Brand (2001) 112-119.
- 125 Lied 176 'Scharen van ontslapen vrienden', (Gezangboek HAZE 1933).
- 126 Lied 177 'Vaarwel, vaarwel, tot wederziens!' (Gezangboek HAZE 1933).
- 127 'Gedachtenis aan hen die ons zijn voorgegaan' staat sinds 2005 boven de Weekbrief op de tweede zondag van de maand, vgl. *Werkboek* 60; 111; voordien onderaan (eerder: 'Gedachtenis onzer ontslapenen'). In DS is een vaste rubriek voor de namen van de overledenen: 'In liefdevol en dankbaar gedenken'. Soortgelijke rubrieken in oudere apostolische periodieken.
- 128 Gemeenschapslied 102 'Wat blijft bestaan', (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen op basis van vroegere versie.
- 129 *Wb* 36 (1989).
- 130 *ow* 82 (1976) 266.
- 131 Voorganger van Delft 1938-1967.
- 132 Mededeling van G.J. Jansen, Bussum.
- 133 'Over de engelen', Cheslaw Milosz, Polen (1911-2004), geciteerd door Marjolaine de Vos in: K. Biezeveld e.a., *In iets geloven. Ietsisme en het christelijk geloof*, Stichting Leidse Lezingen, 2006, Kok, Kampen.
- 134 De Akte of het Plakkaat van Verlatinghe (1581) stond model voor de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring (1776).
- 135 Koorlied 67 'Heden' (bundel 1984).
- 136 Cursivering MH.
- 137 Beide vertalingen zijn mogelijk; *rhēmata* heeft geen nadruk. De NBV-vertaling is dus hier de beste.
- 138 Ik doel hier o.a. op de verwickelingen rondom herder L.J. Menges (1926-1996), voorganger van de gemeente Leiden-2 en verzorger van de Kring van Apostolische Studenten. In 1972 kwam een verschil in visie met apostel L. Slok tot een climax, toen deze van hem eiste dat hij erkende dat de apostel 'de woorden des eeuwigen levens' sprak. Toen Menges reageerde dat hij erkende dat de apostel 'woorden des eeuwigen levens sprak', was het ontbreken van het lidwoord 'de' aanleiding voor zijn afscheid van Het Apostolisch Genootschap.
- 139 Gemeenschapslied 207 'De zonne mijner ziele' (bundel 1984).
- 140 *Wb* 25 (2008).
- 141 *Wb* 36 (2001).
- 142 *ow* 96 (1990) 64.
- 143 Zie *infra* s.v. 'confirmant', p. 26 en <http://www.apgen.nl/wie-zijn-we/ons-ideaal/>
- 144 Zie de tekst van het *Bewijs van confirmatie*.
- 145 Gemeenschapslied 120 'Geloofen vertrouwen' (bundel 2001).
- 146 Kinderkoorlied 19 'Het embleem' (bundel 2009) tekst R.E. Hamstra, muziek T. Snippen.
- 147 *VanDale* (2005) en *EWN* s.v. 'symbool'.
- 148 Meisjeskoorlied 19 'Verankerd in U' (meisjeskoor- en jeugdkoorbundel 1989).
- 149 Voor de bijeenkomst met Pasen van alle dienenden, doorgaans in de Rotterdamse Doelen, zie s.v. 'Verbond', p. 104.
- 150 Plato, *Respublica* 327A, vert. X. de Win, *De Staat*, Plato, Verzameld Werk III, De Nederlandsche Boekhandel/Ambo, Antwerpen/Baarn 1978, 74.
- 151 Lucretius, *De rerum natura* 'Over de natuur' 2.79-80, Nederlandse vertaling: Piet Schrijvers, *De natuur van de dingen*, Historische Uitgeverij, Groningen, 2008.
- 152 Ontleend aan koorlied 24 'Leven is geven' (bundel 1953). Blijkbaar was het lied in 1950 al bekend.
- 153 De oorspronkelijke versie van dit artikel dateert uit 2007; zie J.J. de Jong (red.), *Honderd Jaar Gemeenschap Zoetermeer. Met het oog op de toekomst*, Het Apostolisch Genootschap, Gemeenschap Zoetermeer, 2010.
- 154 Griekse tekst uit de 2e eeuw, art. 9: 'Ik geloof in één heilige, algemene kerk (*ekklēsia*), in de gemeenschap (*koinōnia*) der heiligen.' 'Apostolisch' is hier 'opgesteld door de (oorspronkelijke twaalf) apostelen', zoals de traditie wil; daarvoor bestaat echter geen enkel bewijs. Meijering, (1986).
- 155 Zangkoorlied 34 'Gemeenschapszin' (bundel 2001), tekst M. Heerink, muziek R. Stoop; eerste publicatie van het gedicht in *Declamatorium* (1994) 19.
- 156 Aasgaard (2004).
- 157 Over het verschijnsel als zodanig: F. Sierksma, *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*, Konstapel, Groningen 1978; J.W. Becker, *Het eeuwige heimwee, chiliasme en sektarisme*, diss. Leiden, Alphen a/d Rijn, Samsom, 1976, en N. Cohn, *The pursuit of the millennium*, Paladin, Granada Publishing, Londen, 1984; over Munster: L. Panhuysen, *De beloofde stad*, Amsterdam, Atlas, 2000; over Jonestown: R. Moore, *Understanding Jonestown and Peoples Temple*, Westport, CT, Praeger, 2009.
- 158 Zie *infra* s.v. 'Heer', p. 60.
- 159 De gemeenschappen Groningen (Folkingestraat 60) en Nijmegen (Gerard Noodtstraat 121) kwamen jarenlang samen in een oorspronkelijke synagoge.
- 160 Zie *infra* s.v. 'staan en gaan', p. 93.
- 161 Vgl. *supra* s.v. 'broeders en zusters', p. 23 en *infra* s.v. 'weekbrief', p. 113.
- 162 Gemeenschapslied 101, 'Samen aan een tempel bouwen' (bundel 2001).
- 163 K. Schuyt, *Waar is de gemeenschap gebleven?* Negende J.H. van Oosbreelezing, Delft, Eburon, 2008.
- 164 Het volgende is ontleend aan een voordracht van R. Tijdeman op een voorgangersvergadering in 2004; zie ook E. Niessen en R. Groen, 'De gemeenschap, een wereld van verschil' in: *Vonk* 62-85.
- 165 Leerrijk is Nanne E. Haspels, *Binding en verbond*, Kampen, Kok, 1999, m.n. 64-65.
- 166 H. Leeflang en D. Janknegt, 'Een nieuwe lidmatenstructuur', *DS* 116/7 (2010) 4-7.
- 167 <http://intranet.apgen.nl/intranet-mondiaal/bibliotheken/muziekbibliotheek/diversen/Locusiste/>
- 168 Kinderkoorlied K4, 'Zeg, waarom toch?' (bundel 2009), tekst: R.J. Diehle op basis van vroegere versie, muziek George Frederick Root (1820-1895), arrangement W.C. Muller-van Doorn.
- 169 *Wb* 44 (2009); *Declamatorium* (2009) Voorwoord.
- 170 Zie *EWN* s.vv. 'gezend', 'gezindheid', 'zin'; *EvanDale* s.v. 'zin', 'zinnen'; *WNT* s.v. 'gezend', 'gezindheid' (1889), 'zin' (1995). Anderen leiden 'zin' af van het Proto-Germaans **senn-*, verwant Grieks *anunai* 'volbrengen'. Vgl. ook *Dierbare woorden* 173.
- 171 *Levensregelen voor de mededienenden in het Huis Gods, samengesteld en aangeboden door hunnen Apostel, Posthuma's Electr.* Drukkerij, Enkhuizen (z.j.). De oorspronkelijke uitgave hing in menige huiskamer van broeders dienenden aan de wand; facsimile in *Zegen van de twijfel* 119.
- 172 Respectievelijk *WNT* (1889) en *VanDale*, s.v. 'gezindheid'.
- 173 Nederlandse uitgave 1836 [meestal *Testimonium* genoemd] 47-48.

- 174 Kort Verslag van de door de Opzieners gehouden besprekingen met de in den Priesterlijke bediening geplaatste broederen, op Vrijdagavond 27 Sept. 1929, Historisch Archief HAG.
- 175 Historisch archief HAG.
- 176 OW 56 (1950) 99.
- 177 H.F.J. Horstmanshoff, 'De betekenis van apostel Lambertus Slok als religieus vernieuwer' in: *Gedachtenis*, 11-28; J.N. Bremmer (2005) plaatst L. Slok in het kader van zijn tijd.
- 178 OW 91 (1985) 274. Letterlijk citaat van apostel J.L. Slok. NBG: 'Gij nu zijt het lichaam van Christus en ieder voor zijn deel leden.' Zie ook A. Geldof in DS 115/5 (2009) 6-8.
- 179 DS 115/5 (2009) 8.
- 180 Gemeenschapslied 230 (bundel 1985), thans gemeenschapslied 115 'Het huis Gods' (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen op basis van vroegere versie, waarin geen verwijzing meer naar 1 Kor 12:27.
- 181 Goud (2002) 6-7, met n. 7.
- 182 Bremmer (2009) s.v. 'God', 36-39; EWN s.v. 'God' en 'goed'; Den Heyer en Schelling (2000) s.v. 'God', 159-162.
- 183 Leo Vroman, *Psalmen en andere gedichten*, Querido, Amsterdam, 1999⁵ 7.
- 184 H.M. Kuitert, *Zonder geloof vaart niemand wel*, Ten Have, Baarn, 1974.
- 185 Wb 34 (1992).
- 186 Wb 31 (1999). Bas van Iersel, *Andante amoroso, gedichten*, De Beuk, Amsterdam, 1994.
- 187 *De weergave van de Godsnaam*, NBV-informatiebrochure 13, NBG, Haarlem, 2001.
- 188 Wb 16 (2003); vgl. J. Goud (red.), *Een vermoede God. Vijf mystieke denkers*, Meinema, Zoetermeer, 2000.
- 189 Wb 3 (2009).
- 190 Zie *infra* s.v. 'Heer', p. 60 en s.v. 'Oudste', p. 85; Van Deel (2006) 5-18.
- 191 Marjoleine de Vos, *Godsbeelden. Vierde J.H. van Oosbreelezing*, Delft, Eburon, 2003.
- 192 Zie *supra* s.v. 'melding', p. 77.
- 193 *EDale* s.v. 'groeten'.
- 194 Schelling, *Werkwoorden* 185-207.
- 195 Goud (2002) 12.
- 196 Mannenkoorlied 9 'Almacht', zangkoorlied 71 'Almacht', resp. in 2002 en 2005 opgenomen in bundel 2001, tekst M. Heerink, muziek R. Stoop.
- 197 Vergadering gewoonlijk op donderdag, 'Berg en Dal', Baarn; tot 2002 'Vrijdagkring', omdat de vergadering op vrijdag plaatsvond, ten tijde van apostel L. Slok in zijn woonhuis; districtsvergaderingen op zaterdagmiddag. Vanaf 1997 vonden de tweede en vierde vergadering van de maand op vrijdagavond plaats, vanaf 2005 ook de derde vergadering van de maand; sinds 2006 zijn alle districtsvergaderingen op vrijdagavond.
- 198 Koorlied 124 'Vrede zij met u' (bundel 1984).
- 199 OW 19 (1985) 152.
- 200 Tekst R.J. Diehle; zie toelichting op intranet.
- 201 Ook apostel J.H. van Oosbree voorzag zijn Weekbrieven van een aanhef van enkele regels.
- 202 Wb 51 (1950).
- 203 Wb 22 (2000).
- 204 Wb 36 (2001).
- 205 Anton van Duinkerken, 'De wuivende', in: *Verzen uit St. Michielsgestel*, Het Spectrum, Utrecht, 1946.
- 206 Koorlied 53 'Ik zal U loven Heer' (bundel 2001).
- 207 Koorlied 74 'Geef mij meer van Uwe geest' (bundel 2001).
- 208 Zie ook *supra* s.v. 'G'd', p. 54-56.
- 209 WNT (1902); EWN s.v. 'Heer'.
- 210 P.A. Meijer, *Lampas* 16 (1983) 16-37; J.C. Thom, *Cleanthes' Hymn to Zeus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2005.
- 211 Koorlied 30 'Gij Christus, onze Heer en koning' (bundel 1984), thans: Koorlied 23 'Dank aan de godsgetrouwen' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan op basis van vroegere versie.
- 212 Museum Ons lieve Heer op Solder, Oudezijds Voorburgwal 40; rooms-katholieke schuilkerk in een 17e-eeuws woonhuis.
- 213 De oudste mij bekende vermelding is OW (1966), nr. 24. 202.
- 214 Nieuwjaarsontmoeting 1976, OW 82/2 (1976) 54-56. Blijkbaar was de benaming 'Heer' voor de prestant een innovatie van apostel L. Slok.
- 215 Koorlied 38 'Stille trouw' (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen naar K. van Domburg, muziek onbekend; vgl. ook H.F.J. Horstmanshoff, in: *Vonk* 38-59. Jorna en De Costa (1991) 191.
- 216 De term 'kruispunten' is een poging de term van A. van Gennep in *Les rites de passage*, Parijs, Émile Nourry, 1909, in het Nederlands weer te geven. Over rituelen in Het Apostolisch Genootschap: *Werkboek* 21-24.
- 217 *Werkboek* 86 en *passim*.
- 218 EWN s.v. 'heil'.
- 219 Uitvoerig over dit alles *Werkboek* s.vv.
- 220 Wb 13 (2009).
- 221 P. Valéry, *De macht van de afwezigheid*, vert. M. van Buuren, Historische Uitgeverij, Groningen, 2004.
- 222 K.A.H. Hidding, *De evolutie van het godsdienstig bewustzijn*, Het Spectrum, Utrecht en Antwerpen 1965.
- 223 J. Knol, *Spinoza's intuïtie*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2009.
- 224 *Kinderliederen van het Apostolisch Genootschap* z.j. [ten tijde van apostel L. Slok] no. 11.
- 225 EWN en *EDale* s.v. 'herder'.
- 226 Den Heyer en Schelling (2001) s.v. 'herder'.
- 227 De oorsprong van lied 238 'De Goddelijke herder' (bundel 1984).
- 228 Zie *supra* p. 60.
- 229 Van Dale s.v. 'pastoor'.
- 230 BWV 175.
- 231 BWV 85.
- 232 Biedermann, K., *Symbolen van A tot Z*, Het Spectrum, Utrecht 2006³, s.v. 'herder'.
- 233 Brand (2001) 112-119 over de apostolische ambtenstructuur.
- 234 Afgebeeld in *Ongekend werk* 36-37 en in DS 115/5 (2009) 12.
- 235 Zie *supra* 'broeders en zusters', p. 25.
- 236 Priester F.M. v.d. Wissel 15 juni 1946 districtsverzorger van Limburg, 3 juli 1947 herder; priester C. Gorter 14 september 1946 districtsverzorger van Utrecht, 28 april 1947 herder; priester A.J. Diks februari 1948 districtsverzorger van het Noorden / Twente, 30 juni 1948 herder (met dank aan T. Kerkhof). De verklaring is de behoefte van apostel L. Slok om zich in de eerste jaren na zijn roeping met betrouwbare medewerkers te omringen.
- 237 Wb 39 (2007).
- 238 A.N. Whitehead (1861-1947).
- 239 Ed. Hoornik, *Verzamelde gedichten*, Meulenhoff, Amsterdam 1972, opgenomen in *Dialog* 16; *Declamatorium* (1997) 30-31.
- 240 R. Wijnberg, *En mijn tafelheer is Plato*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2010.
- 241 WNT s.v. 'idee' (1908).
- 242 Zie *supra* s.v. 'gemeenschap', p. 48.
- 243 K.R. Popper, *The open society and its enemies*, oorspr. ed. Londen, Routledge, 1945, Deel 1, *The spell of Plato*; Ned. vert. *De open samenleving en haar vijanden*, Rotterdam, Lemniscaat, Deel 1: *De betovering van Plato*.
- 244 Koorlied 28 'Wij leven voor Gods ideaal' (bundel 1953).
- 245 Koorlied 38 'Een volk, beziel door hét ideaal' (bundel 1953).

- 246 Koorlied 63 'Een hoger besef' (bundel 2001), tekst J. Willekers, muziek R. Stoop.
- 247 *De natura Rationis est res sub quadam aeternitatis specie percipere*, Spinoza, *Ethica* 2.44.c2, 'Het ligt in de natuur van de rede om de dingen onder het aspect van eeuwigheid te beschouwen' (vert. Henri Krop, Spinoza. *Ethica*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008, 202-203). Het is aannemelijk dat Spinoza de woorden *speciem aeternitatis* in Cicero's *Timaues* (1.6) heeft gelezen, Cicero's vertaling van Plato's *Timaios* 37 D: de natuur is een beweeglijke afbeelding van het eeuwige.
- 248 Koorlied 14 'Godsgevoel' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan, muziek R. Stoop.
- 249 Ella Vogelaar (PvdA) was minister van Wonen, Wijken en Integratie in het kabinet Balkenende IV; interview in *TROUW* (14 juli 2007).
- 250 Zie ook F.H. Diepbrink, 'De joods-christelijke traditie', *DS* 116/1 (2010) 12-13.
- 251 Zie <http://www.apgen.nl/wie-zijn-we/ons-ideaal/>
- 252 F. Rosenzweig, *De Ster van de Verlossing*, vert. A.J.P van Ligten, Eburon, Delft / Skandalon, Meppel, 2000; Y. Aschkenasy (red.), *Geliefd is de mens*, B. Folkertsma Stichting voor Talmudica, Hilversum, 1983³.
- 253 Meijering (1986).
- 254 Zie *supra* s.v. 'eersteling', p. 37.
- 255 *Wb* 16 (2006).
- 256 F. van Vree 'Beroep op "joods-christelijke traditie" lijkt vanzelfsprekend, maar is pervers', *NRC Handelsblad* (27 maart 2010).
- 257 Lied nr. 125 'Zijt ge Apostolisch naar de naam, slechts' (Gezangboek HAZE 1933), ook Bejaardenkoorlied 5 (bundel 1983).
- 258 Film 'Rondom de eredienst', Steven Geldof, Het Apostolisch Genootschap, 2007.
- 259 Lied 8 'Jezus staat steeds kloppend daar!' (Gezangboek HAZE 1933).
- 260 *Wb* 9 (1964).
- 261 Koorlied 16 'De roepstem' (bundel 1953), tekst J.F. de Koninck, muziek J. van der Meulen. Thans koorlied 4 met herziene tekst (bundel 2001).
- 262 *Richtlijnen Confirmantenkring* 17/6 (1988) 11. Voor de betekenis van 'priesterlijk' zie *infra* s.v. 'priester', p. 88-89.
- 263 Aldus A. Schindler, *Biographie von Ludwig van Beethoven*, Münster 1840, 1845², 1860³; vermoedelijk apocrief; zie J. Caeyers, *Beethoven. Een biografie*, Amsterdam 2010⁴, 630, n. 120. Met dank aan J.H. Giskes.
- 264 A. Geldof, "'Steeds voor een nieuwe denkwereld openstaande ...' Een interview met broeder en zuster Slok', *DS* 115/4 (2009) 6-7.
- 265 *Wb* 26 (1987).
- 266 *Wb* 9 (2003).
- 267 Koorlied 44 'Maak, maak u op' (bundel 1953), tekst M. Gorcke, muziek Christian Palmer (1811-1875); herziene tekstversie op intranet (2010). In het *Neuapostolisches Gesangbuch*. *Notenausgabe. (...) Neubearbeitete Ausgabe für gemischten Chor*, Leipzig 1910: 'Mache dich auf und werde Licht!'.
268 Van Dale s.v. 'opmaken'.
269 Naerebout en Singor (1995²) 91-92, 149-150.
270 B.v. *Het Brood des Levens* 30 (1905).
271 *Wb* 45 (2010).
272 In memoriam *DS* 111/9 (2005) 6-7.
273 *WNT* (1905); Van Dale s.v. 'melden'.
274 *EDale* s.v. 'melden'.
275 *Hersteld Apostolisch Weekblad* 36 (1930) 44 e.vv.
276 *Dag van Roeping* 7 juli 1984, 3.
- 277 *DS* 113 (2007) nr. 1, p. 8.
- 278 *Etty. De nagelaten geschriften van Etty Hillesum 1941-1943*, Balans, Amsterdam 1991³, 516-517.
- 279 Koorlied 25 'Levenszin en taak' (bundel 1953).
- 280 Koorlied 29 'Ik zal niet rusten' (bundel 1953).
- 281 Koorlied 49 'Scheppend denken' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan, muziek R. Stoop.
- 282 Mogelijke verklaring *Werkboek* 119-121.
- 283 Bitten 'jemanden oder sich selbst (durch ein Versprechen, einen Vertrag und dgl.) binden' van een Indo-europeze wortel **bheidh-* 'binden, winden, flechten', *Duden Etymologie*, 69; (met dank aan J.H. Winkelman); zie ook *WNT* 1 (2004²) s.v. 'bidden'.
- 284 Koorlied 75 'Al luist' rend naar de roepstem Gods' (bundel 1953) koorlied 58 (bundel 2001) tekst Het Apostolisch Genootschap op basis van een vroegere versie, muziek J. van der Meulen.
- 285 *Wb* 32 (2001).
- 286 Zie *infra* s.v. 'roeping', p. 90.
- 287 Van Dale s.v. 'omstellen'; *WNT* (2001) s.v. 'omstellen'.
- 288 Het Duitse *Gottesdienst* betekent 'godsdiensttoefening, eredienst', zie ook *supra* s.v. 'dienen', p. 34, met n. 99.
- 289 *Deutsches Wörterbuch* (1854-1971), Band 23, 1186, s.v. 'umstellen'.
- 290 *MNW* s.v. 'ommestellen': 'met muren omstel'.
- 291 *Wb* 38 (1978).
- 292 Andere voorbeelden: Psalm 36:8; 17:8; 57:2; 61:5; 63:8.
- 293 Koorlied 12 'Mijn God, op wie ik hope' (bundel 2001).
- 294 Vgl. ook koorlied 123 (bundel 1984), 'O Gezalfde, spreid Uw vleug'len over ons die zwak zijn, uit' en Koorlied 72 (bundel 1984) 'Onder mijns Apostels vleug'len'.
- 295 *Zondagsblad* 32 (1926) 61.
- 296 *Stenografisch Verslag van een bijeenkomst met onzen Apostel en de Dienende Broederen te Amersfoort, op den 24en Juni 1945, bij het passeeren van den 35en mijlpaal van leiding en bestuur* 18.
- 297 *Stenografisch verslag* (1946) 35.
- 298 Van Dale en *EWN* s.v. 'mantelzorg'.
- 299 Apostel D. Riemers wijdde *Wb* 7 (2005) aan 'mantelzorg' en 'dienen'.
- 300 *ow* 92 (1986) 316.
- 301 *DS* 111 (2005) 12.
- 302 *Het onderwijs van de twaalf apostelen* 15.2.
- 303 *EWN* s.v. 'bisschop'.
- 304 Van Dale s.v. 'bisschop'.
- 305 Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*, München, 1968⁵; vert. *Verzet en overgave*, Ten Have, Baarn, 1978³, 321-324.
- 306 *EDale* s.v. 'oud'.
- 307 *WNT* (1906) s.v. 'oudste'.
- 308 Van Dale s.v. 'oudste'.
- 309 Zie *supra* s.v. 'herder', p. 66 met n. 236.
- 310 *Richtlijnen Derde Kring* 3 (1974) 1, 2.
- 311 *Wb* 45 (1996).
- 312 Zie *supra* s.v. 'herder', p. 66.
- 313 *WNT* (1939); Van Dale, s.v. 'priester'.
- 314 Meer achtergronden bij Brand (2001) en Tang (1982).
- 315 *Hulpboekje voor de Priesters en Dienaren*, Enkhuizen 1908.
- 316 Zie *supra* s.v. 'gezindheid', p. 51.
- 317 *Wb* 25 (2008).
- 318 Koorlied 34 'Levenszin' (bundel 1953).
- 319 Mannenkoorlied 12 'Als God mij roept' (bundel 1971).
- 320 *Lichtsporen* 14-19.
- 321 Van Dale s.v. 'roeping'.
- 322 Tang (1982) 31; Brand (2001) 31.
- 323 *Stenografisch verslag* (1946) 35.
- 324 *ow* 90 (1984) 239.
- 325 *De dialoog op ooghoogte* (2001).

- 326 WNT s.v. 'roeping' (1917).
- 327 Gemeenschapslied 113 'Uit diepe nood' (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen, muziek N.K. de Ruijter-Newman.
- 328 Gemeenschapslied 101 'Samen aan een tempel bouwen' (bundel 2001).
- 329 Multatuli, *Ideeen*, Deel 1, Idee 136, (1862), G.L. Funke, Amsterdam, 1879⁶, tevens zijn grafscript.
- 330 'Dank aan de godsgetrouwen' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan op basis van vroegere versie.
- 331 Mannenkoorlied 12 'Geliefde strijders' (bundel 2001).
- 332 Oudste I.L. Jansen-de Bos in Wb 31 (2010).
- 333 WNT (1872) s.v. 'gaan'.
- 334 WNT (1924) s.v. 'staan'.
- 335 EWN s.v. 'staan'.
- 336 Van licht tot licht 152.
- 337 Lied 171 'Ik Zal met mijn gansche hart' (Gezangboek HAZEA 1933).
- 338 Koorlied 64 'Nabijheid Gods' (bundel 2001).
- 339 Zie supra s.v. 'klop op de deur', p. 72.
- 340 Koorlied 62 'Een goddelijk moment' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan, muziek R. Stoop.
- 341 Koorlied 17 'Het evoluerende leven' (bundel 2001), tekst J. Willekers, muziek R. Stoop.
- 342 Zie *infra* s.v. 'verbond', p. 102.
- 343 G. van der Leeuw, *Wegen en grenzen*, herzien door E.L. Smelik, Amsterdam, H.J. Paris, 1955.
- 344 Zie supra s.v. 'apostolisch', p. 21.
- 345 Koorlied 54 'Roep het uit' (bundel 1984).
- 346 Koorlied 65 'God met vreugde eren' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan op basis van vroegere versie.
- 347 Gemeenschapslied 130 'De levensstroom' (bundel 2001), tekst M.M. Slok-Zwaan op basis van vroegere versie, muziek E. Gohle.
- 348 Gemeenschapslied 125 'Bron van liefde' (2001), tekst M.M. Slok-Zwaan op basis van een vroegere versie, muziek van apostolische oorsprong.
- 349 Jeugdkoorlied 24 'Er is een stroom' (bundel 2001).
- 350 Lied 1 'Als een hert, door dorst gedreven' (Gezangboek HAZEA 1933).
- 351 Mannenkoorlied 4 'In de schuilplaats Gods geborgen' (bundel 1971).
- 352 Jeugdkoorlied 22 'Love shine a light,' (Jeugdmuziekbundel 2007).
- 353 Lied 29 'Bethesda is open, de engel is daar' (Gezangboek HAZG 1933).
- 354 Sinds 2000 is *De Stroom* de naam van het periodiek: 106/1 (2000).
- 355 Lied 88: 'Er gaat een stroom zo klaar en rein' ... door Gods gemeente heen en wie daaruit gedronken heeft (...). Komt, wascht u in dien vloed (...) En gij, versmachten! drink met lust! (Gezangboek HAZG, Apostel-distrikt Holland 1921); lied 102 (bundel 1933); versie 2002: gemeenschapslied 130 'De levensstroom': ... en zie, hoe deze stroom zich wendt door 't wiss'lend leven heen ... (bundel 2001).
- 356 Voor het eerst in Wb 25 (1984) in iets afwijkende formulering; voor de verdere receptie van deze tekst zie *Lichtsporen* (2001) 216.
- 357 Zangkoorlied 3 'Verbondenheid' (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen, M.M. Slok-Zwaan op basis van een vroegere versie, muziek J. van der Meulen.
- 358 EWN s.v. 'stroom'.
- 359 WNT (1925) s.v. 'stroom'.
- 360 Ps 1 is de bron voor gemeenschapslied 123 (bundel 2001), tekst G.H. Bouman-Komen, muziek N.K. de Ruijter-Newman.
- 361 Ps 42:2 is de bron voor gemeenschapslied 204 'Mijn ziel dorst naar het leven' (bundel 1984).
- 362 OW 85/3 (1979) 22.
- 363 Ovidius, *Metamorphosen*, 15.177-185, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum-Polak & Van Gennepe, Amsterdam, 1993.
- 364 Heraclitus, *Spreuken*, vertaling C. Verhoeven, Ambo, Baarn, 1993.
- 365 G. Tomasi di Lampedusa, *Il gattopardo*, oorspr. 1958, Nederlandse vert. *De tijgerkat* (vert. Anthonie Keel), Athenaeum-Polak & Van Gennepe, Amsterdam, 2009.
- 366 *Werkbladen voor de jeugdverzorging* 3/1 (2002) Jaarthema.
- 367 Wb 11 (2005).
- 368 Van Dale s.v. 'uitstrekken, zich'; WNT (1984) vermeldt wel s.v. 'uitstrekken': 'streven naar, gericht zijn op'.
- 369 OW 54 (1948) 420.
- 370 Lied 55 'Ik wil streven' (Gezangboek HAZEA 1933) Derde couplet: *Dat ik wete, niet vergete, / wat mijn roeping zij: / richt mijn schreden door dit heden, / tot aan gene zij (...).*
- 371 Koorlied 35 'Mijn leven als dank' (bundel 1953) en koorlied 32 'Liefdes gouden draad', tekst M. Heerink, muziek R. Stoop (bundel 2001). Binnen Het Apostolisch Genootschap wordt Luc 17:21 gewoonlijk geciteerd volgens de Statenvertaling: 'En men zal niet zeggen: Ziet hier, of ziet daar, want, ziet, het Koninkrijk Gods is binnen ulieden' (Statenvertaling, Jongbloed-editie), meestal zelfs als 'binnenin ulieden'. Dat hangt samen met de opvattingen van apostel L. Slok. Hij zag de mens als 'orgaan Gods' en wilde afrekenen met het dualisme God-mens. Daarbij past deze lezing van de tekst. NBV (2004/2007): 'En men kan niet zeggen: "Kijk, hier is het!" of: "Daar is het!" Maar weet wel: het koninkrijk van God ligt binnen uw bereik.' NBG (1951): 'Ook zal men niet zeggen: zie, hier is het of daar! Want zie, het Koninkrijk Gods is bij u.' De Griekse grondtekst heeft hier *entos humôn*, wat vertaald kan worden als 'binnen jullie' of 'bij jullie'. Waarschijnlijk doelt Jezus, die aan het woord is, op zijn eigen persoon. Door zijn komst is het Koninkrijk van God binnen handbereik gekomen. A.M. Brouwer in *Het Nieuwe Testament*, Leiden, A.W. Sijthoff, 1938 vertaalt: 'Want zie, het Koninkrijk Gods staat midden onder u'; toelichting: 'Het is reeds onder u aanwezig nl. in en door Christus zelf'.
- 372 Mensbeeld van Goethe in *Faust*: H.E.S. Woldring, *Faust & levenskunst*, Veen Magazines, Diemen, 2005.
- 373 *Gennoi' hoios essi*, Pindarus, Pyth. 2.72.
- 374 Ontstaansgeschiedenis L. van Westrenen, 'Een beeldmodel uit 1984', *DS* 116/8 (2010) 11.
- 375 Wb 14 (1948).
- 376 Van Dale s.v. 'verbond'.
- 377 WNT (1979) s.v. 'verbond'.
- 378 NBV geeft in Gen 9:11: 'Deze belofte', maar in het Hebreeuws is in deze hele perikoop hetzelfde woord gebruikt: *briet*; daarom is het consequenter om ook op deze plaats 'ook dit verbond' te vertalen (zevenmaal herhaald).
- 379 Zie supra s.v. 'Maak, maak u op', p. 76.
- 380 Beknopt historisch overzicht: Naerebout en Singor, (1995²) 91-92, 149-150.
- 381 Wb 2 (2001); vgl. ook Wb 17 (2000).
- 382 Wb 13 (2009).
- 383 Wb 15 (1948).
- 384 J. Stenzel, 'De eenheidservaring of: wat blijft er over van het geloof in de 21ste eeuw?' <http://www.apgen.nl/wie-zijn-we/verdieping/artikel-10-4>; H. Matthes, *Waarheid en bijgeloof. Leven en werk van Constantin Brunner*, Damon, Leende, 1999, 98.
- 385 Koorlied 55 'Harmonie', bundel 2001, tekst M. Heerink, muziek R. Stoop.
- 386 WNT s.v. 'verhoging' (1982).
- 387 Voor 'liturgie' zie *infra* s.v. 'werk', p. 116.
- 388 Zie supra s.v. 'gemeenschap', p. 49.

- 389 Zie *infra* s.v. 'weekbrief', p. 113.
- 390 Heijder (1988) 26.
- 391 Heijder (1988) 26.
- 392 Zie *supra* s.v. 'dienen', p. 34.
- 393 Kerstnummer OW 1953, 14.
- 394 Zie *supra* s.v. 'fakkel', p. 45.
- 395 Koorlied 2 'Mijn God als Apostel' (bundel 1953).
- 396 EWN s.v. 'volgen'.
- 397 Zie *supra* p. 41 s.v. 'engel' met n.128.
- 398 Art. 426 bis, *Wetboek van Strafrecht*.
- 499 Pen- en penseeltekening, ca. 1655, Louvre, Parijs, in: H. Hoekstra (red.), *Rembrandt en de bijbel, Het Nieuwe Testament*, Deel 2, 1981, 18-19.
- 400 Van Dale s.v. 'sekte'.
- 401 *Zegen van de twijfel*; expliciete afwijzing van dogmatisme in Statuten (1997) art. 2: 'Uitgaande van de verantwoordelijkheid van de mens voor een zorgvuldig beheer van Gods schepping en voortbouwend op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd, stelt het genootschap zich ten doel mensen te inspireren God te openbaren als liefdemacht. Bij dit streven acht het genootschap zich niet gebonden aan dogmatische formuleringen, maar wil het ontvankelijk zijn voor nieuwe inzichten'. In Statuten (2010) art. 1.2: 'Het Apostolisch Genootschap wil open in de samenleving staan. Nieuwe en waardevolle inzichten nemen wij ter harte.'
- 402 Gemeenschapslied 251 'k Wil u volgen mijn Apostel' (bundel 1984).
- 403 Lied 100 'Eenen vriend heb ik gevonden' (Gezangboek HAZE 1933).
- 404 Gemeenschapslied 117 'Een trouwe vriend' (bundel 1993) gelijk aan gemeenschapslied 126 (bundel 2001).
- 405 Gemeenschapslied 241 'Mijn levensgids' (bundel 1984).
- 406 In Wb 1 (2011) citaat van een liedtekst van Stef Bos in het Afrikaans: *Maar jou land is my land / Jou volk is my volk / Jou taal is my taal / Jou God is my God*.
- 407 Thomas a Kempis, *De navolging van Christus*, vert. G. Wijdeveld, Pelckmans, Kapellen, / Ten Have, Kampen, z.j. [vijfde druk ca. 2000].
- 408 Volgens recent onderzoek vraagt Petrus in de oudste versie van de legende niet *quo vadis?* 'Waar gaat u heen?', maar *quo venis?* 'Waarom komt u hierheen?' of: 'Wat komt u hier doen?', waarop het antwoord: *Romam venio iterum crucifigi* 'Ik kom naar Rome om opnieuw gekruisigd te worden', O. Zwierlein, *Petrus in Rom*, Berlijn, De Gruyter, 2009, 82-92.
- 409 Sinds 2004 bestaat de mogelijkheid voor een parallelle kinderedienst voor de 1e kring (6-12 jaar) en de 2e kring (12-15 jaar); *Werkboek* 111.
- 410 Koorlied 5 'Het levenswoord' (bundel 2001); oudste versie Koorlied 3 'Uw levenswoord' (bundel 1953).
- 411 WNT s.v. 'brief' (1899).
- 412 Niet in Van Dale; in het WNT (1989) s.v. 'week' alleen 'week-briefje': 'voor den werkgever bestemd briefje dat wekelijks wordt opgemaakt betreffende de werkzaamheden, de werken van iemand'.
- 413 Zie bij 'Broeders en zusters' *supra* p. 23.
- 414 Ida Gerhardt, *Het veerhuis* (1945); *Verzamelde gedichten*, Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1999, deel I, 71; M. Horstmannshoff e.a. (red.), *Wat ontsprong aan hun verwondering en stralend de millennia doorscheen*. Ida Gerhardt (1905-1997) en de Klassieke Oudheid, Leiden 2000, 38-39.
- 415 C.J. Roetzel, *The Letters of Paul*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2009⁵.
- 416 Nederlandse vertaling: C. Verhoeven, Lucius Annaeus Seneca, *Brieven aan Lucilius*, Ambo, Baarn 1990⁶.
- 417 Erasmus schreef een handleiding voor het schrijven van brieven: *De conscribendis epistolis* ('Over het schrijven van epistels'), J.-Cl. Margolin (ed.) (1971) in: J.H. Waszink e.a. (ed.), *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami* (1969-...), vol. I-2, Amsterdam.
- 418 Zie op [http://www.apgen.nl/intranet/Toelichting Historisch Archief over de verschillende soorten 'weekbrieven' vanaf 1904](http://www.apgen.nl/intranet/Toelichting%20Historisch%20Archief%20over%20de%20verschillende%20soorten%20weekbrieven); *Vereeuwigd periodiek* (1995); *Werkboek* 125-126.
- 419 'Voorstanders': voorgangers; 'behoefte leden': leden die behoefte hebben aan dit woord.
- 420 Wb 20 (1974).
- 421 Brief apostel D. Riemers aan de voorgangers, 19 juni 2008.
- 422 Wb 12 (2008) was de eerste op internet.
- 423 'Voor wie dit leest', Leo Vroman, *Gedichten*, 1949, opgenomen in: 126 *Gedichten*, Amsterdam, Querido 1966, 95.
- 424 EWN 4 (2009), s.v. 'werk'.
- 425 In het klassieke Grieks betekent *leitourgia* o.m. 'belasting betalen'; in het Nederlands heeft het woord een religieuze betekenis; zie *Werkboek*.
- 426 WNT s.v. 'werk' (1990).
- 427 Cicero, *De Natura Deorum* 1.19.50-53.
- 428 Diepgaande analyse van het apostolische scheppingsbegrip: Hirs (2009).
- 429 DS 114 (2008) 6-21, zie ook *supra* s.v. 'eersteling', p. 37.
- 430 Koorlied 61 'Verschijning Gods' (bundel 1953); *Zegen van de twijfel* 146-147.
- 431 *De Regel van Sint-Benedictus*, vert. V. Hunink, Athenaeum-Polak & van Gennep, Amsterdam 2000.
- 432 *Het Getuigenis van de Apostelen aan de hoofden der Kerk en der Christenheid*, Ned. uitgave 1836; zie ook *supra* s.v. 'apostel', p. 18.
- 433 Engelse oorsprong: Tang (1985); Brand (2001).
- 434 Apostel F.V. Woodhouse in 1901, Brand (2001) 33, 42.
- 435 Wb 42 (2005); Hirs (2009).
- 436 Art. 2 Statuten (1997). In de 2e eeuw n.C. verklaart een anonieme Griekse filosoof dat het doel van het menszijn is: *eis theias zoës epideixin* 'het openbaar maken van het goddelijk leven', Iamblichus, *apud* Stob. I 379.1, zie E.R. Dodds, *Pagan and christian in an age of anxiety*, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, 22, n.4.
- 437 Koorlied 28 'Wij strijden voor Gods ideaal' (bundel 1953).
- 438 Koorlied 14 'Godsgevoel', tekst M.M. Slok-Zwaan, muziek R. Stoop (bundel 2001).
- 439 Koorlied 77 'Een stil en diep geluk' (bundel 1953).
- 440 EWN en EDale s.vv. 'Zang' en 'Zingen'.
- 441 WNT (1995) s.v. 'zingen'.
- 442 EWN s.v. 'koor'.
- 443 Van Dale s.v. 'koor'.
- 444 EWN s.v. 'psalm'.
- 445 Van Dale s.v. 'cantate'.
- 446 EWN s.v. 'psalm'.
- 447 Koorlied 41 'Bemoediging' (Ps 42 en 43); gemeenschapsliederen 113 'Uit diepe nood' (Ps 130) en 123 'Als een boom aan het water' (Ps 1), tekst van alledrie G.H. Bouman-Komen; zie verder T. van Deel (2005).
- 448 Van Dale s.v. 'muziek'.
- 449 Zie J. H. Giskes, '“Vrolijk, juichend kan het klinken; het maakt ons soms ook stil.” Muziek in Het Apostolisch Genootschap' in: *Vonk* 114-134; 'Zingen en musiceren' in: *Lichtsporen* (2001) 92-212.
- 450 Wb 40 (1965).

Afkortingen

Symbolen

* voor een woord geeft aan dat die vorm gereconstrueerd is, bijvoorbeeld in het Indo-Europees.

↗ verwijst naar het trefwoord in dit boek.

Bijbelboeken†

Oude Testament

Gen	Genesis
Ex	Exodus
Lev	Leviticus
Num	Numeri
Deut	Deuteronomium
Joz	Jozua
Re	Rechters
Rt	Ruth
1 Sam	1 Samuël
1 Kon	1 Koningen
2 Kon	2 Koningen
1 Kron	1 Kronieken
Neh	Nehemia

Ps	Psalmen
Spr	Spreuken
Pred	Prediker
Jes	Jesaja
Klaagl	Klaagliederen
Ez	Ezechiël
Dan	Daniël

Nieuwe Testament

Mat	Matteüs
Mar	Marcus
Luc	Lucas
Joh	Johannes
Hand	Handelingen

Rom	Romeinen
1 Kor	1 Korintiërs
2 Kor	2 Korintiërs
Gal	Galaten
Efez	Efeziërs
Fil	Filippenzen
2 Tess	2 Tessalonicenzen
1 Tim	1 Timoteüs
Tit	Titus
Heb	Hebreeën
Jak	Jakobus
Op	Openbaring

BWV	Bach-Werke-Verzeichnis
ed.	editie
DS	De Stroom
EDale	Veen, P.A.F. van, Sijs, N. van der, Etymologische woordenboek. De herkomst van onze woorden, Utrecht / Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 1997
EWN	Etymologisch Woordenboek van het Nederlands
HAZEA	Hersteld Apostolische Zending-Gemeente in de Eenheid der Apostelen in Nederland en Koloniën
HAZG	Hersteld Apostolische Zending-Gemeente
HSV	Herziene Statenvertaling
n.	noot

NBG	Nederlands Bijbelgenootschap
NBV	Nieuwe Bijbelvertaling
n.C.	na Christus
OM	Ons Maandblad
OW	Ons Weekblad
red.	redactie
s.v.	sub voce, onder het trefwoord
Van Dale	Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal
v.C.	voor Christus
vert.	vertaling
vgl.	vergelijk
WB	Weekbrief
WNT	Woordenboek der Nederlandsche Taal
z.j.	zonder jaar (van uitgave)
z.p.	zonder plaats (van uitgave)

† Volgens de NBV en <http://www.bijblijb.net/help.nl/abbrevs.nl.php>.

Manfred (Herman Frederik Johan) **Horstmanshoff** werd op 15 augustus 1944 in Arnhem geboren. Toen hij 5 jaar was, kwam zijn vader bij een verkeersongeluk om het leven. Zijn moeder voedde hem en zijn broer Lex op met een grote liefde voor het apostolische Werk en voor cultuur. Daarbij hoorde een gymnasiumopleiding. Van 1962 tot 1970 studeerde hij klassieke taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. In 1967 trouwde hij met Greetje de Pijper. Zij hebben drie kinderen en zes kleinkinderen.

Na een assistentschap en enkele jaren leraarschap heeft hij van 1976 tot 2006 Oude Geschiedenis gedoceerd aan de (Rijks) Universiteit Leiden. Hij promoveerde er in 1989. Van 2006 tot 2011 was hij er bijzonder hoogleraar Geschiedenis van de Antieke Geneeskunde. Hij publiceerde talrijke boeken en artikelen op zijn vakgebied.

Daarnaast was hij sinds 1969 steeds betrokken bij de geestelijke verzorging van Het Apostolisch Genootschap, onder andere als voorganger van de gemeenschappen Vlaardingen (1976-1993) en Delft (1993-1999). Van 1999 tot heden verricht hij historisch onderzoek en redactionele taken voor het genootschap. Van 2002-2010 was hij voor enkele uren per week verbonden aan het Centrum voor Informatie en Verdieping van Het Apostolisch Genootschap 'Berg en Dal', te Baarn.

Haar eerste fototoestel kreeg Wil Werner-van Huissteden in 1958 toen zij acht jaar was. Vanaf dat moment heeft zij enthousiast de wereld om haar heen gefotografeerd: het gezin waarin zij opgroeide, de studietijd, de reizen als stewardess voor KLM, haar gezin met het opgroeien van de kinderen en verdere omgeving. In 1998 besloot zij de professionele opleiding te gaan volgen aan de Fotoacademie in Amsterdam, waar zij – na de basisopleiding – de richting *Journalistieke, documentaire en portretfotografie* koos. Joost van den Broek was één van haar docenten. Ze kwam in een stroomversnelling van technieken en creativiteit terecht, die een krachtige impuls gaf aan haar eigen creativiteit. Zij volgde eveneens masterclasses o.a. bij Giulio Dannetta voor portretfotografie en bij Reinier Gerritsen voor groepsportretfotografie. Met haar foto's probeert Wil de ziel van de wereld te fotograferen die zij aantreft in mensen, dingen en landschappen. Naast foto-opdrachten voor particulieren en bedrijven, zowel in haar fotostudio te Bussum als op locatie, draait haar vrije werk momenteel om haar fascinatie voor 'structuren' in de schepping.

Het Apostolisch Genootschap

in liefde werken aan een *menswaardige* wereld